Рік XII. Р. 1903 кн. IV. Т. LIV.

54

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяцї під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XII Jahrgang. 1903, IV B. B. LIV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 16 (29)/VIII 1903.

Рік XII. Р. 1903 кн. IV. Т. LIV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XII Jahrgang. 1903, IV B. B. LIV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 16 (29)/VIII 1903.

Зміст LIV тому.

Inhalt des LIV Bandes.

Inhalt voriger Bände (deutsch) siehe letzte Seiten des Bandes.

ПРИЧИНКИ
до студий над текстом Палїнодиї.

I.

Полемічні памятники „против Латинян", себ-то против католицької церкви, стрічаємо на Руси вже дуже вчасно.

Появляють ся вони у нас силою самого факту; наслїдком тїсних взаємин з Византією, яких верхом треба вважати принятє кн. Володимиром християньства[1]). Природна річ, що грецьке духовеньство мусїло відразу заакцентувати своє становище, мусїло з зовсїм зрозумілих причин піднести на самім вступі певні ріжницї між наукою церкви східної й західної. Сеж було неминучим наслїдом конфесийної конкуренциї.

Одною з перших проб старинної полєміки против „ученья отъ Латынъ" треба вважати звісну статю в „Несторовій лїтописи".[2]) „Не преимай же ученья отъ Латынъ, ихъ же ученье

[1]) Про принятє кн. Володимиром християньства гл. Грушевський, Історня України-Руси, т. I, стор. 311 і далї (Львів, 1898).

[2]) Слїд полєміки против Латинян замічаємо в Несторовій лїтописи вже й під 986 р. Грецький місіонар мав так остеречи Русь: „Слышахомъ же и се, яко приходиша отъ Рима поучитъ васъ къ вѣрѣ своей, ихъ же вѣра маломь съ нами разъвращена, служать бо опрѣсноки, рекше оплатки, ихъ же Богъ не преда, но повелѣ хлѣбомъ служити и преда апостоломь приємъ хлѣбъ (рекъ): се єсть тѣло моє, ломимоє за вы; тако же и чашю приемъ, рече: се єсть кровь моя новаго завѣта; си же того не творять, суть не исправили вѣры". — Лѣтопись по Лаврентіевскому списку, изд. Археографической коммиссіи, Спб., 1872, стр. 84—

разъвращено" — читаємо в найдавнійшій літописї під 988 р., де й наведено невеличкий реєстр „блудів" латинського „ученья". Ось вони: 1) Латиняни „не поклонятся иконамъ, но стоя поклонится и поклонився напишеть крестъ на земли и цѣлуєтъ, въставъ простъ станеть на немь ногами, да легъ цѣлуєтъ, а вставъ попираєть"; [1]) 2) називають землю „матерню"; 3) визнають науку Петра Гугнивого, що після 7-го собору „въсмутиша Италию всю, сѣюще ученье свое разно": α) одним попам позволив мати лишень одну жінку, β) другим „до 7-ми женъ", γ) прощати гріхи „на дару, еже есть злѣє всего".[2])

Отсе — як я вже запримітив — що йно перші проблиски православно-католицької полєміки пізнїйшої доби, перші її віщуни.

Звідкіляж вони сюди дістали ся? Оттут і клопіт!

Звісний російський учений А. Попов бачив жерело літописної полєміки в памятках византійської полємічної літератури против Латинян, якої початок сягає IX в., значить, часів патриярха Фотия[3]) (хоч до позитивних результатів в дійсности не доходить[4]). Та годить ся запримітити, що вже сучасна критика виказала наглядно, як слабі були основи висновків шановного ученого[5]). Притім дехто виступав з думкою, нїби то би жерелом літописної полєміки була Толковая Палея —

85. Пор. А. Поповъ, Историко-литературный обзоръ древне-русскихъ полемическихъ сочиненій противъ латинянъ (X—XV в.), Москва, 1875, стр. 2, 3. — Також: Отчетъ о XIX присужденіи наградъ графа Уварова, Спб., 1878, стр. 191, 192.

[1]) Я звертаю на отсе вельми інтересне місце специяльно більшу увагу. Подібний полємічний зворот стрінемо також у памятцї XVII в., яку я передруковую на кінцї. Жерелом тої літописної записки вважає д. Петров „Слово Теодозия Печерського о вірі Варяжській: „Иконъ не целують, ни мощей святыхъ, а крестъ целують написавше на земли, и въставше попирають его ногами". Пор. Поповъ, op. cit., стр. 2, 4, зам. 2, стр. 70 і дальше. — Отчетъ о XIX присужденіи наградъ гр. Уварова, стр. 203.

[2]) Ibidem.

[3]) Поповъ, op. cit. стр. 6 і дальше. — Жерелом літописного „Символа віри" вважає Попов за Сухомлїновим і преосв. Макарієм „Ісповіданнє віри" Михайла Сінкела (М. Сухомлїнов, О древней русской лѣтописи, какъ памятникѣ литературномъ, стр. 65. – Макарій, Історія русской церкви, т. I, стр. 119).

[4]) Поповъ, op. cit., стр. 7.

[5]) Пор. Отчетъ о XIX присужденіи наградъ графа Уварова, стр. 198—212.

хоч і не заперечувано де в чім певної залежности й від тзв. „ісповідання віри“ Михайла Сінкелла (отже византійської памятки)[1]). Міг також лїтописець користуватись і „Словом“ Теодозия Печерського „о вѣрѣ Варяжской“; се видаєть ся тим більше правдоподібним, що се був „свій манастирський авторітет!“ [2])

Та вжеж і отсї новійші висновки показали ся нічим иньшим, як догадами і більш нічого. Щоби перший лїтописець міг користуватись Толковою Палеєю, про се учені такого авторітету, як проф. Яґіч, говорять навіть дуже скептично, — не менше скептично задивляєть ся сучасна наука і на авторство препод. Теодозия Печерського[3]).

Що-ж з того виходить?

Певна річ, що лїтописна записка під р. 986 і 988 зовсїм не була першою полємічною статею против Латинян на руській землї; лїтописець мусїв мати вже під рукою „якісь“ первовзори[4]). Одначе які вони були — на се катеґорично відповісти годї. Зрештою нас се поки що й мало обходить. Далеко важнїйше для нас те, що гадки висловлені в лїтописнім полємічнім „фраґментї“ повторяють ся — так скажу, живцем — уже в цїлім рядї то довших то коротших руських полємічних памятників, повторяють ся цїлі столїтя. Очевидна річ, яка ґенеза отсих перших полємічних писань, про се говорити рішучо я не важу ся. Що одначе нас найбільше займає і вражає, се те, що відгомін їх почуємо ще навіть у XVII в..

II.

Так з огляду на зміст як і з огляду на добу написаня (значить з боку лїтературного й історичного) можна подїлити полємічні писаня, які циркулювали на Українї-Руси, на дві ґрупи [5]).

[1]) Ibidem.

[2]) Ibidem, стр. 203, 209.

[3]) Про Теодозия Печерського пор. нові працї Шахматова, Петрова, Лященка, Чаговця, Владимірова.

[4]) Пор. Отчетъ о XIX присужденіи наградъ гр. Уварова, стр. 213.

[5]) Попов дїлить на 4 періоди, одначе замітити годить ся, що він вводить сюди й полєміку против протестантів (XVI—XVII в.) і великоруські полємічні писаня против Латинян і Уніятів XVII в. — Поповъ, op. cit., стр. III і IV.

Перша ґрупа — се староруські памятки найдавнійшої доби аж до фльорентийського собора включно (XI—XV в.). Друга ґрупа — се доба т. зв. новійшої полеміки, викликаної унією 1596 р. (XVI—XVIII в.).

Ріжниця між памятками обох ґруп незвичайно різка, чим одначе зовсім не заперечуємо їх доволі навіть тісної звязи. І так памятки першої ґрупи — се писаня, що повстали під більше або меньше безпосередним впливом византийської полемічної літератури. В більшій части звернені вони против доґматичних та обрядових ріжниць між церквою східною і римською та визначають ся головно наївним й крайне безкритичним зібранєм усїляких прінципіяльних християнських доґм в суміш з крайне банальними „єресями" такого рода, як ось стриженє бороди, їдженє „удавленини и мертвечини, єго же не творяху ни Жидове" (Латиняни їдять „нечисто", „и жолвь нечистую, нарицающе кокошью"), подаванє псам поживи з тої самої посуди, що й самі (Латиняни) їдять і т. и.[1]). Одні і ті самі гадки повторяють ся нераз живцем в багатьох полемічних писанях кількох століть, а навіть входять у старі руські друковані книги (прим. в „Кормчую книгу")[2]). Безперечно — з огляду на крайне анемічну світську, ориґінальну полемічну літературу, тішать ся отсї памятки чималою популярністю.

З часом обставини зміняють ся зовсїм. Настають події, що громом гомонять по всїй Руси та огнем палять душі та уми православних. Наївні полемічні статї першої доби уступають місце полемістам нового типу, що відповідно до вимогів часу стають уже до завзятого бою з богатим апаратом позитивного знаня. Отсе друга фаза в еволюциї нашої полемічної лїтератури. Всеж таки нема найменшого сумнїву, що полемісти XVI та XVII в. образували ся як раз на памятках першої доби, або радше сказати — були з ними дуже добре знайомі[3]). Природна річ, що первовзорами вони для них не були; всеж таки як доказовий материял, оповитий чаром византийської старини, в руках ось хоч би такого Захарії Копистенського вони щось значили.

---

[1]) Пор. ibidem, стр. V.

[2]) Ibidem.

[3]) Пор. Завитневичъ, Палинодія Захаріи Копыстенскаго и ея мѣсто въ исторіи западно-русской полемики XVI и XVII вв. Варшава, 1883, стр. 368, 369.

Коли одначе староруські памятки інтересні для нас більше з лїтературного боку (прим. о скілько відбили ся на них впливи византийської полємічної лїтератури, чи там навіть о скілько вони були вірними перекладами згаданих первовзорів і т. д), так навпаки полємічні памятки другої доби інтересні для нас більше з боку історично культурного. Бо-ж чи не лишили ся вони для нас тим звучним діяпазоном поломінних настроїв та почувань, які горіли в серцях та душах наших батьків? Чиж не в них то звучить — раз розпучливо, то знов грімко та бундючно протест давно забутих поколїнь против ворожих нападів на прадїдівські сьвятощі?

Годї сказати, щоби полємічні памятки другої доби не мали теж талановитих дослїдників. Вистарчить згадати працї ось таких учених як: Скабаланович, Преосв. Макарий, Завітневич, Малишевский, Ґолубєв, Ґільтебрандт, Франко, Брікнер, Студинський і иньші, а побачимо, що й тут положено навіть чимало працї. Що одначе студиї над полємічною лїтературою нової доби довго ще мусять бути невичерпаним жерелом поважних дослїдів — про се зайвим здає ся говорити.

В надії, що й нам удасть ся положити невеличку цеголку до великого дїла, до будучої історії новійшої західно-руської полємiки, оголошуємо поки що отсї невеличкі замітки.

III.

Вже Е. Калужняцкий звернув увагу ученого сьвіта на рукописні памятки, які зберігають ся в львівських бібліотеках та архівах.[1]) Від того часу минуло рівно чверть століття, і слова д. Калужняцкого прогомонїли без відгуку. А одначе треба признати, д. Калужняцкий звернув був увагу на дуже навіть цінні памятки нашої лїтератури.

Від того часу не богато змінилось... Процес, який відбував ся за часів д. Калужняцкого, відбуває ся і на наших очах.[2]) Наші біблїомани, про яких згаданий учений сказав, що се „весьма не интересный классъ людей недоученыхъ и недоступныхъ“,[3])

---

[1]) Труды третьяго археологическаго съѣзда въ Россіи, бывшаго въ Кіевѣ въ Августѣ 1874 года. Т. II, Кіевъ, 1878, стр. 213—321, Е І. Калужняцкій, Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ языка и письма, находящихся въ библіотекахъ и архивахъ Львовскихъ.

[2]) Ibidem, стр. 271.

[3]) Ibidem.

в білий день розкрадають останки нашого добра, висилаючи за кордон неоцінєної вартости рукописи... Всеж таки чимало ще лишило ся в краю, що варто близшої уваги.

Поки що, я обмежу ся лишень на памятках новійшої полєміки, які переховують ся в місці безпечнім — в унїверситетській біблїотецї. При тім підношу, що до працї над тими цїнними рукописами заохотив мене д. Франко. За цїнні ради складаю оттут знаменитому ученому найсердечнїйшу дяку.

Що у львівських біблїотеках можна стрінути доволї часто полємічні писання, на се звернув уже увагу д. Калужняцкий. Се впрочім річ зовсїм зрозуміла. Галицько-руські землї, а особливо Львів, були довгий час центром завзятої национально-церковної боротьби, яка — природна річ — мусїла зродити не мало полємічних писань.[1]) Сьвідчить про се ось хоч би й знаменита „Пересторога" Юрия Рогатинця...

В львівський унїверситетській біблїотецї знайшов я три памятки православно-католицької полєміки другої доби. Ось вони: 1) Палїнодия звісного архимандрита кієво-печерської Лаври, Захарії Копистенського (число унїверситетської біблїотеки 1. D. 17). 2) Інтересна компіляция з „Палїнодиї" Копистенського і „Θρηνος"-а Мелєтия Смотрицького (ч. унїв. бібл. 1. D. 21) і 3) „Истинна Вѣра старая церкви святой восточной православно-католической, против мнимой старой вѣри западной..." написав єромонах Товія Петрашко.[2])

Остатню памятку [3]) лишаю на разї на боцї — буду про неї говорити иньшим разом. Написана в формі діяльоґа

---

[1]) Пор. Ibidem, стр. 262, 263.

[2]) Пор. Ibidem, стр. 265—270 і 315—316, зам. 260—267. Рукописи сї оглядав також д. Калужняцкий. Його помилки викажу описуючи поодинокої рукописи.

[3]) Ч. бібл. унїв. 1. І. 12. Рукопис написаний in 4° обіймає 384 сторін. Заголовок повний такий: „Истинна Вѣра старая церкви святой восточной православно-католической, против мнимой старой вѣры западной, на одгрызающая писанія етередоѯовъ, или схисматиковъ против православныхъ: Петра Скарги, Павла Бойма, Цѣховскаго трибуналисты, и Кулешы... áко утвержденію сыновъ церкви с(вя)той восточной (обор) во вѣрѣ истинной православно-католической до днесь цѣле и непорочно пребывающихъ, чрезъ нѣкоего ревнителя благочестія с(вя)таго ревнителемъ въ даръ любезно приносится. Въ лѣто ҂аѰѯ септемврія пану Борысу Петровичу Шеремету в Кіевѣ отдах іеромонахъ Товія Петрашко К. и Суд. Кон. Кум. Мошн.: Геор." — Пор. Труды III. археол. съѣзда, стр. 316, нота 263.

(розмовляють: Ортодокс і Гетеродокс) — вона не будить у нас найменшого заінтересованя нї своїм змістом, нї способом арґументованя, нї вкінцї блискучою композициєю. Говорячи словами д. Калужняцкого[1]) можемо що найбільше цінити монашу... добру волю та щиру охоту послужити православній Церкві. Більш нїчого... І з лїтературного і з історичного боку вартість писання єромонаха Товії дуже мала.

Спиню ся коло Палїнодиї. Звісна річ — Палїнодия Захарії Копистенського, се не лишень найкрасша памятка полємічної лїтератури XVII віку, верх усеї мудрости православного табора, якого вже не осягнув нїхто нї з попередників, нї з наступників Копистенського, але також одна з найкрасших памяток нашого рідного письменства. Подібно як і славній „Перестоpoзї“ Юрия Рогатинця, судило ся й Палїнодиї цїлі столїтя переходити з рук до рук у рукописах. Аж недавнїми часами оголосила її друком петербурська Археоґрафічна комісия в IV т. „Русской Исторической Библіотеки“.[2]) Майже рівночасно присьвятив їй проф. Завітнєвич специяльну студию.[3])

Передрук Палїнодиї вийшов під доглядом д. П. Ґільтебрандта, та на жаль споряджено його не з автоґрафу.[4])

Звісна річ, що „дорогоцїнний автоґраф тої памятки боротьби з папізмом“ (як говорив Кулїш) затратив ся — мабуть уже раз на все...[5]) Д. Ґільтебрандт мав під руками лишень відписи...[6])

Переглядаючи текст Палїнодиї в згаданім петербурськім виданю, побачимо в замітках доволї часті осороги, що ось тут або там опущено стілько або стілько, тут написано зле се, а там недоповіджено те і т. и. На кождім кроцї постережемо, яку болючу страту понесла наука з причини затраченя автоґрафу!

---

[1]) Труды III. археол. съѣзда, op. cit., т. II, стр. 269.

[2]) Русская историческая библіотека издаваемая Археографическою коммиссіею, т. IV, Памятники полемической литературы въ Западной Руси, книга I. СПБ. 1878, стр. 313—1200.

[3]) Завитневичъ, op. cit.

[4]) Пор. Р. И. Б., стр. VI, 313 (зам. 1), Примѣчанія стр. 12, 13.

[5]) Ibidem, примѣчанія, стр. 13. Журналъ мин. нар. просв. 1878, февраль, стр. 199. Автоґраф переховував ся в бібліотецї Києво-Софійського собора і лише „недавно утраченъ“ (Ундольскій, Слав.-Русскія рукописи, кол. 306).

[6]) Передрук Р. И. Б. зроблений з рукопису Московської Синодальної Біблїотеки і другого рукопису ґр. Ѳ. А. Толстого (власність Імператорскої Публичної Біблїотеки в Петербурзї).

З сього, що я сказав, виходить ясно, як дорогим повинен бути для нас кождий рукописний примірник Паліноди, який лишень попадеть ся в наші руки. Природна річ: чим більше мати мемо під руками таких рукописів, тим близше будемо до ідеального орігіналу, тим лекше удасть ся нам його сконструувати в цілій його давній непорочности...

І з того боку наш рукопис Паліноди має справді дуже велику вагу.

Поки одначе приступлю до подрібного опису львівської Паліноди, позволю собі звернути увагу на одну річ. Що властиво хотів Копистенський виповісти, називаючи свою бенедиктинську працю „Паліноди єю“?

Проф. Завітневич каже, що Копистеньский „поставив своєю задачею відсьпівати „древнюю пѣснь“ *(πάλιν ᾠδή)*, і додає ш. професор — „він відсьпівав її... по всім правилам штуки“.[1]) Безперечно, що Копистенський по мистецьки висьпівав свою пісню, про се ледви чи хто й зважить ся спорити. Щоб одначе „Палінодия“ мала означати „древнюю пѣснь“, з тим — по моїй думці — з ш. професором згодити ся не можна.

Ось як говорить Копистеньский в „Предмові“: „Нѣкоторыи бовѣмъ отъ Росского роду, себе самыхъ и славу любячи,... отъ святой апостолской каѳолической Всходней Церкви и отъ святыхъ четырехъ патріарховъ отступили... На чомъ недосыгъ маючи, пре свѣцкую зверхность розмаитыхъ выдовъ утрапленя и мордованя заживаютъ и вынайдуютъ. Къ тому церковь святую Всходную и святыхъ патріарховъ въ Константинополю, въ Александріи, въ Антіохіи и въ Іерусалимѣ живучихъ и сѣдячихъ, такоже правовѣрныхъ и сталыхъ христіанъ шкалюютъ, и книжки таковыи выдаютъ, въ которыхъ правды и справедливости не пишучи, єдно вымислы и вывороты и небылицы змышляючи, надъ то и до урядовъ потягаютъ невыньне и уставычне нещадно на насъ волаютъ. Венцъ намъ потрясуютъ, задаючи глупства и неумѣетность.... Нелзи теды, єно за таковыми задатками, отступникомъ, называючимся „унеятомъ“, отповѣсти и исправитися правды своєи и выводъ о собѣ дати, чого и право всѣхъ народовъ допущаєтъ, заисте и намъ, словеснымъ и разумнымъ и волнои кондиціи будучимъ, на таковыи злыи языки не пристоитъ быти нѣмыми, ани въ ономъ найдоватися присловю: *οἱ ἀπαίδευ-*

---

[1]) Завітневич, op. cit. стр. 381.

τοι ὡς ἰχθύες ἑλκόμενοι σιωπῶσι „нецвичоныи, яко рыбы влекоми, молчатъ“.[1])

Оттак писав Копистенський, і ми з зачудуванєм питаємо: не вже-ж се справдї в отсїм заповітї звучить нута „древньої піснї“, тої наївної, шабльонової піснї про те, що „черньци їх (латинян) ядять лой“,... „ядять со псы и съ кошками“, стрижуть бороду і т. д.? — Нї! Се заповіт н о в о ї піснї, пеану, якогó ще до тепер нїколи не чули католики, а який огонь лив у серця православних, кріпив їх віру в красшу будуччину, велїв їм вірити, що ось уже-вже „оминаютъ, за ласкою Божею, россійскую нашу церковь лѣта грубой простоти, свѣтити єй почала свѣтлость умѣєтности и правды“...[2])

Се справдї була нова пісня, „книга оборони каѳолической святой апостолской всходной Церквы“,[3]) блискуча відправа всїм католицьким і унїятським полємістам, на яку не здобув ся вже нїхто з наступників Копистенського. Воно виходить зрештою і з ґенези самої Палїнодиї. Бо хоч і як широко плянував Копистенський свою працю, все таки вона не була нїчим иньшим, як всесторонним критичним розбором „Оборони Унїї“ Льва Кревзи.[4]) На пісню унїятського полєміста відповів Копистеньский теж піснею, — піснею до тепер ще не чуваною.[5])

Гомін отсеї піснї Копистенського звучно поніс ся по всїй Руси-Українї, а навіть у Московщинї її залюбки переписували

---

1) Р. И. Б., т. IV, стр. 317, 318.

2) Ibidem

3) Заголовок.

4) „Оборона Унїї“ Льва Кревзи (Вильно, 1617 р.) передрукована теж в IV т. Р. И. Б. стр. 155–312. Паралєлю між Палїнодиєю і „Обороною Унїї“ дуже гарно перевів Завітнєвич. (op. cit. стр. 327—339).

5) „Палїнодия“ — *παλινῳδία* (*πάλιν* = ще раз, на ново; *ἡ ᾠδή* = сьпів, пісня), = відклик, нагана того, що перед тим хвалило ся; *παλινῳδέω* = ще раз засьпівати не так як перед тим (инакше). Думаю ще, що виводити се слово від *πάλιν* і *ἡ ὁδός* (= дорога, шлях) — годї. Правда – так виводити се слово — наручнїйше, одначе по моїй думцї було би се против грецької етимольоґії. Зрештою ми маємо певні докази, що в тих часах слово *παλινῳδία* не розуміли инакше як: в і д к л и к попереднього (метафорично в і д с ь п і в а н є иньшої, нової піснї). Прошу порівняти прим. H o s i i Stanislai S. R. E. Cardinalis... opera omnia in duos divisa tomos, Coloniae, 1584, т. I, стр. 719 et seq. Уступи затитуловані там так: „Palinodiae sive r e c a n t a t i o n e s“.

та читали.[1]) Що й на галицькій земли приняли її з одушевленем, про се сьвідчать хоч би й згадані мною рукописи львівської університетської бібліотеки.

На самім початку мусимо з жалем зазначити, що львівська Палінодия (ч. 1. D. 17) заховала ся без початку і кінця.[2]) Починаєть ся вона відразу „артикулом“ першим, розділу першого, части першої: „О ровной зверхности и владзы Петра с(вя)т(о)го зъ другими ап(осто)лами“.[3]) Значить бракує: 1) Заголовка, 2) Пред мови, 3) О привелею Констaнтина царя, 4) Каталогъ книгъ учителей, которыхъ ся до моеи книги уживало і 5) Завѣтъ святыхъ и славныхъ великомученикъ Христовыхъ 40, иже въ Севастіи скончавшихся.[4]) Далї слідують уже без перерви артикул за артикулом аж до части II, розділу IX артикулу 5.[5]) Артикул пятий уже недокінчений (кінчить ся на слові „каалсн“: MS. стр. 572, Р. И. Б. стр. 746, на долї, передостання стрічка). По моїй думцї дальшу частину якась чесна рука видерла. На стр.

---

[1]) Завітневич, op. cit., стр. 320. Специяльною повагою тїшив ся Копистенський між раскольниками.

[2]) Рукопис львівської університетської бібліотеки ч. 1. D. 17 не обіймає самої Палїнодиї. На передї (стр 1—82) маємо ще два „Житія“ сьвятих. Таким чином зміст нашого рукопису представляєть ся так: 1) „М(ѣся)ця септем(в)рія Въ ꙁ҃ и҃ (?) д(е)нь. По(в)ѣсть о(т)нюдъ Потребная о житіи и о пребываніи Бл(а)женнаго и пр(а)в(ед)наго Филарета м(и)л(ос)тиваго. Бл(агосло)ви о(т)че“ (стр. 1—50). Тою самою рукою писана й дальша статя: 2) „Житіе и жизнь преп(одо)бнаго о(т)ца н(а)шего Варвара Мирото(ч)ца подвизавшаго ся во палегонстѣ(й) горѣ и о(т)куду и како прише(д)ша во тыя страны. м(ѣся)ця Мая ѕ҃. бл(а)г(осло)ви о(т)че (стр. 51—82). 3) Почавши від стр. 83—625 Палїнодія.

На переплетній картї вписав д. Калужняцкий (коло 1875 р.) таке: „Liber MS. dogmatico-polemicus in 4⁰, literis cursiuis scriptus, folia 271 (A fol. 41—312) continet atque fidem orthodoxam graecam con tra romano-catholicam defendit. Tractatus divisus est in duo partes, atque pars prima in capita tria (?), altera autem in capita duodecim (?) distribuitur. Lingua codicis est ruthenica (multis elementis et formis polonicis permixta), quae in libris Ruthenorum sec. XVII-i saepissime occurrit. De auctore eius frustra quaesiueris“. Як отже бачимо, тодї ще не знав д. Калужняцкий, що властиво попало ся йому в руки. Що йно опісля, заглянувши до „Описанія“ (II. ч. 3) Невоструєва і Ґорского, пізнав він із заголовків і розложеня поодиноких „артикулів“, що наш рукопис не що иньше, як Палїнодия Копистенского. Годить ся запримітити, що в тім часї петербурського передруку ще не було (1878 р.). Пор. Труды Ш, археол. съѣзда, op. cit., стр. 316, зам. 261,

[3]) MS. стр. 83, Р. И. Б. стр. 335.

[4]) Р. И. Б. стор. 313—336.

[5]) MS. стр. 572, Р. И. Б. стр. 746.

572 рукопису стрічаємо вже части II, роздїлу X, артикул 7: „О войнѣ и царствѣ правовѣрныхъ христіанъ“, та й то від слів „Ижъ бовѣмъ часовъ нынѣшнихъ Грекове не царствуютъ“ (у нас: „А ижъ“...).[1]) Кінця сей артикул теж не має, кінчить ся словами: На такую войну призвалъ насъ Богъ предложивши намъ царство небесное“.[2])

„Артикулом“ тим (зн. семим, розд. X, часть II) починаєть ся друга частина нашого рукопису, що від попередної ріжнить ся крайною недбалістю та несовісністю в переписуваню.[3]) Читаючи отсю частину та порівнуючи її з текстом Р. И. Б., здаєть ся, що так і бачить ся, з якою то неохотою брав ся переписувач до дальшої своєї працї. Невдовзї й він її занехує. Части II, роздїлу XII, артикулом семим кінчить ся рукопис.[4]) Та і сей артикул переписувач ледви що йно зачав.

Таким отже чином ми переповіли в головних зарисах зміст нашого рукопису. Як бачимо, друга частина не має для нас ніякого майже інтересу. Се немилосерно обкроєні, або свобідно переповіджені „артикули“, яких не хочеть ся навіть читати.

Зовсїм не те приходить ся нам сказати про першу частину. Порівнуючи її з текстом сконструованим д. Ґільтебрандтом, помітив я, що отся частина львівської Палїнодиї переписана найправдоподібнїйше з того самого примірника, що й рукопис ґр. А. Толстого, який, звісно нам, переховуєть ся в Петербурський імпер. публ. бібліотецї. Коли-ж дальше візьмемо під розвагу, що наш рукопис годить ся з текстом д. Ґільтебрандта навіть що до слів, тодї що йно зрозуміємо велику його вагу для скріплення авторітету їх прототипу.

Схожість між звісними нам досї трьома найстаршими переписами Палїнодиї (значить: 1) Московської Синодальної бібліотеки, 2) Петербурської імператорської і 3) львівської унїверситетської) дуже велика. І хоч я не хочу вдавати ся в жадні здогади, одначе все таки менї здаєть ся дуже можливим, що прототип сих кодексів був автоґрафом.

Я зазначу важнїйші відміни нашого рукопису в порівнаню з текстом д. Ґільтебрандта.

---

[1]) Р. И. Б. стр. 857.
[2]) MS. стр. 576, Р. И. Б. стр. 862.
[3]) Значить від стр. 573—625 (до кінця).
[4]) MS. стр. 624(5), Р. И. Б. стр. 930.

Частина I (M. S. стр. 83—572, — Р. И. Б. стр. 335—746, як висше).

M. S. стр. 192, Р. И. Б. стр. 430: бракує двох стрічок „Отповѣдь на задаваня отступницкіи зъ словъ Господнихъ „паси овцы мои". — M. S. стр. 204, Р. И. Б. стр. 438: у рукописї повнійший текст: „Звикла то отступницкая як и еретицкая прелестная нещирость". — M. S. стр. 291, Р. И. Б. стр. 506, пор. Р. И. Б. тамже зам. 8. У нас так само, як у Толстовськім рукописї. — Р. И. Б. стр. 518 зам. 18. У нас такої прогалини нема. — Р. И. Б. стр. 664 зам. 5. У нас так само як у Толстовськім рукописї. — Р. И. Б. стр. 683 зам. 1. У нас теж: „слѣпѣють". — M. S. стр, 521, Р. И. Б. стр. 690 (зам. 1): В „Р. И. Б." бракує не лишень текст грецький (як зазначено в зам. 1), але й латинський. В нашім рукописї він є: „*Τοῦ μὲν Κονσταντινουπόλεως ἐπισκόπου ἔχων τὰ πρέσβεια τῆς τιμῆς μετὰ τοῦ τῆς Ῥωμικῆς ἐπισκόπου διὰ τὸ εἶναι αὔτην νέαν Ῥώμην*, а в латинскому так: Konstantinopolitanus Episcopus habeat priores honoris partes post Romanum Episcopum, eo quod sit ipsa noua Roma". — M. S. стр. 572, Р. И. Б. стр. 746. Кінчить ся у нас артикул 5, розділу IX, части II словом „кался" (як висше). На тім і кінчить ся перша частина львівської Палїнодиї, переписана з взірцевою точністю та совісністю.

Частина II (M. S. стр. 573—625, значить до кінця, — Р. И. Б. стр. 857—930).

О войнѣ и царствѣ правовѣрныхъ христіанъ (часть II, розд. А, артикулъ 7). Та вжеж і сей перший артикул без початку і кінця. Починаєть ся словами „А ижъ бовѣмъ часовъ нынѣшнехъ Грекове...", а кінчить ся: „На такую войну призвалъ насъ Богъ, предложивши намъ царство небесное". M. S. стр. 576, Р. И. Б. стр. 862. Далї йдуть по черзї артикули як і в „Р. И. Б." Ріжнять ся вони від тексту Р. И. Б. тим, що безпощадно обкроєні, скорочені, або й переповіджені. Думаю, що було би зайвим зазначувати оттут усї самовільні скорочуваня переписувача.

Кінчимо тим, шо остатній артикул (части II, роздѣлу XII, артикулъ 7) що йно зачатий. Переписувач написав ледви шість стрічок. Остатнї слова: Іисусъ Христосъ Бозскимъ своимъ словомъ упевнити рачилъ, мовячи, ижъ церкви..." На тім рукопис уриваєть ся. (Пор. M. S. стр. 625, Р. И. Б. стр. 930).

IV.

Як я вже сказав, львівська Палїнодия важна для нас не лишень тим, що служить ясним доказом того, що писане київського черця тїшило ся на Руси великою популярністю, що її переписували в цїлости — в данім разї на галицькій землї, але також — і се найважнїйше — що вона богато причиняєть ся до частинної вправдї, одначе все таки кращої оцїнки тексту Р. И. Б., ніж се до тепер було можливим.

З зовсїм иньшого боку інтересний для нас другий рукопис львівської унїверситетської бібліотеки, який я назвав компіляциєю із Палїнодиї і звісного „Θρῆνος“-а Мелетия Смотрицького (ч. бібл. унїв. 1, Д. 21). Бо хоч отсей памятник нїщо иньше, як компіляция, одначе що до композициї, добору і укладу поодиноких складових частий, се без сумнїву одна з найкрасших наших полємічних памяток, якій з боку лїтературно-артистичного не можна закинути нїчого[1]). Звісна річ, що

[1]) І сей рукопис оглядав д. Калужняцкий та назвав його „Правдивое описаніе Унiи другаго Анонима“ (в розуміню ш. ученого першиманонїмом був автор Пересторогі, — звісний тепер [завдяки працям д. Франка та пр. Студинського] Юрий Рогатинець). Заголовок такий дав д. Калужняцкий рукописови на підставі одної статї, поміщеної в серединї рукопису (MS. стр. 93). Природна річ — ш. учений не будучи тодї ще обзнайомленим зі змістом Палїнодиї Захарії Копистенського, теж не знав, з якою то памяткою має він до дїла. Таким чином він писав, нїби то наш рукопис був написаний між 1610 а 1620 рр. Ми знаючи тепер, що наш анонїм черпав із Палїнодиї Копистенського, можемо сказати сьміливо, що компіляция наша написана рішучо після 1622 р. Природна річ, що д. Калужняцкий міг писати про нашого анонїма, що був се чоловік тямущий та дуже добре обзнайомлений з тодїшнїми людьми і кличами, зі змаганями і лихолїтєм людий. „Історичні данї анонїма важні не лишень для історнї церкви, для історика, але й інтересні для псіхольоґа“. Ш. учений і не здогадував ся, що він хвалить не кого иньшого, а як раз Копистенського, який послужив жерелом для нашого анонїма. Пор. Труды III археол. съѣзда, op. cit., т. II, стр. 266, 267.

Рукопис обіймає 193 сторін (4^0), і „здаєть ся, що був автоґрафом автора“ писав д. Калужняцкий. Про автора пише ще ш. учений так: „Мусїв він писати отсей „свій“ твір в старости, як можна здогадувати ся з тих слів сказаних ним у V главі: „А склоняючи ся к концу, прошу всѣх православних и напоминаю, абы апостолскую погрозу всегда в(ъ) памяти мѣли, писанную: „Аще же, или ангелъ с(ъ) небесе благовѣстит(ь) вам паче, єже пріясте, анаѳема да будетъ“. (MS. стр. 133, 134). Вкінцї зазначимо ще, що в рукописї заховала ся до тепер ще така записка пера д. Калужняцкого: „Liber dogmatico-pole-

Палїнодия не вийшла друкованою книжкою побіч иньших причин ще й тому, що була просто за велика[1]). А вжеж се нїяк не перешкаджало руським письменникам, сучасникам і наступникам Копистеньского, черпати із його твору „немов із жерела“[2]). Таким чином переходили з Палїнодиї цїлі уступи в друковані книжки та так і повставали то довші то коротші рукописні компіляциї, чи там витяги[3]).

Таким то способом повстала й наша компіляция.

Я зазначив уже, що з погляду лїтературно-артистичного не можна їй закинути нїчого. І справдї, автор поставив своєю метою з одного боку змалювати як найпринаднїйшими красками правовірність та непорочність східної церкви, з другого-ж боку представити як найсильнїйшими словами відступництво та єреси римського престола, все зміряючи до одного — „Правдивого описанія о отступленіи о(тъ) с(вя)той восто(ч)ной ц(е)ркви нарицаеми(хъ) юнитовъ“.[4]). Відповідно до такого пляну автор добирав собі відповідні уступи з Палїнодиї, заглядав до анналів Баронія, $\Theta\varrho\eta\nu o\varsigma$-а Смотрицького, а може мав під руками ще й які иньші жерела (прим. памятки староруської полєміки).

Подїл, який завів Копистеньский у свойому творі, не вяже нашого автора зовсїм: він вириває з Палїнодиї перші лїпші придатні йому артикули та вяже їх в одну орґанїчну цїлість — нераз дуже зручно, двома-трома словами. На самім вступі кличе він з одушевленєм „О! як великая зацность и повага патріаршего достоинства“, доказує „о(т)ступленїє Рыма о(тъ) Грековъ и о(тъ) с(вя)той восто(ч)нe(й) ц(е)ркви“ та пише невеличку розправку. „Что естъ о(т)щепенство или апостазія и кто естъ апостата вѣри православнои“ [5]).

---

micus. Hic liber ignoti auctoris, nondum absolutus, scriptus est litteris cyrill. uncialibus saeculi XVII-i incipientis atque paginas 193 complectitur. Auctor codicis ignotus, haud dubie Russus fuit schismaticus nec non testis (!) rerum gestarum saeculi XVI exeuntis et XVII incipientis. Lingua codicis nostri est ruthenica, expositio historica simplex. Kałużniacki“.

[1]) Завітнєвич, op. cit. стр. 314.

[2]) Stebelski, Żywoty św. Eufrosyny i Parascewii; Завітнєвич, ibidem.

[3]) Завітнєвич, ibidem.

[4]) MS. стр. 93.

[5]) Рукопис обіймає, як сказано, сторін 193. Стор. 1. „О Патріарсехъ доводы, ижъ патріархо(мъ) тое все привлащено и таковіежъ

Невеличку отсю статю, непозбавлену певного інтересу передруковуємо на кінцї.

В дальшім рядї статий доказує автор, що папа зовсїм не є голова церкви, а навпаки — були часи, коли східні патріярхи „бискуповъ римски(хъ) судили, о(т)лучали, незлагали и виклинали", — що папи присвоїли собі „божію и свѣтскую власть... началолюбіє(мъ), самовластіє(мъ) и самохотѣніє(мъ), гординею и велиречиемъ над всѣ(хъ) возносячи ся" [1]) — і по так гарно скомпонованім вступі приступає до найважнїйшої части свойого писання, до „правдивого описанія о отступленіи от с(вя)той восто(ч)ной Ц(е)ркви нарицаеми(хъ) юнитовъ" [2]).

власти пастирства и титлы приписанно, яко и бискупо(мъ) рымски(мъ), а во перви(хъ) описаніе патріархіи таково е(сть). Патріарха е(сть) Х(ристо)въ живы(й) и од(у)шевленный образъ дѣли и словесы в' собѣ воображаючій правду. О якъ велика(а) зацность и повага Патріаршего достоинства". Так починаєть ся наш рукопис. Як бачимо — се фраґмент із остатної части Палїнодиї. Р. И. Б. стр. 1151. — MS. стр. 1—10: 1) О столици Ко(н)стантинопоиской, 2) О столицы александрійской, 3) О столици антиохійской, 4) О столици ієрусали(м)ской. Пор. Р. И. Б. стр. 1161—1168. — MS. стр. 11—30 „О о(т)ступленіи Рыма о(тъ) грековъ и о(тъ) с(вя)той восто(ч)но(й) Ц(е)ркви. Пор. Р. И. Б. стр. 757—780. [маленька зміна на початку]. — MS. стр. 31—33 „Что естъ о(т)щепенство или апостазія и кто естъ апостата вѣри православной". Коротенька розправка, якої в „Р. И. Б." нема.

1) MS. стр. 73.

2) MS. стр. 33—34 „О Римѣ", Р. И. Б., стор. 1168. — MS. стор. 34—47 „И(жъ) патриархове восточныи бискуповъ римски(хъ) судили, о(т)лучали, низлагали и виклинали", пор. Р. И. Б. стр. 561—670. — MS. стр. 47—71 „О предсѣдателе(хъ) которыи на седми вселенски(хъ) собора(хъ) первое мѣстце засѣдали и продковали а и(жъ) на жадно(мъ) соборѣ папе(жъ) римскій не былъ и послове его не продковали", пор. Р. И. Б. стр. 536—552. — MS. стр. 71—93 „Свѣдителства о(тъ) б(о)же(ст)веннаго писанія, и(жъ) папе(жъ) старого Рима з властію своею ограничонный естъ". Такого артикулу в Палїнодиї Копистенського нема. Нема одначе найменшого сумнїву, що се доволї зручна компіляция зроблена з артикулів І і II части. Деякі части вирвані живцем з яких будь артикулів без розбору. Прошу порівняти: MS. стр. 75, Р. И. Б. стр. 527, — MS. стр. 76, Р. И. Б. стр. 530, — MS. стр. 91, Р. И. Б. стр. 927, — MS. стр. 92 і 93, Р. И. Б. стр. 712 і 713, — MS. стр. 93, Р. И. Б. стр. 536 [закінчене]. — MS. стр. 93—117 „Правдивое описаніе о отступленіи от с(вя)той восто(ч)ной Ц(е)ркви нарицаемы(хъ) юнитов'". Початок (стор. 93—95) відмінний, від стр. 95 годить ся з текстом Р. И. Б. [стр. 1054—1070].

Крім невеличкої статї „О отщепенствѣ или апостазіи“ — автор користував ся до тепер виключно Палінодиєю. Що йно після статтї „о отступленіи юнитовъ“ стає він більше оріґінальним. „Для вѣдомости православны(мъ)“, каже наш автор, „надобно положить присягу апостато(въ) наши(хъ), которою в' о(т)даніи послушенства и в принятіи визнаня вѣри бискупови и костелови римскому обовязалися“ [1]). Се руський переклад звісного ісповідання віри і присяги, яку оба владики Іпатїй Потїй і Кирило Терлецький зложили памятного дня 23 грудня 1595 р. перед папою Клементом VIII [2]). Автор вийняв її з анналів Баронїя [3]). „Ото(ж) (и) маєшъ православны читателю удивленія исполненную о(т)ступнико(въ) кривоприся(ж)ную апостасію“ — оттак кінчить наш автор свій переклад [4]).

Унїя — се богопротивне дїло, читаємо дальше... Недурно то зараз після неї чинив загнїваний Бог всїлякі чуда... Тут і наводить наш автор звісну леґенду про переміну вина в воду [5]) та за *Θρηνος*-ом оповідає страшну смерть „герштов“ унїї [6]). — Михайло Рагоза „яко умерлый ходи(лъ) и в(ъ) сме(р)ти наглой десперац(к)іи голоси випущаючи по(д)нялъ“ [7]). — Іпатій Потїй, „принципалъ виставленя уніи строжей при смерти своей настрашилъ и до утѣканя бу-

---

1) MS. стр. 117—135 „Присяга о(т)ступниковъ“.

2) Нераз передруковувана історикам унїї. Пор. прим. Likowski, Unia brzeska, Poznań, 1896, стор. 403—407.

3) MS. стр. 118 „Ad finem tomi 1. annal(e)s eccles. Baroni(i): Impressum Moguntiae, Anno Domini 1601“. Починаєть ся присяга так: „Найсвятѣйшій и найблагословеншій Ойче (!). Я покорный Іпатій, з ласки б(о)жіей прототроній владимерскій и брисскій (sic! brestensis..), естъ в' Русси, русскаго народу, единъ з' посланнико(въ)...“ і т. д.

4) MS. стр. 129.

5) Цікавих відсилаю до праці д. Студинського п. з. Пересторога, руський памятник початку XVII в., Львів, 1895. стор. 93 і дальше. Звісна річ, що поголоска про се „чудо“ була в сучасній Руси дуже популярна. Пор. ще: Акты южной и западной Россіи, т. II. стр. 245—251., Р. И. Б. т. VII. стр. 1000—1001.

6) *Θρηνος*. To iest Lament jedynej ś. Powszechney, Apostolskiej Wschodniey Cerkwie z objaśnieniem Dogmat Wiary... W Wilnie, 1610. [ч. бібл. ім. Оссолїнських 11735.], Карта 75—76.

7) MS. стр. 132, *Θρηνος*, ibidem.

дучи(хъ) привѣлъ“ [1]). — „Третого и не послѣдняго заступци уніи — Германа Полоцкого — часто злый духъ честовалъ и сродзе мордовалъ“. — Четвертий — холмський владика (Денис Збіруйський) „з таковою(жъ) яко и звишъ поминенній покутою живота своєго доконалъ“ [2]). — Пятий — пінський Гоголь „яко живіе свѣдители посвѣдчаютъ ожершися горилки з доброю покутою и поправою жития своєго шію зломалъ“. — „Шестый а на(й)певнѣйшій фирита(ръ) уніи Терлецкій поселъ, мужебойство(мъ), вшетеченство(мъ) и инными многими таковими себе приоздобивши, еще за живота носа на твари позбылъ з дворской хоробы, о чо(мъ) весь луцкій повѣтъ добре вѣдаетъ, и подпивши себѣ без вѣдомости други(хъ) душу виригнулъ“ [3]).

„Вѣстна же да будетъ всякому, яко в' присязѣ о(т)ступнико(въ) по всѣмъ пунктомъ вся противна писанію божественному и Це(р)кви восточной на соборах' с(вя)тыхъ о(те)цъ, и к клятвам' подложили“ — оттак кінчить ся отся в кождім разї незвичайно ефектовна статя [4]).

Після „присяги отступників“ слїдують статї виняті знову з Палїнодиї [5]). І тепер автор подїлом Копистенського не вяжеть ся зовсїм, та й з самим текстом поводить ся не конче з великим пієтизмом. За се ідея про непорочність східної Церкви і поганство Риму снуєть ся дальше.

---

[1]) Звертаю увагу на отсю вістку про смерть Потїя. Її, природна річ, в *Θρηνος*-ї Смотрицького нема. [*Θρηνος* написаний 1610, а Потїй умер 1613 р.].

[2]) Доволї драстичне місце в *Θρηνος*-ї наш автор опустив. Про Збіруйського писав Смотрицький так: „Czwarty ieszcze przed tą apostazyą (za to, że iuż zostawszy władyką przeciw swey zakonniczey Regule z żoną ale nie iak z siostrą mieszkał) w klątwę albo excomunicatią od zwierzchnego Pasterza swego będąc włożony z takowąż iako y wzwyż mienieni pokutą żywota swego dokonał“. (Ibidem).

[3]) Звертаю увагу на отсе близше описанє смерти Терлецького. Щоби він „подпивши себѣ без вѣдомости други(хъ) душу виригнулъ“, сеї подробицї не стрічаємо нї в *Θρηνος*-ї, анї в якім иньшім сучаснім памятнику. Смотрицький пише тільки, що Терлецький „za drugimi się pospieszył“ (значить: умер), більш нїчого (*Θρηνος*, ibidem).

[4]) MS. стр. 135.

[5]) MS. стр. 136—143 „О се(мъ) иже унію и в самой рѣчи ганимо не пріймуемъ и о(т)мѣтаемъ“, — Р. И. Б. стр. 1112—1117. — MS.

Рукопис кінчить ся „зсумоване(мъ) розныцѣ ме(ж)ду ц(е)рвою Восточною и костело(мъ) Римски(мъ)“ [1]). Безперечно — красшого закінченя від незвісного нашого автора ми не сподївали ся. Бо-ж чи можна було чимсь иньшим закінчити ту філїпіку, як не зібранєм усїх тих спірних точок, які від часів Володимира морочили голови всїх „правовірних“? Без сумнїву — з огляду на цїлу композицию таке закінчене показуєть ся просто чудовим, і се, очевидна річ, сьвідчить дуже корисно про нашого автора. Отсю кінцеву статю вважаємо так важною, що й подаємо на кінцї її передрук.

Викази ріжниць між церквою східною і римською належать до найвчаснійших наших полємічних статий. Ми бачили вже, що подібний реєстр попадає вже і в найдавнїйшу лїтопись... Число тих „ріжниць“ в ріжних памятках не однакове, в деяких доходило і до трьох десяток, а навіть висше. Знаємо також, що такі реєстри обіймали всякі важні і неважні „ріжницї“. Також зазначив я, що відгомін отсеї „древньої“ полєміки почуємо ще і — в памятках XVII в...

І отсе — відгомін той замітний як раз в кінцевій статї нашого анонїма.

З відкіля-ж він сюди дістав ся? Не вжеж справдї зі згаданих памяток „древньої“ полєміки? [2])

стр. 143—147. „Что за шкода и утрата слушати папежа и костела римского“, Р. И. Б. стор. 1083—1084. — MS. стор. 147—150, Части І, роздїлу 4, артикул 1. (без заголовку), Р. И. Б. 1081—1083. — MS. стр. 150—151 „Россія якими прави подлежитъ ц(е)ркви Константинополской...“ Р. И. Б. стр. 1070—1071. — MS. стр. 151—154 „Право божественное и набытое“, Р. И. Б. стр. 1071—1073. — MS. стр. 154—155 „Право канонное“, Р. И. Б. 1073—1074. — MS. стр. 155—158 „Право ц(а)рское, княжое и кролевское“, Р. И. Б. стр. 1074—1075. — MS. стр. 158—163 „О то(мъ) и(жъ) восточная ц(е)рко(въ) заходнюю о(тъ) ереси очищали...“, Р. И. Б. стр. 560—562. — MS. стр. 163—173, без заголовку. Се без сумнїву части II, роздїлу XII, артикул 8, — Р. И. Б. стр. 932—940. В нашій рукописи початок троха змінений.

[1]) MS. стр. 173—193, зн. до кінця.

[2]) З огляду на се, що заходить велика правдоподібність, що „Зсумованє ріжниць“ нашої редакциї була копією первісного тексту артикулу 7, роздїлу IX, части II, я не вдаю ся в ґенезу „відгуків староруських полємічних памяток“ у нашій статї... В разї правди-

Відповісти на отсї питаня не легко, і катеґоричної відповіди — признаю ся отверто — я не дам. Передовсїм звертає нашу увагу тут се, що подібний реєстр „ріжниць“ ми стрічаємо також і у Палїнодиї З. Копистенського [1]), та що споріднене обох редакций — значить, Р. И. Б. і нашої, — очевидне. Коли порівняти наш реєстр з реєстром редакциї д. Ґільтебрандта (у нього заголовок иньший) [2]) — тодї побачимо ось які схожости і відміни. Передовсїм реєстр редакциї Р. И. Б. обіймає лишень десять ріжниць („артикулів“), в нашій же редакциї є їх аж 17, — та й тут треба зазначити, що наш реєстр неповний (остатнїх карт бракує). Що найцїкавійше одначе при тім — се те, що пята, шеста, сема, осьма і девята ріжниця в обох редакциях ідентичні. Найлекше було б розвязати отсей проблєм так, що ось, мовляв, наш анонїм узяв із Палїнодиї лишень наведених „пять артикулів“, а иньші з якогось иньшого жерела... На таку розвязку можна би згодити ся, коли б не деякі трудности, що стоять на перешкодї.

Приглянувшись близше реєстрови редакциї Р. И. Б. (Части II, роздїлу IX, артикул 7) покаже ся нам зараз, мов би він був неповний. Ми знайдемо там властиво аж 14 „ріжниць“, та в дїйсности є їх лишень десять: останнїх чотирох лишень заголовки... І не хочеть ся нам вірити, щоб в оріґіналї, автоґрафі Копистенського отся статя була також так убогою, як отсе в „Р. И. Б...“ Знаючи муравлину працю Копистенського, нам не хочеть ся вірити, аби з під його пера могла вийти так недбало написана, просто недокінчена статя. Одним словом — треба поважно сумнївати ся що до непорочности тексту петербурської редакциї.

Не вже ж отже реєстр „ріжниць“ нашої редакциї мав би бути копією реєстру затраченого автоґрафу?

Природна річ — відповісти рішучо на поставлене питанє було би за сьміливо, бо й багато можна навести за і багато против подібної гіпотези. В користь гіпотези промовляла б

вости нашої гіпотези — ся стаття нашого рукопису не була би компіляциєю незвісного автора, а креациєю Копистенського...

[1]) Р. И. Б. т. IV, стр. 780—785.

[2]) Переднѣйшіи артикулы, презъ которыхъ отмѣну папѣжове Римскіи вѣры єдность розорвали и схизму въ Церковъ Христову впровадили“. Ibidem.

головно отся на скрізь Копистенського манера в арґументованю та полеміці, яка пробиваєть ся із кождого „артикулу“ звіту нашої редакциї. Неґативного боку петербурської редакциї вже й не згадую... Против гіпотези промовляла би передовсім одна, незначна вправді, одначе по моїй думці дуже важна стрічка в реєстрі нашої редакциї. Маю на думці згадку про Петра Гугнивого.

Фантастичний папа Петро Ґугнивий — се улюблена постать наших полемістів від найдавнійших часів[1]). Знаємо, що вже перший літописець страшив правовірних отсим дивом. Можливо, що Петро Гугнивий — се інкарнация всеї погані римського престола, якою лишень оповивала його уява православних. Як воно-б там і не було — про Петра Гугнивого пише ще зовсім певно в р. 1588 Василь, сьвященник Острожський в писаню „О єдиной вѣрѣ“ [2]), а навіть у звіснім „Требнику“ Балабановів можна було вичитати ось таке: „отрыцаєши ли ся вѣри Латинское и суботства ихъ, еже Петръ Гугнивый въ Рымѣ уставилъ есть“? [3]) Сьвященник Василій малює нам отсього фантастичного папу так: „По многыхъ же папахъ бысть папа великаго престола Римскаго Петръ Гугнивий. Сей беззаконникъ отвергъ вѣру христіанскую, а всю Италію возмути и многия ереси злыа насѣя въ всѣхъ Римскихъ странахъ. И попомъ повелѣ комуждо седмъ женъ держати, а наложницъ елика хощетъ. И аргапомъ и мусикіамъ въ церквѣ быти повелѣ, и бради и лона постризати, и попу и діякону и всякому человѣку мужску полу и женску и гипсы и волки ясти. И ина многа неподобная беззаконный съй устави, съ единомысльникы своими Римляны“ [4]). Казочки такі гнївали католиків дуже. „Радъ быхъ вѣдалъ — гнївав ся Потій [5]) — што то за Петръ Гугнивый?“ Після апостола Петра, — другого папи, що звав би ся так само, не було... „То щирая баламутня и фалшъ спросный, Богу

---

[1]) Про Петра Гугнивого у староруській полемічній літературі гляди цитовані студиї Попова і Павлова, праці Герґенретера (Photius, Patriarch von Konstantinopel, т. III. стр. 862—869), преосв. Макарія і т. д.

[2]) Передруковано в VII т. „Русской Истор. Библіотек-и“, стр. 601—938.

[3]) Ibidem, стр. 220.

[4]) Ibidem, стр. 795.

[5]) В „Гармониї“ (1608 р.). Ibidem, стр. 220.

и людямъ мерскій, отъ неприятелей церкве светоє Рымскоє змышленый и въ пекельной кузни ненависти бѣсовское укованый". Оттак нарікав „принципал" унії Потій [1]).

В XVII в. — природна річ — православні починають теж стидати ся своєї наївности та неуцтва. Про Петра Гугнивого поважний учений уже не важить ся писати як про конкретну історичну постать... Найкраще бачимо се на Копистенськім.

Чи Копистенський не знав сеї фантастичної леґенди про Петра Гугнивого? Нема найменшого сумнїву, що Копистенський був дуже добре знайомий з староруською полємічною літературою. Аджеж він сам згадує „о Сборнику словенскомъ старомъ рукописномъ, въ которомъ много писмъ собраних есть напротивъ костелови Римскому" [2]). Зрештою про Петра Гугнивого згадує Копистенський таки прямо в своїй Палїнодиї. Одначе з якою обережністю! Оповідаючи на підставі літописи про хрещенє Руси, природна річ — згадує також і про „якогось Петра, который костелъ заходній отъ 4 патріарховъ оторвалъ и всю Италію превротнимъ ученіемъ наполнилъ" [3]). Тільки й усього... По за тим у цілім великанськім писаню Копистенського не стрінемо нї згадки про Петра Гугнивого. Не вжеж би він справдї призабув отсю леґенду „відповідно" використати? Нї! По моїй думцї Копистенський знав дуже добре, що Петро Гугнивий — се фіґура фантастична, воювати-ж нею значило-б тільки, що виставити себе на сьміх... От таким то чином Петро Гугнивий виходить у Копистенського лишень анемічним „якимсь Петром".

Як отже бачимо, згадує Копистенський у Палїнодиї про Петра Гугнивого з незвичайною обережністю. Тим часом в артикулї 13 „ріжниць" нашої редакциї згадуєть ся про нього з повною вірою в його істнованє... По моїй думцї Копистенський чогось подібного був би не написав.

Збираючи до купи все те, що я сказав за і против поставленої гіпотези, думаю, що в кождім разї непорочність звіту „переднѣйшихъ артикуловъ" петербурської редакциї рішучо захитана. Чи наша редакция — оріґінальний текст, на се

---

[1]) Ibidem, стр. 220, 221.
[2]) Палїнодия, Р. И. Б., т. IV, стр. 938.
[3]) Ibidem, стр. 1001.

відповісти катеґорично годї, ізза браку певного доказового материялу. Можливо, що наші сумнїви розвіє якась нова, щаслива знахідка... Тут згадаємо лише ще раз, що львівською Палїнодиєю при розборі кінцевого артикулу нашого памятника ми — на жаль — користуватись не могли — з тої простої причини, що у Львівській Палїнодиї він — опущений.

Зсꙋмоване розныцъ междꙋ црквою Восточною, и костелом Римским.

Лꙋчше бовѣ и не познаты истинны, нежели познавшим возвратити ся ѿ предаїа и стыя заповѣды, глетъ с: апт олъ петръ, в посла: в. гла: в. В началѣ само ѿписанїя розницъ междꙋ црквою востонною и костело заходны за фꙋндаментъ [обор.] приличный томꙋ роздѣлꙋ Стаго аптла павла, которій к римлянó первй предвидячи послѣдных, пишетъ тїи слова[1]). Ѡкриваетъ ся гнѣвъ бжый с нбсе, на всяко нечестїе и неправдꙋ члвѣческꙋю, содержащй истиннꙋ в неправдѣ. Понеже разꙋмѣв'ше Бга, не ıако Бга прославиша, или блгодариша, но ѡсꙋетиша ся в помишленїих своихъ, и ѡмрачи ся неразꙋмное срце их, глюще ся быти мꙋдри ѡюродѣша, и измѣниша славꙋ нетлѣннаго Бга, в подовїе тлѣнна члвѣка. Тые Стых Верховных апостолъ Петра и Павла слова, если не истинно на нн҃ѣшных римлянех збылися, разсꙋждай молю; з настꙋпꙋючих ѿмѣнъ пꙋть правди хꙋлит ся зараз рѣшенїем по тисящи лѣтъ сатаны[2]), прелстиша ся, и ѡмрачиша ся, и возвратиша ся ѿ преданных Стыми аптолами Петро и Павло, [которими ѡны тщетно щитат ся] заповѣдей, и марнними зостали в мꙋдрости своей, измѣнивши Славꙋ Бжїю в подобїе тлѣюща чловѣка Папꙋ: а повинꙋвши ся превзятой гордости егѡ, ıако главѣ, с которой все тѣло захорило, а с тоей хороби мꙋсѣли ѿмѣны великїи стати ся[3]) ко [карта 175] торїе розними часи, по стом Їеронимѣ зевзяши ся, чи далей ты колшъ розширивши ся, смѣютъ на правовѣрных ѡмрачивши ся той свой блꙋдъ в зволѣкаты. Зачи аби всякїй сами скꙋтко правдꙋ моглъ познаты, до самои речи показана тыхъ ѿмѣнъ приступꙋю.

Артыкꙋлъ первїй найголов'нѣйшїй, Ѡ похожденїи Пртагѡ и животворящаго Дха, иж Црко Стая Восточная, пребива(ю)чи на словах Хртовихъ и на проповѣди Стых аптолъ, и на ѡбяснению Стых и Бгоносных ѿцъ не придаетъ того слова, и ѿ снa, которое костелъ римскїй важился придати, ѡ которо придаткꙋ в четвертом роздѣлѣ з доволны ѡбяснѣнїем вишшей писаннѡ. А заты той декретъ Хвъ, на ных в неѿпꙋщенїи — стомꙋ Дхꙋ два початки в'водячи, ни всей вѣкъ виполняет ся.

---

1) Ри: гла: а: за: м. [Всї цитати зі св. Письма писані на марґінесї].

2) апо: г: к.

3) оказа (?).

Артыкꙋлъ вторый: Ижъ цр҃ко восточнаѧ з самаго початкꙋ ѿ сн҃а бж҃їѧ чрез Іа́кова с҃: ап҃ла прч҃тыхъ та́йнъ в' квасно́ хлѣбѣ оужива́нѧ принѧкши, цѣло хранитъ. а костелъ римскїй през алеѯа́ндра па́пꙋ ѡприснокъ принѧвши, и теперъ в' том' блꙋдѣ зостае́тъ, ѡ чо́ [обор.] ширей в пѧтом' артикꙋлѣ свѣдительство писа́нїѧ ст҃аго е҃ ѡбяснено.

Артыкꙋлъ третый: Ст҃аѧ восточнаѧ цр҃ковъ задосить чинѧчи росказа́нїю Хр҃стовомꙋ: Пїйте ѿ неѧ вси[1]), ча́ши крови Хр҃стовой люде мирски не бороныт, а костелъ заходный, през Інокентїѧ па́пꙋ, кели́хъ ѿнѧлъ ѿ посполитогѡ народꙋ, и в' ст҃ократствѣ зосталъ. ѡ чомъ ꙗсне в' шесто артикꙋлѣ.

Артыкꙋлъ д҃: Цр҃ковъ восточнаѧ при та́йны с҃: кр҃щенїѧ, и тайнꙋ мνропомаза́нїѧ ѿправꙋетъ, по преда́нїю с҃: собо́ро, а костелъ заходный такъ великꙋю таемницꙋ, что е҃ печа́ть ст҃аго дх҃а, без котороговѡ и та́йна кр҃щенїѧ несовершаетсѧ, ѿкладаетъ на бирмовае до лѣтъ досконалыхъ, а вмѣсто тогѡ бренїе и солїю помазꙋетъ при кр҃щенїи; и кр҃щаютъ не в' три погрꙋженїѧ, но по единоцщи, мовѧчи: ꙗ тебе крещаю. И иныхъ ѿмѣнъ ѿ ст҃аго преда́нїѧ много. Зачим' на таковихъ' оухвали з҃-го собора видано е҃ тыми словы. Всѧ кромѣ цр҃ковнагѡ преда́нїѧ, и оученїѧ, и изѡбраженїѧ Ст҃ыхъ, и пр҃но памѧтныхъ ѿцъ ѡбновлѧемаѧ, или по се содѣѧнаѧ анаѳема трижди.

Артыкꙋлъ е҃. Цр҃ковъ восточнаѧ и захо́днаѧ до лѣтъ тысѧщи единого в то разꙋмѣнїѧ были з' собою, иж со[бо]рнаѧ Хв҃а цр҃ко жадно вишшаго[2]) повшехнаго еп҃кпа и пастира не мѣла и не маетъ и мѣты не бꙋдетъ развѣ[3]) самаго Хр҃та: той бо е҃ сам' единъ найвишшею главою и пастире, конецъ всѧкихъ головныхъ сꙋдо вселенскомꙋ соборови належати зна́ли, и еп҃копо[4]) сполечне цр҃ко Хр҃товꙋ радѧчи что до власти и достойности[5]) еп҃кпской быти розꙋмѣли, розно межи нйми в'зглѧдо цр҃ковной Іерархїи, а не до справи рꙋкоположенїѧ, постановившии. тогѡ оуставичного в' цр҃кви Хр҃товой разꙋмѣнїѧ цр҃ко восточнаѧ и до сих време е҃, а костелъ захо́днїй проти Еѵг҃лїѧм'

---

[1]) мѳ҃: г҃, кѕ.

[2]) Р. И. Б. IV, стр. 782, иншего.

[3]) Ibidem, и мѣти не могла прочъ.

[4]) Тут опущено: „взглѧдомъ тайны чинѧ ровними и за одинъ епископъ...“ Р. И. Б. IV, стр. 782.

[5]) „рѧдѧчїи, нле до владзы достойности...“ Ibidem.

С҃тым', и҆ Е҆пистолїѧ҆ а҆п҃толскі͏и, и҆ кано́но҆ сѵнωда́лни — Папе́жа ри́мского чи́ни повше́хной собо́рной ц҃кви Хр҃то́вой Е҆п҃кпомъ и҆ Па́стирѐ и҆ сꙋдїю вс'ѣх сꙋдѧчих, а҆ сꙋдови ничїе́мꙋ не подле́глих чи́нитъ. а҆ то за но́вими ω҆ное с҃тое старожитности неслы́ханными ꙋ҆хва́лами, е д н о с т а м м и[1]) па́пежскими и҆дꙋчи, в' чо҆ па́пежове цр҃ко҆ [обор.] Хр҃то́вꙋ разро́знили и҆ схизмꙋ захо́днеи цр҃кви ω҆ восто́чной спра́вили. ше́стїй на пѧ́тый а҆ртикꙋлъ слꙋжачїе и҆ семꙋ ви́води в розде́лѣ з҃: и҃: и҆ к҃.

А҆ртыкꙋлъ ѕ҃. По ты́сѧчи лѣтъ, и҆ на́дто це́ковъ захо́днаѧ всѝ се́дмъ вселе́нских собо́ро҆ кано́ны прїймова́ла[2]) и҆ все̑ во вс'ѣх соборо́вих ꙋ҆хва́лъ длѧ ꙋ҆жива́нѧ и҆ постороги в' книгах ω҆пи́са́їе м'ѣла[3]), т҃а ꙗ҆ко[4]) их тепе́ръ и҆ предт҃ы всегда прїймова́ла[5]) прїймꙋетъ, и҆ ω҆писаннїе ма́е цр҃ковъ восто́чнаѧ; а҆ днесь захо́днїй косте́лъ нѣкото́рыхъ кано́но҆, т о г о ч е т в е́ р т о г ω[6]) собо́рꙋ вселе́нскаго не прїймꙋетъ, и҆ в' книгах своих н е п о т р е б ꙋ е[7]) ꙋ҆жива́нѧ их и҆ хране́нїѧ, а҆ле през самї́й встидъ кни́гъ профонова́нѧ в'писанны быти зоставꙋю, мно́гих во с҃той старожи́тности невѣдомихъ д е́ к р е т о҆[8]) в' м'ѣсто кано́но҆ монархїа́л'ной па́пежской в о з н е́ с л о с т и[9]) слꙋжачих, покꙋтне навимишлѧ́ши. През что па́пижеве Цр҃ко҆ Хв҃ꙋ розрозни́ли и҆ старожи́тных собо́ровних ꙋ҆хва́лъ зневаже́нїе, а҆ ново́тних д е п т а́ т о҆[10]) змишле́ных Цр҃ко҆ захо́днюю ω҆ восточнїѧ ω҆ω҆рва́ли и҆ схизмꙋ спра́вили.

[карта 179]. А҆ртыкꙋлъ з҃. Восто́чнаѧ цр҃ко҆ и҆ заходнаѧ ω҆пꙋще́нїѧ грѣхо҆ венїа́лных, дш҃а з сего̀ свѣта зе́йшлих за м҃литвами цр҃ковними и҆ лѵтꙋргїами и҆ ꙗ҆лмꙋжны да́юще сѧ зна́ли и҆ визнава́ли, а҆ ω҆гнѧ[11]) матерїа́лного никогда не зна́ли и҆ тепе̑ не зна́етъ восто́чнаѧ цр҃ко҆, през кото́рїй би дш҃и чистили сѧ, а҆ захо́днїй ко-

---

1) „и диктатами…“ Ibidem, стор. 783.

2) В рукописї: „прїймова́ли“.

3) В рукописї: „м'ѣли“.

4) Р. И. Б. IV, стр. 783, т а к ъ к а к ъ.

5) В рукописї: „прїмова́ли“.

6) Р. И. Б. IV, стр. 783, „второго и четвертого“.

7) Ibidem, „не про потребꙋ“ (?)

8) Ibidem, „диктатовъ“.

9) Ibidem, „вынеслости“.

10) Ibidem, „диктатовъ“.

11) Опущено: „черезъ который бы сѧ дꙋшѣ чистили…“ Р. И. Б. IV, стор. 784.

стелъ з' оухвали папежской знаетъ и визнава: през что ѿ восточних разлучены бывше, схизму в' црков Бжїю в'провадилъ, и себе нею заразилъ, и великую роспусту в' людех своеволных справилъ, ѡ чом ширей в' дї: а: писан[1]).

Артыкулъ и. Стая восточная црковъ и заходная по[2]) тисящи лѣтъ четиры посты пре четирма праздникома ѡбходити ся звикли, единако соблюдали то е: единъ постъ пре Рождество Хртови, другїй пре Воскресенїе Хртови, третый по сошествїи ст: духа, по стых апстолъ, четвертый по к' преѡбраженїю Гдню, и к' Оуспенїю Прстой Бцы. тыи всѣ четири пости и днесь Црков восточная по ѡбикновенїю содержитъ и соблюдаетъ[3]). А заходный костелъ тыя посты [обор.] оуничижилъ и ѿринулъ[4]). Любо то щитя ся[5]), же великїй постъ постятъ, ѡбаче в началѣ посту своеволятъ и двома днями по розоряютъ к' второкъ заговѣквою[6]) и не находят ся постячїи, а ѡсобливе богатый и преложонїи, бо едны масл ядятъ, а другїе рибу[7]), и вино пїютъ, что вланѣ не е постъ, але преступство, и зґвалчене посту. до того среду не постячи, суботу и вилей змислили[8]), през что себе ѿ восточнїя церкве розрознили и схизму впровадили — ѡ чом ширей в' еї розд.

Артыкулъ о. Восточная и заходная црков по всѣ прейшлїе вѣки та оучили и визнавали, же яко справедливих души досконалой заплати ведлугъ оучинков своих не принялй, та и грѣшнїи досконалой муки[9]) за злїи свои оучинки не прїймуютъ[10]), але тыи обои стати ся маетъ з дерету справедливого судїи, во второе пришествїе Хртово, по страшном судѣ. тое црковъ восточная и днесь тако исповѣдуетъ, а заходнїй косте оучитъ, иж тое обое виконанно е, през что розрванїе в' Црквы бжой поднесши,

---

[1]) Розстрілене опущене в Р. И. Б. IV, стор. 784.
[2]) „надъ". Р. И. Б. IV. 784.
[3]) „въ звычаю маетъ и заховуетъ". Ibidem.
[4]) „зневажилъ и откинулъ", Ibidem.
[5]) щитят ся". Ibidem.
[6]) Розстріленого нема в Р. И. Б. IV, стор. 784.
[7]) „рыбы розмаитїи вдятъ". Ibidem.
[8]) Розстріленого нема в Р. И. Б. IV, стор. 784.
[9]) Р. И. Б. IV, 784, „досконалого караня".
[10]) Ibidem, „не отнесли".

схизму себѣ [карта 181] ѿ восточной учинилъ, и в' ней зостаетъ, о что доскональей роздѣлъ аї, проти в' певой части зрозумѣе.

Артыкулъ ї. Ѿмѣна календару, котораѧ межи всѣми народи з костела римского уродивши сѧ турбацїю справила[1]. а иж в роздѣлѣхъ вы ѿписанных, ничто не ѿписало сѧ на схизму календарную: то здѣ ѿ писанїѧ бжественнагѡ в кратцѣ воспоману. Первїе перестерогу ѿ бга през мудрца поданную привожду, котораѧ та ѿписаннаѧ. Не прелагай предѣлъ вѣчных, ѧже положиша ѿцы твои[2]). И Гда самаго в' том' остерегающагѡ: Нѣсть ваше ра[зу]мѣты времена и лѣта, ѧже ѿцъ положи в' своей ѡбласты[3]). Свѧтыхъ причинъ Стый и Бгоносный ѿцы тиї на первомъ вселенском соборi духо сты в' никеи собранных, уставили пасхалїю и лунное теченїе, блюдуще ѿпасно канона Аптлскаго реченнаго[4]). Аще кто Епкпъ, или Пресвитеръ, или Дїаконъ: Стый дн пасхи прежде времены со Їудеи празднуетъ, да из'вержет сѧ, и про. Блгодатїю бжїею и дѣйство стаго дха, стый ѿцы; на ф л в: лѣта ключъ [обор.] пасхалїей составиша, иж за его ѡбращенїем, аптолское правило в' цркви восточной цѣло соблюдает сѧ. А костелъ римский иногда пред жидами иногдаж со жиди празднуетъ пасху. урочистїи свѧта всй десѧтма денми помкнулъ, а тое растерзанїе справи року ѿ воплощенїѧ сна бжїѧ ,афпв, а стараго каледару болшъ тысѧщи заживши, которїй то новы и теперъ без старогѡ ѡбыйтисѧ не може, ѧко то Пасху хртїѧнскую аще и неволею часто кротъ подлугъ старогѡ праздновати мусить; по истыннѣ вещъ ѧвственна е, иж, всѧко и ѿнюдъ новый календаръ ѡблудный, токмо згвалченїе свѧтъ, незгоду и звраду творѧчїи, а тое аще бы и подлого разуму удобно разсудитъ. Если стых великих ѿце со всего свѣта собранных' постановленїе ест' важнѣйшее та през многое лѣтъ времѧ не ѿмѣннѡ старожитностїю свѣтѧщее сѧ, ѿ всѣх хранимо и соблюдаемо: чи ли тое, что Григорїй папеж гі: со своими единомислники и похлѣбци — в' наша уже лѣта вимислилъ новый

[1]) Подібний вислів стрічаємо і в 10 артикулї Р. И. Б., т. IV, стор. 785: „Межи всѣми народами турбацїю справилъ". Впрочім обі редакциї не подібні.

[2]) Прич: г: кв.

[3]) дѣѧ: г: а.

[4]) прави: з.

календа҃, которїй право҃ црковны̑, Бгом' невны̑ (sic!) и̑ преда [карта 183] нїю стых Ѿцъ противный є; ꙗко исполнѧти сѧ на ных прочеству даніилову[1]): Измѣнѧтъ времена и̑ законъ и̑ беззаконнующїй завѣтъ наведут' с прелестїю и̑ ѡскверняѧтъ свѧщенная. Ѿ то҃ об'ширнѣє в' православно҃ писанно є. краткости мѣсце даючи, иншое ѡставую, а сїе знаменїе лучшаго ради извѣстїѧ ѡ старо҃, иж многїе црства и̑ кролевства, которїи и̑ народи Ѿ неволи папежскїа свободни, старїй держать.

Артыкулъ аі. Ѿмѣна Стой Литургїй, к' которой та знаменитаѧ и̑ великаѧ тайна совершает сѧ и̑ кромѣ оуживанѧ той правдивой стыни — спстисѧ не возможно, сокративши во все҃, мшою називаютъ, которую где хотѧтъ Ѿправуютъ, и̑ в' домах, где и̑ псй прохожают сѧ; и̑ при єдино҃ ѡлтарй колко мшїй пр҃авѧтъ, или єдинъ трй разо҃ мшй служи҃, а тоє телефорїусъ ѯ҃ папеж вимислилъ, ꙗко би то творѧщи з радости, же Хс народил сѧ, з многими иными вымислами, к' нечистотѣ и̑ в' оупадках служа҃, и̑ свѣтских по правило҃ не Ѿлучаютъ, за чи҃ схизму оучинивши всегда в' ней зостаютъ.

Атрыкуаъ ві. [обор.] Ѿмѣна всѣх ѡныхъ старожитных церемонїй црковных, то єстъ всенощных Ѿправъ, которих ко уставѣ положенно през годъ Ѿправити ѯн, а повседневныхъ дный полунощници, оутрени, часы, междочасїє. Вечернѧ, павечернѧ, которїи всй повинны Ѿправити сѧ ꙗвственно, а не потаємнє, купно — с посполитї народо҃. Бо правила стых и̑ Бгоносныхъ Ѿце҃, и̑ оуставъ црковный, по҃ Ѿлученїе презирающих, правило црковное росказуе҃ мѣти. А костелъ римскїй не токмо в повседневнїѧ дни, але и̑ в' и҃ли и̑ свѧтѧ мирских людей зо всего визволѧет' разкѣ єдинїѧ мшй. Чтоже ѡ мирских реку, и̑ мнимїи̑ духовнїи малозмишленное набоженство держатъ, и̑ скоко ѱалмо҃ Ѿправивше все Ѿкидаю҃, ꙗко то бгоугодный часосло҃. ѱалмо҃ по колку на днь, ѡктоих, Сты̑ ду̑х през бгоносных Ѿце҃ составленный, Ѿмѣтают сѧ. Минїй на ві мцей — дный тѯе кождого днѧ: Гдким' праздникомъ, Бгородичны̑, Апстолски̑, Стителски̑, Мчнчески̑, Пропбны̑ и̑ всѣм' ѡбщє стым' — по два каноны, и̑ по трй, на всѧкъ днь, в' которих тропарей [карта 185] по тридцѧтй и̑ вѧщше бивают, со Ірмосами и̑ катавасїѧми. Триѡдной оутрени над сто и̑ двадесѧть стыхо҃ Ѿправует сѧ, а иный канѡнъ в' трїѡди постной сн стыхо҃ виносѧчїй [в' четве҃: є нли поста], але и̑ ѡ тых

[1]) дл҃: г҃: аі.

бг҃одх҃новє́нныⷯ кни́гахъ трїѡ́дїѧⷯ по́стной и҆ цвѣ́тной годи́т сѧ вспомнȣты, кото́риⷯ косте́лъ ри́мскїй ѿпа́лъ, не имѣ́ⷮ до того и҆ молебноⷡ҇, не зна́ⷮ и҆ и҆ныⷯ ѡ҆бширныхъ ѿпраⷡ҇ цр҃ковныⷯ, кото́рыⷯ подробнȣ ѿписовати нез'несе́тъ кни́жица сїѧ̀. на ѡ҆ста́токъ и҆стиннȣ праⷡ҇дȣ сознáти, же пра́вило Цр҃ковное—косте́лнаⷡ҇ ꙗ҆ко сл҃нце тѣ́нь превишшаеⷮ, ѿ чоⷡ҇ доста́тнѣе в' ꙃ҃і розд'ѣлѣ ѡ҆бра́щеши.

Артыкȣлъ г҃і. Впровáжеⷡ҇е в' косте́лъ свѣ́тской мȣзы́ки, ѡ҆рга́ноⷡ҇, скри́покъ, пищáлоⷡ҇, мȣлтáноⷡ҇, бȣ́бноⷡ҇, и҆ трȣ́бъ, и҆ и҆ншиⷯ тогож ро́да корче́мныⷯ и҆ скоморо́скиⷯ дȣдгъ, да́лъ ра́цїй (?) и҆ и҆нныхъ розма́итыⷯ вимисловъ, в' кото́риⷯ не то́кмо а҆бы бл҃говоли́лъ Бг҃ъ, а҆ле и҆ ненави́дитъ того всего̀, — по свѣди́тельствȣ Є҆ѵ҃гⷧ҇скомȣ[1]). Го́ре ва́мъ смѣ́ющи́и сѧ, ны́нѣ ꙗ҆ко возридаете и восплáчете, а҆ что̀ за сокрȣше́нїе срⷣ҇ца з мȣзы́коⷡ҇ [обор.] то́кмо смѣ́хъ и҆ ра́дость безчиннаѧ, на что̀ писа́нїе сты́и стверждаю той ви́водъ. Ст҃ый Ї҆ѡа́нъ Златоⷡ҇ в' маргари́, в' сло́вѣ г҃і, ѿ лжеѹ҆чи́телеⷯ пи́шетъ тыми̇̀ сло́ви[2]). Ѡ҆ста́ви ѿ менѐ шȣмъ' пѣ́сней твоиⷯ, и҆ ѱалма̀ ѡ҆рга́нъ твоⷯ не послȣшаю, но что̀ гл҃ютъ тѧжкосеⷣдїи, и҆же и҆щȣще л'жа̀, нѣ́сть гл҃ютъ ѕло̀ є҆же глȣми́ти сѧ, что̀ зло твóрѧтъ гȣ́сли, и҆ про́чїѧ глáсїй сосȣ́ди. Ѽ послѣ́днегѡ не смислства, ѿ лȣка́ваго ѹ҆мишле́нїѧ дїа́волѧ — роⷣ любодѣ́йнїй, развраще́нный, сїѧ̀ гдⷭ҇ви воздаетѐ. Прⷭ҇тый бо Вл҃ка повсю́дȣ запов'ѣдаетъ, всѧ́ко не мсти́ти сѧ и҆ не глȣми́ти сѧ хрⷭ҇тїанѡ́, а҆ ты гл҃еши, ка́ѧ па́кость ѿ сего̀. Любите гл҃ющимъ' сла́дкое го́рко, а҆ го́ркое сла́дко, и҆ полагающі́и свѣ́тъ во тмȣ̀, и҆ тмȣ̀ во свѣ́тъ; прелсти́ша бо сѧ не наказа́ннїи всѧ́ко ѿ ст҃агѡ писа́нїѧ показа́ти не могȣтъ, є҆же хрⷭ҇тїѧнѡмъ' подоба́етъ твори́ти, сїѧ ѡ҆бразы кро́мѣ свои́ми сȣ́етными, ложними ѹ҆мишлеⷩ҇ми. Рекȣтъ римлѧ́не, иж в' кни́зѣ ст҃го Дв҃да ѱа́лмоⷡ҇ роска́зȣетъ мȣзы́ки ѹ҆потреблѧ́ти. на тое в' кра́тцѣ Ст҃ыⷯ виклади покладаю. В' предо [карта 187] сло́вїй ѱалти́рѧ тоⷡ҇ стои́тъ. Начина́ет сѧ ѱалⷮтиръ кра́сенъ со гȣслⷨи. То́лкъ: Ѱалты́ръ є҆ ѹ҆мъ, гȣ́слы — тоⷡ҇: мисли. Стрȣ́ны — тоⷡ҇: пе́рси. Ѡ҆рга́нъ — тоⷡ҇: размишле́нїе до́брое, ѧ҆ко к' Бг҃ȣ. Тѵ́па́нъ — тоⷡ҇: ѡ҆браз. Глаⷭ҇, трȣба̀ — тоⷡ҇: го́рло, и҆ проⷱ҇. таⷡ҇ ѱа: ри. Хвалѣ́те є҆го̀ в' гла́сѣ трȣ́бнѣ, сирѣ́: трȣбѝ висо́чаѧ возгласи́те поюще бг҃а. Хвали́те є҆го̀ в' ѱалти́ри и҆ гȣ́слѣхъ'. Ѱалты́ръ є҆ ѹ҆мъ, а҆ гȣ́сли ꙗ҆зы́къ, — тѣ́ми бо чл҃вѣкъ сла́витъ бг҃а. Хвалѣ́те є҆го в' стрȣ́наⷯ и҆ ѡ҆рга́нѣхъ и҆ кимва́лѣхъ', сирѣ́: бїюще в' пѣ́сни с пла́чеⷨ ве-

---

1) лȣ҃: г҃: ѕ҃.

2) амоⷡ҇ г҃: є҃.

лїи поюще бга и про. аще бы кто еще на то викладѣ не преставаль, приведу и знаменитших, Исидора стаго. Хвалите его в' тымпанѣ и лицѣ и органѣх и в струнах, рече фалмопѣвецъ не w мѣди звинящей и органех прелщающих, бжественная повелѣвая пѣты пѣсны, — но тымпану на свою плоть скончеваты. Завѣщевая никоего же имущие страстнаго движенія, но мертвіи, земними суще удесй (?) Лй каже согласнаго црковнаго соличества ищетъ и струнъ, яже в' на чувста — знаменуетъ w ных же смислъ языка в' бряцае ся [обор.], органъ же весь wбрѣтает ся члвѣкъ, бгооугоденъ и члвѣко приличенъ. и иншихъ стыхъ свѣдителства ради невмѣщенія wставляю, а на той виводъ и же в' старо законѣ музыки былй, то би ты способом' и wфѣръ старозаконних держати ся, воло и козло ифѣровати и палиты. аще же тое wверженно, то певне и музыки, которіе нема тысячногw року през петра гугнивогw, папу римского, в' костелъ в'проважено, а по свѣдителству кройникара бѣласкаго, которій пишетъ лѣ рка, же витѣліанусъ папеж оуставилъ в' костели органы. и не w Хрта, ни w Апостолъ, ниже w бгоносных wцъ и в' перво костелѣ та много со лѣтъ не былй, понеже не суть важны, але wринены.

Артыкулъ ді. Знаменіе крта на себѣ изwбражают развращено пятма персти, и первіе на лѣвое плечо, пото на правое кладутъ, и едини перстo на себѣ кртъ виwбражаютъ, якw монофилитяне еретици, и на землй кртъ начертают и цѣлую, а пото ногама попирають. Что все противно писанію бжественному, и самое Распятіе Хво изwпако [карта 189] ванно в' великій постъ Рапятіе кріютъ и не кланяют ся, аж до пятка великаго. Пото лицемѣствующие бычуют ся, и многіе иніе вимисли проти писанію стому творятъ и срамляют ся на себѣ крта Хва носиты и в' мѣсто тогw агнус'ки якіесь з воско носятъ. В' чом' все схизму себѣ w црквe оучинивши и в' ней зостаютъ, w чомъ достатнѣе писано в роздѣлѣ ді.

Артыку еі. Розница в' wбразѣх, з древа вытесаных, балванами, которій суть протывни писанію стому. Хс спсъ нашъ са оуказалъ способъ, когда на wбрусѣ лице свое изwбразилъ. Стый апстолъ и еглй лука на таблицях намаліовалъ. Стый Сил'вестръ папеж црю константину апстоло wбразй на таблицах оуказалъ, и на соборях не оузнали стый, а на шесто собори и агнце Хва wбраза с ый wцы маліоваты запрѣтили. А косте римскій не токмо же тоею честію, которая самому Бгу належитъ, wбразо кланяти ся росказуетъ, але и моць и wпущенія грѣхо приписуетъ, яко то д-й сиѯтусъ папеж молитву нѣ [обор.] якy-

юсь зложивши пре ѡбразо Панны мрїи в' сонц8 малїованной, з' ѿп8стами на лѣтъ единадцать тысячей мовити приказалъ. таже и Алеѯадеръ шестїй папеж др8г8ю той подобн8ю написавши Рок8 хаупл ко оуживаню людском8 подалъ ѡбѣц8ючи и запевне твердячи, иж гдй т8ю молитв8 кто три рази пре ѡбразо стой анны и панны марїи и ей первороднаго сна б8детъ читати, на десять тысячей смертелных грѣхо, а на дванадцать тисячеи повседневныхъ грѣхо ѿп8ст8 дост8питъ. т8тъ до оудивленїя приходитъ великом8 ѡш8каню посл8шныхъ римском8 костелови, к яковиx заводаx марныx зостаютъ, на тщетнїя ѡбѣтници папежскїя надѣюще, росп8стною дорогою единъ др8гогѡ оупережаетъ до чистц8 спѣшачи ся. За чи не ѡ томъ е ре, але ѡ розносты межд8 ѡбразо на таблици малїованны и межд8 витесанны балвано. През что схизм8 костелъ римскїй прїнялъ и в' ней зостаетъ не ѿст8пно.

Артык8лъ ѕı. Ижъ покаянїе для ѿп8ст8 грѣхо зневаженно, которїй вcяк8ю своеволю [карта 196] и росп8стность в' людех справили, а найпервїй лѣто милостивое Бонифацїушъ и. вимислилъ рок8 хасче [взявши прикла ѿ мѡисея] потомъ клименсъ ѕ-й на лѣтъ н, а пото сиѯт8съ д и алеѯандеръ, яко о не вишшей, и їнїя многїе папижеве подл8гъ оуподобаня своего вимиш'ляли милостивїе лѣта и ѿп8сти; През которїи вси на соборах стыми ѿцы оуставленнїя пок8ти ѿрин8ли, а розмножили бл8ди, и инїя тяжкїя грѣхи, же не токмо свѣтскїи, але и мнимїи д8хоный за ничто все маютъ; и в нечистотѣ мши ѿправ8ю, а тых всѣх' грѣхо през кропленїе водою себе збыти роз8мѣютъ. Але Стый не таковыx способо в' покаянїи заживали яко Стый апстолъ петръ слезами ѡчистил ся, марїя магдалини и марїя египетская, црств8ющїй пророкъ Двдъ, Ахавъ, Митаръ, Разбойникъ, Бл8ный сынъ и иный многїй во стом' постѣ знайд8ючїи ся, которїе пре бонїфацї8ше непотребова(ли) милостывиx лѣтъ, а заты виполняют ся на папежех оный слова, же за тое хранилища их [обор.] исполненны и самй оутолстѣша з скверного прибытк8, которїй с того оумножает ся.

Артык8лъ ѕı. Костелъ римскїй свѣтски д8ховны, то естъ плебано, забороняетъ женъ имѣти, а подложници позволяетъ. а апстолское преданїе таковое е, яко пишетъ с апстолъ Павелъ к' тымодею[1]). Подобаетъ Епкп8 быти непорочн8, единїя жены м8ж8,

1) пола: а: гла г.

й про͠. Дїаконы да бываютъ ёдинїа жены мужи. Что на перво͠ соборѣ Стый и Бгоносный Отцы много w то͠ оуважавши, иж в' мірѣ трудно безбрачному житы, позволили. а костелъ римскій на том' не престаючй, на консилїо толетаны: таковій канонъ видалъ: которій не маетъ жены позволає ему подложницу мѣты. тойж, которій не маетъ жены, в' мѣсто еа подложницу, ω комунїй да не Отлучает са, тылко жебы з' wстрожностію. Декре͠ ча первая, роздѣлъ л. — на подложници переставалъ. а навет госїусъ, кордувенскі(й) бискупъ пишетъ в' книзѣ своей[1]), же лѣпшая ре͠ естъ ξензови сто подложницъ мѣти, нежели [карта 193] ёдину жену по закону. [и йный w то͠ мокатъ] але то все барзо незносно и стому писанїю про[тивне], поне(ва)ж и на соборѣ гаггренско, в' правилѣ д͠, положенно[2]). Іже Отвращает са мірскаго Ієрея и глетъ, ıако ему литургисающу неподобает' ω него причастити са — анаѳемѣ подлежитъ. Бо и Стый нѣкоторій в' старо и новом' законѣ в' браку бгу послужившїй, ıако то авраа исаак' и Іаков, Моусей, ааронъ, двдъ, Іωвъ и прочїй, — а в' новой Благодати: Стый аплъ Петръ, Филиппъ и йный; с. адерфїй, Василїй Ве., Григорїй нискїй, Григорїй с. Отцъ григорїа бгослов., Іларїωнъ, Спиридонъ, Херимонъ, Палигонїй (,) сенесїй, Іωанъ Милостивый и Еvпсихїй, — тый хо первїе былй с' женами, wбаче потомъ стобливе пожилй, и памат'ми их црко оукрашаєт са. Что и кройникаре пишутъ, же папежове клименсъ д., Інокентїй н, алеξандеръ ѕ, лй роа. ро. и павелъ г, фернезїусъ названный, и тый перкїе жены имѣвши, папежами зостали през доброе житїе свое. а та тщетно костелъ ри....

Что естъ Отщепенство,

или апостазїа, и кто естъ апостата вѣри православной.

Отщепенство е Отторгнути са ω чину, йли порадку и повинносты своей: же не тривачи в' томъ чи естъ и на что постановленъ; а чинити йное что и ставити здае, ıако мае, о томъ прикла в' сатанѣ. который хотя перкый свой почтенїем' нема на нбѣ былъ межи аггламн, а понеже не хотѣлъ быти послушны творцу своему и того ради естъ апостата и Отщепенецъ гда и

[1]) гла: нѕ.
[2]) нока пра, рмв.

Бг͠а и҆ товаришѡ̑ своихъ четиреⷯ передні́йшихъ а҆гг͠лѡ̑, которїи сꙋть : Михаилъ, Гаврїилъ, Оурыилъ, и҆ Рафаилъ, ѡ҆бразо̑ꙋ четиреⷯ Ст͠ѣйшихъ Патрїархѡ̑ и҆ чинѧтъ тое в' чо̑ сꙋть поставле́нны, что недавними часы стало сѧ, иж митрополитъ михаилъ рогаза̀ (sic!), з пѧтма̀ е҆пкопами матки своей Восточной Црк҃ви и҆ четиреⷯ Патрїархѡ̑ ѿстꙋпили и҆ зостали а҆постатами и҆ ѿщепенцами, а҆ за ѿпаде- [обор.] нїе и҆хъ' ѿ црк҃ви и҆ всѝ правила црк҃овны и҆ правїи — не правими стали сѧ, а҆ неправїе правими, и҆ такъ не ширачи сѧ, слꙋшне оу҆важати и҆ знаты, иж правдиве костела латинори́мскагѡ ґрекове и҆ рꙋсь патрїархи пастыра своего̀ природнаго послꙋшный ѿщепенцами ихъ, и҆лѝ а҆постатами титꙋлꙋютъ за тое самое, же ни до е҆динаго не склонѧючи сѧ, и҆стинною самою при Хр͠товой наоу҆цѣ и҆ Ст͠ыхъ' е҆гѡ всѣхъ, на конецъ и҆ про́дков' латынскихъ, которїе з первою Цр͠квїю держали, непорꙋшно триваютъ, занѐ не сꙋть ґрекове ѿщепенцами ни рꙋсь, — а҆ле тыи которїи теперъ и҆начей оу҆чатъ, [ниже продки правовѣрнїе] и҆ новины вимишлѧютъ. Что̀ снадне з настꙋпꙋючихъ переґрафѡ̑ здравый разꙋм' всѧкомꙋ и҆мꙋщемꙋ познаты; а҆ такъ первагѡ костела и҆ папежѡ̑ православныхъ ґрекове и҆ рꙋсь не ѿстꙋпили, понеже латынници ѿ ґрекѡ̑ вѣрꙋ и҆ рꙋсь ѿ тыхже грекѡ̑ визле правдивой вѣри, где латинници и҆змѣнили и҆ поживаню Е҆ѵхаристыи чашꙋ ѿдалилы и҆ [стр. 33] (и҆) поблꙋдили, и҆ много новины̀ повимишлѧли, и҆ титꙋлѡ̑ розниⷯ папеж себѣ назбыралъ, и҆ тая е҆стъ найболшая причина до розерванѧ. и҆ ґди би такъ теперъ вѣрено, визнаванно, оу҆живанно, оу҆чено в' костелѣ теперишнеⷨ ꙗ҆ко в староⷨ, и҆ ꙗ҆къ за Бенедикта седмаго папежа, ведлꙋгъ Баронѣꙋша, пред константинополскиⷨ и҆ и҆нними помѣстними соборами. Былаби М͠лость ю҆нїѧ стиѧ а҆ще ґрекове и҆ рꙋсь такъ вѣрѧтъ, ꙗ҆ко и перед тиⷨ вѣрил' и҆[1]) правовѣрнїи костелъ римскїи, снадно вѣдати, ꙗ҆ко латинниковe сꙋтъ ѿщепе̑цами и҆ а҆постатами вѣри визнанїѧ и оу҆живанїѧ и҆ наоу҆кꙋ ведлꙋгъ старожитноⷮ а҆п͠ловъ ст͠ыхъ бг͠ононихъ ѿц͠евъ и҆ ѿ вселенн(с)кихъ соборовъ црк҃ви пода̑нїе[2]).

---

[1]) В ориґіналї „вѣрил'ы".

[2]) На тім кінчить ся статя „Что е҆стъ ѿщепенство", а слїдує „О Римѣ" (стр. 33 і 34), — невеличкий уступ, який маємо вже в „Р. И. Б." т. IV, стр. 1168 Дальше гл. мої початкові замітки.

V.

Отсим невеличким передруком більше інтересних місць „компіляциї“ Анонїма думав я й закінчити мої причинки до Палїнодиї. З тої одначе причини, що друковане сеї статї троха припізнило ся, я користаючи з догідної пригоди — позволю собі докинути ще декілька уваг до 3-тьої нашої памятки, яку я на разї лишив був на боцї (пор. стр. 6), до писання єромонаха Товії Петрашко.

Як я вже запримітив — „Истинна Вѣра“ не будить в нас великого заінтересованя своїм змістом. На кождий одначе спосіб писаннє єромонаха Товії інтересне для нас не мало з иньшого боку: нас цікавить передовсім сама особа автора, інтриґує нас інтересна добавка „отдах в Києві пану Борису Петровичу Шеремету“, та вкінци ми були-б дуже радї дізнати ся, серед яких обставин писаннє Петрашка опинило ся по віковій блуканинї в бібліотецї львівського унїверситету... Отсе думки, які мимоволї насувають ся нам на тямку, коли глядимо на писаннє Товії... І як раз на сї питання старатись му дати по можности найкрасшу відповідь.

Хто був Товія Петрашко, а радше — в якім монастирі проживав він? — Щоби відповісти на отсе питаннє позволимо собі подати тут повний і як найточнїйший заголовок його писання. Він такий: Истинна Вѣра Старая Ц(е)ркви С(вя)той Востóчной Православно Каѳолúческой протúвъ мнúмой стáрой вѣры западной ѿвѣщевáющая. На ѹ҄грызáющая Писанія Єтеродóѕовъ (протывославныхъ) Петра Скáрги, Пáвла Бóима, Цѣховского (Трибуналѣсты и Кулешы... [обор.] vel сей Титулъ: Ѡ(р)тодоѯїа Католики Анатолики или Православіє каѳолическоє восточноє... На загражденіе устъ любящы(хъ) г(лаго)лы потопныя и языкъ лстывъ; а ко утве(р)жденїю С(и)новъ це(р)кви С(вя)той восточной во вѣрѣ Истынной православно-католической до днесь цѣле и непорочно пребывающыхъ чрезъ нѣкоего ревнителя благочестія С(вя)таго Ревнителемъ въ даръ любе(з)но приноситъ ся. Въ лѣто ҂а҃ѱ҃ѕ҃ Се(п)теврія Пану Борысу Петровичу Шеремету в Кієвѣ ѿтдахъ Ї є(х) Товїа Петра(ш)ко К: и Суд: Ко(н): Ігу(м) Мо(ш)но: Гор(с).

Для нас цінні передовсім отсї останні початкові букви і скорочення „К: и Суд: Ко(н): Ігу(м): Мо(ш)но: Гор(с)“, які без сумнїву мусять конче бути вкороченими титулами і гідно-

стями єромонаха Товії. Розвязати отсї скороченя та початкові букви — се значить сказати зовсїм певно, ким був наш автор... Та в тім і цїла штука... Проф. Калужняцкий, що як звісно, мав теж у своїх руках писаннє Товії, не міг розвязати наведених вкороченъ... І певна річ — без відповідного ключа не зміг би їх розвязати нїхто... І як раз — мушу з вдоволенєм зазначити — ключ такий ми маємо...

На 382 стор. нашої рукописи можемо легко при близшій увазї запримітити одну дуже інтересну та для нас дуже важну замітку, що дає нам як раз спромогу розвязати зовсїм певно згадані вкороченя та тим самим вияснити усякі наші здогади що до особи самого автора. Зазначу при тім ще одно: нема найменшого сумнїву, що замітку писав автор власною рукою. Се просто його власноручний підпис: „Hiero Monach Tobiasz Pietraszko Kaznodzieia, y Sądow Duchownych Koncystorista Metropolitanski Kijowski, Ihumen Dwoch Monasterzow Mosznohorskych pokornie prosi Naymilszey Braći w Xtusie Oycow Skytskich o Modły Swięte — 1708 Augusta 4“.

Як отже бачимо — єромонах Товія Петрашко займав в тодїшній церковній єрархії непослїдне становище: крім того, що він був ігуменом двох монастирів, мав він ще й чин при київській митрополичій консисториї. З всякою певностю — мусїла се бути людина, як на свій час, осьвічена та при тім в Києві доволї звісна — бодай в кругах духовних.

Не менше інтересна для нас в рукописї Товії дописка „Пану Борысу Петровичу Шеремету в Кієвѣ ѿдахъ...“, вже хоч би з огляду на дату (1706 р., в вересни), — час дуже голосної слави кн. Бориса Шереметєва. Певна річ — тепер нам вже годї зміркувати, в яких відносинах стояв ігумен двох монастирів і митрополичий „консисториста“ до московського князя, всеж таки воно дає багато до думаня, що єромонах Товія передає своє писаннє як раз царському любленцеви та ще й до того саме в апоґею його слави, — підчас переїзду князя через Київ...

Кн. Борис Петрович Шереметєв походив з старої боярської родини. Вже дуже вчасно стає він, любленцем Петра Великого, головно ізза свого незвичайного щастя — на полях битви. Зі своїми полками зійшов він усю майже східну Европу,

1689 р. воював він при боцї гетьмана Мазепи з Татарами[1]), — славу непоборного вожда здобув в частих борбах зі Шведами[2]). Розважмо-ж тепер, при якій нагоді міг бути кн. Шереметєв 1706 р. в Києві, при якій нагоді міг отримати (в місяци вересни) від єромонаха Товії „Истинну Вѣру“?

Се були як раз сї інтересні часи пановання „Преобразователя“, коли не лише серед найнизших верств суспільности, але й в т. зв. „висших сферах“ почали ся відзивати чим раз то голоснїйші, чим раз то грізнїйші голоси протесту против безпардонного впроваджування новини...[3]) Бунту одначе ще не було... Причина сього, каже Соловьов, була в тім, що по стороні Петра Великого були всї більш тямущі люди сеї доби, прихильні царським реформам. Та тим часом се, що довго клекотїло в нутрі народа, мало невдовзї вибухнути... Правда в околиці Москви було спокійно: там усе чуло над собою зелїзну руку Петра. Та там далеко, де степом пахло і козацтво гуляло, — там таки вибухло...[4])

Бунт в Астрахани 1705 і 1706 р. — се справдїшна боротьба „за старину“. Годї сказати, щоби се був бунт чисто льокальний. Навпаки — астраханський бунт, — се протест усїх невдоволених Московщини, які умисно вибрали собі центром своїх операций Астрахань, місто далеке від Москви, що тим самим меньше, а навіть зовсїм не улягало новаторським впливам царя[5]).

Скоро Петро дізнав ся про бунт, він відразу зрозумів грозу хвилї: він знав дуже добре, що астраханські бунтівники знайдуть і під самою Москвою багато невдоволених, які радо вийдуть їм на зустріч — борцям за бороди і стару ношу. Саме тодї був Петро занятий війною зі Шведами. Разом з ним були також оба його найбільші „фельдмаршали“ — кн. Борис Шереметєв і чужинець Оґільві[6]). Против Астраханцїв вислав Петро першого...

---

[1]) Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ. Сочиненіе Сергѣя М. Соловьева, книга III, томъ XI—XV. СПБ., стр. 1118, 1119.

[2]) Ibidem, стр. 1252—1257.

[3]) Ibidem, стр. 1375 et seq.

[4]) Ibidem, стр. 1877.

[5]) Ibidem.

[6]) Ibidem, стр. 1399.

Під конець 1705 р. був вже кн. Шереметєв в Астрахани, а 13. марта слїдуючого року ввійшов вже побідником в місто. А коли князь їхав на кони поперед своїх полків улицями Астрахани, переможені Астраханцї лежали по обох боках дороги — лицем до землї: так приймали „бунтарі“ побідника...[1])

Князь став героєм дня. Його імя нагадувало всїм перші усьпіхи Петра над страшними до тепер Шведами, а тепер прибула ще одна сьвітла побіда... Він був справдї любимцем щастя: невдовзї мала стрінути його ще більша царська ласка.

Коли 1706 р. дійшла до Києва вістка про побіду Шереметєва — фельдмаршал Оґільві, що бачив в кн. Шереметєву не аби якого соперника, не казав стріляти з сеї нагоди. З сього прийшло до непорозуміня між фельдмаршалом і кн. Меншіковим (що на свою руку велїв стріляти), а результатом сього було се, що в вересни того самого ще року фельдмаршал Оґільві уступив: кн. Борис Шереметєв став головним командантом усього війська Петра[2]). І як раз серед того — у вересни 1706 р. загостив кн. Шереметєв до Києва. Певна річ — його приняли тут так, як приймаєть ся пишнього побідника та особлившого улюбленця царя. Чи єромонах Петрашко, передаючи князеви своє писаннє, теж хотїв заявити йому таким чином своє поважаннє, чи навіть може хотїв з'єднати собі для якоїсь цїли прихильність і ласку улюбленця „Антихриста“ [3]), чи вкінци з якої иньшої причини, — на се все теж годї відповісти...[4]) На кождий одначе спосіб ми маємо, по моїй

---

[1]) Ibidem, стр. 1390.

[2]) До Київа дійшла вістка в липни 1706. 26 липня сьватковано побіду в Київі на наказ кн. Меншікова, а в вересни того самого року Оґільві уступив... Ibidem, стр. 1418.

[3]) Звісна річ, що Петро вкорочував „народъ удивляющую славу висшого духовеньства“, а про монахів говорив, що вони „поядаютъ чуждые труды и ширятъ забобоны, єреси и суевѣрія“. Кара за зневагу священника була така сама, як за зневагу Мордвина або Черемиса... Природна отже річ, що між народом та темним духовеньством, курсували найнеможливійші чутки... Між иньшим — оповідав собі народ, що Петро — антихрист...

[4]) Саме тодї, коли Шереметєв корив Астрахань — Петро був занятий чим иньшим: його займало се, „дабы оставшую безъ главы Рѣчь посполиту удержать при себѣ“... (Соловьевъ, op. cit. стр. 1422) Ще під конець 1706 р. — бачимо Шереметєва вже в Жовкві:

думці, зовсім певну підставу думати, що Товія заміряв своє писаннє видати друком. Таку ґадку піддає нам вже не лишень сам заголовок, скомпонованний, як бачить ся рішучо до друку, але ще й така власноручна примітка Товії на 382 стр. його писання: „NB. Литвинъ переписовалъ и того ради где й — тамъ ѣ, где ѣ — тамъ ωнъ є, где треба ѧ — тамъ а, и прочаѧ. Что все читаючи прошу исправити и на чистое переписати, а ѧ готовъ нагородити“.

По моїй думці отсю власноручну примітку Товії треба розуміти таким способом: рукопись унїверситетської бібліотеки — се рішучо не автоґраф Товії: се вже лишень копія, яку зладив для автора переписувач-Литвин з ориґіналу, доручeного кн. Шереметєву. Копії тої потрібував автор, як я вже зазначив, до друку. З сеї одначе причини, що переписувач, походженєм Литвин (Білорусин?), зіпсув при переписуваню правопись ориґіналу, автор був змушений дати копію ще раз до переписаня (на чисто!) та до справленя похибок Литвина-переписувача: працю сю готов автор нагородити... Не вже-ж тут не насуваєть ся сама собою гадка, що так справленої рукописи потрібував автор до друку?

Лишаєть на кінець до розвязаня ще се: кому поручив тепер єромонах Товія переписанє свого писання і яким способом ся перша копія опинила ся в унїверситетській бібліотецї у Львові?... Відповісти на отсї питання — по моїй думцї — легко: єромонах Товія вислав своє писаннє до черців славного тодї на усю Русь Манявського Скиту... Бо й що-ж би в иньшім разї значила отся дописка до власноручного підпису Товії, уміщеного безпосередно під згаданою його приміткою: „HieroMonach Tobiasz Pietraszko... pokornie prosi Naymilszey Braći w Xtusie Oyców Skytskich o modły Święte“. Згадані „отцї скитські“ се без всякого сумнїву — черцї Скиту в Манявi[1]). Що Товія поручив своє писаннє в оборонї православія переписати тим черцям скитським — ся пригода, хоч і як на перший по-

—. він переспрявляв тут з польськими послами. (Ibidem, стр. 1422—1424). Вкінци згадаю, що кн. Шереметєв брав також удїл в полтавській битві: він доводив самою серединою московського війська. По битві дарував йому цар величезні добра. (Ibidem, стр. 1551—1555.)

[1]) Під таким іменем були вони широко звісні на Руси-Україні. — Пор. моноґрафію Др. Юл. Целевича п. з. Історія Скиту Манявського, Львів, 1887.

гляд незвичайна, представляєть ся нам на тлї сучасних подій доволї просто...

Саме тоді православна церков в українсько-руських і білоруських землях Польщі представляла ся дуже сумно... Се був час, коли до унїї приступили всї девять православних епархий, коли крім могилевського владики не було в границях польської річипосполитої нї одного православного владики, коли вкінци — ходили по краю вістки, що навіть таке заборало православія, як львівська Ставропіґія думає теж виречи ся віри батьків...[1]) Певна річ, що в тій хвилї загально звісна ідеальна правовірність Манявського Скита — була окружена німбом справдїшного геройства, Скит представляв ся в очах православних другим Атосом, сьвятим місцем, де православіє цвило в цїлій своїй непорочности[2]). Не повинно отже дивувати нас, що і наш Товія удав ся до скитських черців з проханнєм — переписати і виправити йому його апольоґію православія.

Чи черцї вволили волю мошногорського ігумена — не звісно. Що одначе прислана ним копія попала в львівську унїверситетську бібліотеку — се знаємо. Стало ся се по всякій правдоподібности після знесеня Скиту австрійським правительством 1785 р.[3]) Розпорядженєм львівської ґубернії припали скитські книжки новооснованому унїверситетови у Львові[4]): між иньшими книжками і рукописями було мабуть також і отсе писаннє Товії.

На сам конець годить ся згадати ще кількома словами про сї „два“ мошногорські монастирі, яких ігуменом був наш Товія. Місточко Мошни лежить в Київщинї, в Наднїпрянщинї. Три верстви від Мошен — серед пречудних гір і лїсів стоїть ще й дотепер Мошногорський монастир[5]). Оснований він в поло-

---

[1]) До унїї приступила перемишльська епархія 1692 р., львівська 1700, луцька 1702, а львівська Ставропіґія 1709.

[2]) Пор. Юл. Целевич, op. cit, стр. 73 et seq.

[3]) Ibidem, стр. 122.

[4]) Ibidem, стр. 124.

[5]) Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ кіевской губерніи или статистическія, историческія и церковныя замѣтки о всѣхъ деревняхъ, селахъ, мѣстечкахъ и городахъ въ предѣлахъ губерніи находящихся. Собралъ Л. Похилевичъ, Кіевъ, 1864, стр. 620 – 625. — Добродїєм мошногорського монастиря був також гетьман Мазепа.

вині XVII в., в добі великої реакциї против єзуїтсько-католицьких впливів[1]). Чи крім сього монастиря був ще який другий мошногорський монастир — істория не знає. Що одначе він мусїв істнувати — про се сьвідчить автентична сучасна вістка ігумена мошногорських монастирів — Товії Петрашки.

Олександр Сушко.

[1]) Ibidem. Про теперішний стан монастиря гл.: Списокъ населенныхъ мѣстъ кіевской губерніи. Изданіе Кіевскаго Губернскаго Статистическаго Комитета, Кіевъ, 1900, стр. 1723—1724.

З сільських відносин у Галичині в середині XIX в.

Подав

Юрий Кміт.

Між парохіяльними паперами в селї Старе Кобле стрінули ми скаргу громадян на свого пароха і його оправдуваннє на се обжалуваннє. Се не конвенціональне обжаловуваннє за треби та які иньші того рода недоладности, але захоплені тут головнїщі справи. Виступають усї сільські чинники: громада, двір і сьвященик. В гру входять кардінальні справи тодїшнїх сільських відносин.

Річ дїєть ся в 1850 р. Зі скарги громадян дізнаємо ся, що парох Іван Лопушанський пробуває в Старім Коблї 12 лїт. З початку був ревним душпастирем, але се не тривало довго. Обжалованнє оповідає се так:

W kilka lat pozniej zmienił swuj charakter duszy i od owego czasu stał się w każdym względzie najzłosliwszym przesladowcą naszym. Lat pięć już upływa jak Jw. ksiąc Jan Łopuszański obowiązek trudnienia się gospodarką dworską w Koble, na siebie przyioł. Poprzedniczo wysługiwał on się Wm. Sylweremu Sozańskiemu, a obecnie jego bratu Antoniemu Sozańskiemu za pewną remuneracyą w gotowiznie i zbożu, a poniewasz obowiązek ten akuratnosci i pilnosci po sobie wymaga, z tąd więc wynika, iż ksiąc Łopuszański, chcąc za dość uczynic temu nowemu powołaniu, zaniedbuje obowiąski duchowne, aby pierwszym dogodzić. Ponieważ z tych powyższych przyczyn gmina nasza Kobła starego nieprzyiemnych doznaje skutkow, zmuszeni iestesmy następujące względem nadużycia władzy duchowney i zaniedbywania i lekceważenia obrzędow religiynych na przeciw pomienionemu parochowi do Jaśnie Wielmożnego Konsystorza podać zażalenie.

1) Od czasu jak ksiąc Łopuszański ekonomią dworską na siebie przyioł, nabożeństwa niedzielne i święta uroczyste dopiero w południe

odprawiać zaczyna, przez co większa część ludzi jedni z starosci i słabosci, inni zaś głodem zmorzeni, powraca do swych domuw bez wysłuchania mszy s.; upoznienie to z tey okolicznosci pochodzić zwykło, że ksiąc w swięta i niedziele zboże sprzedane kupcom żydom, ze szpiklerza dworskiego wydaje, i aż po załatwieniu tego interessu na nabożeństwo się udaje".

2) Закидають йому громадяне, що не відправляє вечірнї і катехізациї, тим то люде „w ciemności i oblędzie religiynym wzrastają".

3) Podczas spowiedzi paschalney wydarza się częstokroć, iż ksiąc będąc zatrudnionym obcą gospodarką, jako to: wydawaniem zboża ze szpiklerza dworskiego do siewu, lub innym gospodarczym zarządem — ludziom do spowiedzi przybyłym czekać każe — ztąd więc wynika, że wiele ludzi oczekiwaniem znudzeni do domu[w] swych wracają i w przykazanym czasie pokuty nie czynią, тому або по кілька лїт не сповідають ся, або роблять се по иньших селах та на відпустах.

4) Дїти часто без хресту вмирають; иньші довго не хрещені.

5) Похорони парох не відбуває так, як годить ся: не йде до хати, лише править за стїною або за дверима, а платня велика.

6) Від одного господаря парох взяв гроші за похорон жінки, але похорона не відправив і грошей не звернув.

7) Ksiąc Łopuszański nie tylko ekonomiką ale i zarządem lasu się zatrudnia; zaprzeczając nam bowiem dekretem C. K. Obwodowego Urzędu przyznany wolny porąb w lasach Koblańshich. Niesłusznie z tego powodu ludzi grabi i kontrabantuje, a zagrabiwszy tym sposobem którego z nas, wymierza ilość dni karnych, które do dworu odrabiać każe; a tak wszelkie spory między gminą Koblańską i dworem ksiąc Łopuszański samowładnie i bezprawnie załatwia i dekretuje. — Okazuje się z tego, że ksiąc Łopuszański odrabianie przez Naywyzszy Rząd zniesioną pańszczyzne swym dziwacznym i wstecznym postępowaniem na powrot postanowić usiłuje. Zaiste, to zewszech miar nieludzkie i wielce naganne postępowanie księdza parocha z gminą naszą, ma ten skutek, że wszyscy parafianie w nim zaufanie stracili i zupełnie go znienawidzieli. Niema bowiem pamiętnika, aby który ksiąc w Koble będącz dał się tak uczyć (uczuć) ludziom, jak ksiąc teraznieyszy. Te i wiele innych okoliczności powodują w pokorze podpisanych do zaniesienia nineyszego zażalenia naprzeciw Księdzu Łopuszańskiemu, tem bardziey, że pomieniony paroch nas w każdym wz[g]lędzie i gdzie tylko może nayzłośliwiey nas przesladuie, ograniczenia grontow nasze zmiena, paliwo czyli porąb w lasach zaprzecza. Pobudza aby nas Wielmożny Pan Sozański processował, i inne uciemiężenia dążące do zguby naszey wyrabiał. Widocznym jest, iż ksiąc Łopuszański, ile to na osobę du-

chowną nieprzystoi we wszystkich czynnościach i sprawach naszych jest nam na zawadzie, i pragnie naszey nędzy i ubóstwa. Tym złośliwym postępkiem Księdza Łopuszańskiego nękani udaiemy się pod łaskawą protekcye i obrone jaśnie wielmożnego konsystorza z naypokornieyszą prozbą naszą, aby w tym względzie łaskawie postanowić raczył.

a) Aby na ninieysze zaskarzenie nasze komissia mixta w jak naykrotszym czasie zesłana była — tudziesz *b*) aby ksiąc Jan Łopuszański za powyzsze krzywdy nasze był należycie upomniony — a nakoniec *c*) aby pomieniony paroch ile że w gminie naszey zupełnie stracił zaufanie, z Kobła usunięty, a na mieysce tegoż inny dusz starownik łaskawie postawiony został. Kobło stare dnia 18 Lutego 1850. † Michał Łoziński † Iwan Kmieć Iwanow jako pełnomocnicy od całey gromady Kobła starego.

Се обжалованнє, яке ми навели тут, було вислане до консисториї. Ми маємо під рукою й друге, призначене „Do Przeswietno CK. Urzędu Cyrkularnego Pryzydium w Samborze lub Przewielebnego Biskupa Grecko Katolicko w Przemyslu“. Тут повторено те саме, що в попередньому, лише в острійшому тонї. Але се мабуть брулїон, бо багато поперечеркувано, помазано, якісь рахунки позначено. Дещо подаємо і з сього обжаловання, з захованнєм ортоґрафії:

Nasz Xiądz Lopuszański nie ťyle, żeby ieno Ekonomiie utrzymywał unaszego pana dziedzica a Pana Antoniego Sozańskiego ale został Xiądz i Panem lesniczem co i lasow dogląda pańskich ale ten las nieiest Pański tyle nasz własciwy, Więc jak ktoren by gospodarz na plecach niosł sobie Wiązke drzewa takowego co wlesie burzy nałomią i roczne Ptastwo, to Xiądz Łopuszański, jak sam zdybie człowieka to sam zagrabi albo zagrabić każe i przykazuie Panu Dziedzicowi Antoniemu Sozańskiemu to odrabiać, więc ztych przyczyn do pańszyny nas gromade Kobło stare Xiądz Łopuszański do robienia Pańszczyny przyciąga i przynagla. A nam przyszło od Nayiasnieyszego Monarchi naszego, że iestesmy uwolnieni od wszelkiey pańszczyny i wszystkich danin. tyle Monarchiczny podatek zapłacić mamy. A wszystko mamy wolno. Co sie zaś tyczy Wiekowych ludzi i zapamiętałych, ktorędy naszych gruntow Granicy są wyznaczone i ktorędy wychodzą, to otym dobrze wiemy bo są takowe gospodarze ieszcze, co maią starszych synow swoich jak Xiądz Łopuszański iest wieku, to może lepiey cośby mowili i pokazali, gdzie iakowe ograniczenie iest wktorym miejscu. a Xiądz Łopuszański dopiro unas iest Pasterzem przez 12. lat i on lepiey może powiedzieć ograniczenie Gromady z Panem, jakowe my Sądy mamy

z Dziedzicem Antonim Sozańskim, a Xiądz Łopuszański do tych rzeczy wtyka sie i nasze jnteresa psuie i nam przeszkadza, a czyli to do Duchowieństwa należyć może w takowe jnteresa sie – **тут вирвано кусник картки.** — A czyli ta rzecz Do Duchowieństwa przynależyć ma przez ktorego my Gromada wielkie nieszcześliwości ponosimy, co my i przez Xiędza Łopuszańskiego 6. gospodarzy i w Kryminalnym Areszcie siedzieli i przez niego na wielke bide my poprzychodzili co raz jeden comy na jar swoich gruntow nie pozasiewali, a jak przyszli żniwa to nie było co zbierać z gruntow naszych i tak my na nieszczescie poprzychodzili 6 gospodarzy przez Xiędza, na co my gromada cała Sumienne przesięge złożyć deklaruiemy wkażdym razie, gdzie będzie potrzeba wymagać.

Петенти домагають ся, аби сьвященика усунули. Підписано: Cała gromada podpisuiemy i pieczęcio gromacką ztwierdzamy. Kobło stare dnia 9-o Lutego 850 roku. † Fedio Kmieć deputowany † Michał Łoziński (**теж**) † Jydrzey Słuchyniak Woyt — **далї йдуть иньші підписи без титулів.**

Тепер перейдемо до оправдувань пароха. Маємо дві редакциї сього оправдування — одну в нїмецькій мові, одну в польській. Ся остання неповна: нема першої половини:

Hochwürdiges Samborer Decanat Amt!

Zufolge des Auftrages des hochwürdigen Decanat Amtes dd-to 10-t März l. J. Z. 77. auf die beigeschlossene Klageschrift des Michael Łoziński aus Koblo sich äussernd glaubt mit Ehrfurcht Gefertigter am erstem die Ursache des Anlasses zu dieser falschen und strafwürdigen Klageschrift aufklären zu müssen:

Die Kobloër Gemeinde masset sich, wie es fast allgemein in diesen Jahren der Fall ist, verschiedene Reste in dem grundherrschaftlichen Eigenthume an, — hatte bereits mehrere gewaltthätige Eingriffe darin verübt und will durchaus, dass auch Gefertigter ihr Pfarrer, sie in ihren Anmassungen unterstüzen und die Gewaltthätigkeiten behelfen solle. Im verflossenen Jahre hatte[n] sie der herrschaftlichen Waldung mehr denn 40 Joch ausgehauen — und bestürmten auch aufs äusserste, dass ich auch Fuhren hinausschicken, und das vermeintliche Gemeindegut als ein Mitglied der Gemeinde betheiligen solle. — Da nun der Gefertigte überzeugt von der unrechtmässigen und kriminalschen Gewaltthat es nicht that -- hatten sie selbst das gefällte Holz über 50 Fuhren auf meinen Hof eingeführt, um wenigstens auf diese Weise mich in die Gewaltthat hineinzuziehen und verlautbarten allgemein, dass der Pfarrer von Kobło die Gemeinde zur Aushauung des herr-

schaftlichen Waldes aufgehezt hatte — welches wahrscheinlich auch zu Ohren des hochwürdigen Dekanatamtes gekomen sein mochte. Als nun viele der Gemeinde deswegen die Kriminalstrafe büssen mussten, und also die Urheber und Anstifter namentlich den Michael Łoziński als Ursache ihres Unglückes schalten, wusste sich dieser damit vor der Gemeinde zu schüzen, dass er die ganze Schuld auf den Gefertigten verschob — vorgebend, dass sie gewiss im Kriminal nicht gesessen hätten, wenn der Pfarrer dabei wäre, den dan sich selbst vertheidigend müsste er auch die Gemeinde vertheidigen. — In diesem Jahre massen sie sich in den herrschaftlichen Waldungen das Holzungsrecht an — und bestürmen mich[,] ich solle als Stellvertretter des Grundherrn, als welchen sie mich fälschlich anzusehen vorgeben — ih[n]en den Holzschlag anweisen und ausmessen. — Da es nun dem Gefertigten unmöglich ist dieser unsinnigen Aufforderung genüge zu leisten, und Gefertigter dem hohen Landes-Präsidial Erlasse v. 9 Junii 849. Z. 7011 mittelst hochwürdigen Consistorial Circulare v. 23 Juni 849 Z. 1584. Folge leistend, sie vor allen gewaltthätigen Anmassungen warnet und sie an den friedlichen Rechtsweg weiset — glauben sie — die sogenannten Plänipotenten der Gemeinde — nicht aber die Gemeinde selbst — in mir ihren Gegner und des Grundherrn Freund und Rathgeber wieder ihre Sache zu finden. — Als solchen trachten sie mich bei der Gemeinde verhasst zu machen — und stiften solche an, gegen mich aufzutretten. Aber fruchtlos [:] die Pfarrkinder haben nichts und wieder nichts gegen Gefertigten Pfarrer einzuwenden. Als die gegenwärtige Klageschrift verfasst wurde, musste Michael Łoziński mit Prügeln und Pfänden die einzelnen Gemeindeglieder ins Wirthshaus zusammentreiben — und dem Kirchensänger und den Kirchenprovisoren wurde mit Entsezung von ihrem Amte gedrohet, indem sie ihm die Falschheit und den Unsinn ihrer Klagepunkte vorwiesen. Was das Specielle der Klageschrift anbelangt — gestehe ich, und mit gerechtem Stolze, dass ich dem Grundherrn v. Sozański Freund bin, und ihn in seiner Wirthschaft vertrette. Nicht nur jezt aber auch vor 12 noch von 20 Jahren war ich der Familie Sozański Freund und von ihr geehrt und geliebt und mit Woh[l]thaten überhäuft — denn als nahe Nachbarn waren unsere Aeltern einander Freund und bekannt. Der verstorbene Vater der jetzigen Erben liebte und schäzte mich hoch und stellte mich als einen rechtschaffen und ehrlichen Mann immer seinen Kindern als Muster vor. Als nach seinem Absterben die Mutter die Gütter der Erben zu ihren Gunsten verwaltete, wurde Gefertigter immer als Rathgeber, und in vielen Fällen als Schiedsrichter und was besondern die Mayerei Kobło betrifft als Controleur zu Rathe gezogen,

um den Familien Zwistigkeiten und Missverständnissen vorzubeugen. — Eben so wurde Gefertigter auch vom Herrn Sylvery Sozański, der in Abwesenheit des Bruders nähmlich des jezigen Grundherrn die Gütter übernahm als solcher angesehen, und als erprobter, rechtschaffener und ehrlicher Freund bin ich es auch dem jezigen Grundherrn und meinem Patron; und vertrette ihn gerne in dessen Wirthschaftsangelegenheiten; was die Rechnungen mit seinen Wirthschaftsbeamten und im Allgemeinen die Aufsichts anbelangt — aber nicht im Mindesten, was meinem geistlichen Stande und Person Unehre machte! nicht im Mindesten, was das Wohl der Gemeinde meiner Pfarrkinder gefährden möchte! — nicht im Mindesten, was meinen Kirchen Pflichten die mindeste Verhinderung in den Weg legte! Geschweige als Vergehen — nicht einmahl den leichtesten Verweis lässt mir dies zu kommen!

Es ist dem Pöbel eingenthümliche Übertreibung in der Klageschrift, dass Gefertigter ein Ekonom, als Ekonom besoldet sei — dass er aus dem Speicher den Juden das Getreide ausmisst, dass er also keine Zeit hat die h. Messen zu lesen, die Kinder zu taufen, die Beichte zu hören, die Todten zu bestatten — dass er aber doch Zeit habe die Progravationen der Jurium stolae zu pflegen! — Sonderbare Beschäftigung mit der Oekonomie! Die ganze Curatgeistlicheit und überall hat das meiste der Besoldung in der Oekonomie d. i. der Landwirthschaft — viele Benefizien hatten ganze und mehrere Landgütter zu wirthschaften und weder kanonische noch Landesgeseze sehen sie als Hinderniss der Curat Pflichten an — noch ist mir kein Fall bekannt, dass Wirthschaftsführung einen Pfarrer in der Ausübung seiner Pflichten und auf derlei Art, wie es bei mir sein soll, gehindert hätte.

Потім обжалуваний переходить усї пункти обжалування. Те що тикаєть ся чисто церковних справ, полишаємо, а переходимо до останнього пункту:

Dieser Punkt zeigt ja deutlich das Verlangen des Klägers, dass der Gefertigte ihm die Waldungen des Grundherrn preisgeben solle. Dazu ist der Grundherr selbst in der Nachbarschaft — dazu ist ja das Dominikalamt. — Der Gefertigte hat keine Vollmacht dazu und würde erst dadurch strafbar werden, wenn er unberufen die Gemeinde gegen den Grundherrn aufhezen oder gewaltthätige Eingriffe in das fremde Gut ausüben möchte. — Falsch und durchaus falsch ist das Vorspiegeln als möchte der Gefertigte die Walddiebe pfänden oder den Frohndienst wieder einführen wollen, oder den Grundherrn in der Prozessache leiten. Dazu allein sind Wirthschafts und Waldbeamte in Menge

und der Grundherr selbst ein Rechtsgelehrte und hat Adwokaten, die ihm den Prozess leiten. Обжалований називає неправдою, немов би парохіяне не мали до нього довіря; вони всї за ним, кромі Лозїнського, що з иньшими так званими пленїпотентами „von selber mehr als 600 fl. zur Leitung ihrer vermeintlichen Anmassungen erpresst — jetzt von der Gemeinde zur Rechenschaft gezogen, sich mit dem Gefertigten decken will.

Хоч у тих обжалованнях грають може важну ролю й особисті рахунки поодиноких осіб, все таки служать вони цінним причинком до ілюстрациї тодїшних часів. Вони дають нам пізнати як інтелїґентні люде дивили ся на хлопський рух і на хлопську справу.

В оправданню, по польськи писаному, читаємо ще:

Móy Boże, co to prosty człowiek na świecie zrobić by nie wahał się! Bez naymnieyszey przyczyny nawet i życie drugiemu odebrać nie wahał by się... Nie winien ja ani jemu (Лозїнському), ani całey gromadzie, że im Pan całe swoie dobra rozdać nie chce — A może by im i rozdał, gdyby go o to prosili, ale go nie proszą, tylko gwałtem wydzierają.

Завважуємо, що при тім обжалуваний доволї нефортунно боронить ся:

Niech Ekonomowie, Leśnicze i Lesni (сим добродіям віддає пошану, бо пише великою буквою, а „gromada“ малою) powiedzą, kiedy był kto z mojey przyczyny sztrofowanym, nawet te nikogo nie sztrofują, nawet i dworzanie, bo Pan nie dba o małę szkodę, byleby wielką nie robili, jaką w przeszłym roku zrobili.

Сьвідчив ся циган своїми синами!...

З сього процеса пізнаємо, як деякі зпоміж тодїшнього духовенства низько впали в розумінню своєї гідности і в сповнюванню своїх обовязків. З другого боку бачимо, що селянство, хоч вповні полишене всякого проводу і підмоги, має міцно розвинений природний етичний погляд на почутє людської гідности. Їх вражає лизунство, льокайство, низька робота грабівництва і полїцайство тої особи, що має їм бути моральним і материяльним провідником. Далї обжаловання вказують, що загарбування лїсів і пасовиск йшли дуже кривими шляхами, що в селах було невдоволеннє, що взагалї села обійняв рух, чи то з причини знесення панщини, чи то з причини сервітутових справ. Бачимо вкінцї, що селянство не мало ясного розуміння анї про панщину, анї про иньші річи, які входили в контакт з їх власністю.

Зрештою маємо під рукою інтересне зізнаннє селян із Старого Кобла, протоколярно вписане парохом Іваном Лопушаньским у книзї розпоряджень духовних і сьвітських властей:

Протокулъ.

а) Чи хочете подѣлу Галиціи, щобисте мали забеспеченну руску народностъ, вашѣ рускіи школи, рускіи уряди, Руску Губернію?

а) Хочемо.

Чи подпишете ся на тоє?

Не пóдпишемо бо пóдпису боіёмо ся, — щоби Пан'щина невернула ся — або, щоби то зрада не могла бити — etc.

На дну 28 Декембрня 848. а podług łacinskiego 16-go.

З того зізнання наглядно видко пригнобленнє й крайне занедбаннє селянства. Воно не здає собі ясно справи про панщину, страхаєть ся, що ся язва кождої хвилї може вернути до нього. Селяне не мають довіря навить до тих, що стоять у найблизших зносинах з ними, значить до духовних, бо сьвященик дуже часто стояв по сторонї ворожих для селянства чинників. Сьвященик контролював кождий рух, всяке невдоволеннє і обяв якого-небудь протеста доносив туди, звідки мав наказ робити се. Селянство отже було лишене самому собі. Одначе загальний рух до здобування належних прав протискав ся й сюди й робив свій вплив. Громадяне піддавали ся йому інстинктово і несьміливо починали протестувати, чого доказом висше наведені обжаловання.

Я навів той „протокул" на ілюстрацию тодішнього повсечасного страху селян перед можливістю відновленя панщини. Але він дуже цікавий також, і ще більше, поставленим в нім питанєм про поділ Галичини. Се питанє, піднесене руськими послами до віденьского сойму 1848 р., було в осени того року предметом оживленої аґітациї в руськім таборі. Протягом короткого часу Русини зібрали звиш 20.000 підписів за поділом Галичини, і се домаганє знайшло собі по части вислов у проєктї конституциї, виробленім соймовою комісиєю в Кромерижі. Переворот 1849 р., розпущенє сойму і октройованє ефемерної конституциї 4 марта, яка швидко потім була знов скасована, спинило сей рух серед Русинів, який жде ще свойого історика. Поки що кождий документальний прочинок до него, в родї отсього „Протокулу", дуже пожаданий.

Др. О. Маковей.

Три галицькі граматики.

ДОДАТКИ.

I.

Виписки з рукопису Йосифа Левицького

п. з. „Versuch einer Grammatik der russinischen (ruthenischen) oder kleinrussischen Sprache in Galizien 1831“.

Бібліотека львівського університету B. N. 602, 1 P. 28.

VORREDE.

Сторона I. Der östliche Theil der Karpathen (Бескидъ) und die Ebenen zwischen den Flüssen San (Сянъ), Wiar (Вигоръ), Dniester (Днѣстеръ), Bug (Бугъ), Boh (Богъ), Dnieper (Днѣпръ), Przypiec (Припецъ) werden von einem slavischen Stamme, der sich in seiner Muttersprache Russin (Ruski, Рускій), das Land aber selbst Ruś (Русь) nennt, bewohnt.

Ст. II і III. Левицький вичисляє імена руських князів: Ярослав, Ярополк і т. д.

Ст. III і дд. Левицький оповідає, як по смерти Болеслава Тройденовича Казимир Великий напав на Червону Русь. Русини бороли ся завзято за вітчину, віру і мову, але вкінци знемогли ся й піддали ся. Поляки забрали й иньші землї і поневолили руський нарід. (Сей довший уступ Копітар перечеркнув).

Замітки Копітара.

Sed hoc et reliqui habent utrumque, nam Росія et Росіянинъ nonnisi doctae sunt nugae. Germanice non inepte fortasse distinguas russisch pro россійски, reussisch pro vestro.

Quid sola nomina juvant. Saltim Romani gesta, qui Graecos servavit, merentur mentionem.

(Nach dem Tode Bolesław Trojdenowicz 1336) kam an Kazimir den Grossen, König der Polen, nicht nur Rothrussland, sondern alle reussischen Länder zu beiden Seiten des Dnieperstroms. Die Macht der Polen war damals in immer steigender Zu-

Ст. VI. Die russinische Nazion besass keine öffentliche Anstalten, in welchen die Wissenschaften in der russinischen Sprache vorgetragen wurden.

Ст. XI. Левицький говорить, як 1808 застановлено руські виклади у львівськім унїверситетї: zum grössten Leide für die Nazion geschah, wodurch der Verfall der Sprache noch mehr herbeygeführt wurde*); [diesen einzigen Anhaltspunkt verloren, können die Russinen in Galizien nicht mehr zu einer öffentlichen Lehranstalt gelangen. Dieser Verlust ist um desto fühlbarer, da jetzt die Meisten absolvirten Theologen, nach der lateinischen und deutschen Art ausgebildet, die zu Weihen gelangen, kaum öffentlich zur Erbauung des Volkes in den Kirchen zu lesen vermögen. Was soll man von den Kenntnissen der älteren Literatur (Kirchensprache)? was von der Volkssprache sagen?]

Ст. XVII. Die Litteretur dieser (russinischen) Nazion war in X—XV Jahrhunderten mit der Litteratur der Hoch-Russen die nähmliche. Beide Stämme bedienten sich in der Schrift der jetzt so genannten Kirchensprache und jeder trachtete nach der angenomenen Grammatik und Wörterbildung, theils grichiesche Werke zu übersetzen, theils im Originale am meisten in Prosa religiösen Inhaltes zu schreiben.

Ст. XIX. Als aber die Gelehrten jenes (XVII) Jahrhunderts unter dem nahme; natürlich, dass dem herrscheiden Volke sich allmülig auch die Reussen immermehr asssimilirten.

Sed eo tempore nec polonice docebant!

Уступ [ ] Копітар перечеркнув і дописав до того місця, де*): indem die so abgeschaffte Anstalt durch keine andere, aequivalente, ersetzt wurde; denn zugegeben, dass ein Theolog der lateinischen Bildung nicht entbehren könne, so hätten die Russinen doch, nach dem Beispiele anderer Lehrrnstalten in Österreich, zur sprachlichen Bildung des russinischen Klerus, 1) eine russinische Sprachkanzel an der Theologie und 2) selbst die Pastoraltheologie unmittelbar in der Muttersprache, beibehalten können und wollen!

Haec sat male dicis. Si veteri slavica utebantur, carebant literatura dialecti suae; ita plane, ut Russi usque ad Petrum I; poteras dicere, hanc veterem, invitis illis, fuisse mixtam dialecto materna, ob ignorantiam scriptorum, sicut et apud Serbos, aut latinam germanica medio aevo: levaverunt seditionem, quae carmula dicitur (ist крамола).

Volke die gelehrte Büchersprache, ungeachtet aller Bemühungen, nicht einführen konnten (was durch öfientliche Schulen leicht erreicht worden wäre), fingen verschiedene Schriftsteller sich mehr dem Volksdialecte jener Gegend zu akomodieren, in welcher sie schrieben.

Ст. XXII. вичисляє декотрі праці Йоанїкія Ґалятовского і Антона Радивиловского.

Ст. XXVII — XXX. Der Hauptgrundsatz, der mich bei der Verfassung dieses Versuches leitete, war der Volksgebrauch, welcher durch gesunde Kritik, von dem, was durch mehrere Jahrhunderte in einigen Gegenden polonisirt wurde, wohl zu unterscheiden ist. In der Bearbeitung dieses Versuches konnte ich mich keineswegs nach den schon exestierenden mehr oder weniger in diesem Dialecte geschriebenen Büchern richten, weil die Schriftsteller keine allgemeine Grammatik beobachteten, sondern jeder nach seinem Gutdünken handelte. In allen Theilen der Grammatik trachtete ich nach Möglichkeit von diesem Dialekte Auskunft zu geben; ist es mir gelungen, so habe ich den Lohn davon getragen; fehlte ich aber, so werde ich durch Rath der dieses Dialekts kundiger Männer, die Fehler, nachdem ich sie eingesehen habe, mit innigstem Danke berichtigen. [Jeder gedenke aber, dass mein Ziel nicht gewesen ist, die engen Bande aus einander zu reissen, viel mehr sie noch enger zu verknüp-

Impossibile est, sine miraculo, excitare ad novam vitam mortuos. **Ideo** nec Itali latine, nec neograeci graece loquuntur!

Hic erat locus dicendi, Russos ipsos, nunc tam magnos et superbos, primam literaturam et culturam debere vobis, Russinis Kioviensibus. Sed ipse tremis prae reverenti metu magni Russi! cave ne *μισοπολωνισμὸς* tibi accipiatur pro asino insultante leoni aegro, aut vel mortuo. Possumus amare nostra, sine odio aliorum.

fen]*). Im Anhange habe ich einige Beispiele verschiedener Schriftsteller, die in diesem Dialecte etwas geleistet haben, nach der Reihe angegeben, um zu beweisen, wie schwer es jedem gekommen ist, vom Gipfel der älteren Literatur, zu der gemeinen Volkssprache herabzukommen, als auch um dem gelehrten slavischen Publikum ein ausführliches Gemählde des russinischen (ruthenischen) Dialekts zu geben.

Proprie non ex his debuisses dare exempla, qui noluere scribere russinice, (ut tecum loquar), sed slavice, et nonnisi inviti et ex ignorantia verae linguae slavicae, ubinde russizabant, ut ipsa biblia **vestra**: воронъ конь pro вранъ; вола молотяща pro млатяща etc. Vera exempla sunt, sicut apud Graecos, in cantilenis populi, proverbiis et si tu ipse nova et pura aliqua **facias**.

Деякі замітки з граматики:

Ст. 33. Russkische Sprache kennt keine Diphtongen.

Russkisch est sic, ut esset Polskisch, aut Czeskisch! duplicas derivativam **sk.** nam — isch est ipsum nostrum **sk.** — Ipsum russinisch non multo melius, si pl. Rusi, non Rusini? Germanice fortasse optime dicas reussisch, et sic distinguas = russisch.

Ст. 35. Zum Behufe in der Orthographie mögen folgende Regel dienen: 1. Hinter г, к, х, ж, ч, ш, щ steht nie ы sondern и.

Gi, ki etc. pro gy est polonicum arbitrium, contra leges cirilicae. Vidorovs**ky**.

2. Hinter г, к, х, ж, ч, ш, щ, ц, (steht) nie ein ѧ, sondern a. Demungeachtet muss man im russinischen Dialecte, wenn man ganz populer sein will, anstatt **a** das я schreiben, um dem Leser anzuzeugen, das das a in ѧ wie **ä** in der Volkssprache ausgesprochen wird.

Si hic est popularis, quare non ubique? Duobus dominis servire?

Ст. 50. In der Schrift sowohl bei den Russinen als auch bei den Bewohnern der Gegend Moskwa findet kein Unterschied statt, beide Dialecte

Male distinguis dialectos pro gross u. kleinrussisch. Petropolitanae sunt sat longe a Moskva,

*) Речене у скобках Копітар перечеркнув.

schreiben die einsibligen Wörter mit **o**. (Левицький мав тут на гадці gen. plur. панов і слова зложені в приімен. под). Ст. 51: Im Gegentheile sprechen die Bewohner von Moskwa das o in manchen Wörtern wie **a** aus, was wieder eine Eigenheit des Moskovischen Dialectes ist.

Ст. 54. Alle Wörter der vier letzten Klassen [Vorwort, Nebenwort, Bindewort, Empfindungswort] sind ganz unabänderlich, dagegen sind die fünf ersten Arten [Hauptwort, Beiwort, Fürwort, Zahlwort, Zeitwort] gewissen Verhältnissen und Bestimmungen, und daher Biegungen und Veränderungen unterworfen, eine Operation, welche man Decliniren und Conjugieren nennt.

Ст. 149. Es kommt einem gleichgültigen und seinen Dialect wenig achtenden Russine sehr schwer das nicht Russinische von dem Polnischen zu unterscheiden, weil diese Sprachen in manchen Endungen und Wörtern sehr wenig von einander unterschieden sind. Die Unwissenheit eingeborner Geschichte und der Stolz der Polen, der Alles, was nicht mit Ihnen hält, verachtet, sind die Ursache dieser Gleichgültigkeit.

Ст. 287. Левицький подає приповідки.

Ст. 305. Левицький подає за приклад ямбічного (?) вірша пісню: „Пришёлъ четверъ, оуже Грицъ оумеръ“.

Ст. 308—309. Auch in der Mitte eines Wortes zieht man gewöhnlich, ja wohl in dem Russinischen Dialekte sehr oft, vom Anfange zwei Sylben

et tamen, ita ut illi, l o q u u n t u r. De s c r i b e n d o nugaris, nam quod Tu facis, non faciunt alii.

Haec sunt sat positiva apud Mosq., ergo clarius erant dicenda. Quotiescunque o non habet sonum, toties sonat ut a.

Haec p r a e c l a r e generalizas et faceres ita reliqua omnia, si Vateri, Trendelenburgi etc. grammaticas p e r s t u d u i s s e s !

Сей уступ Копітар перечеркнув і замітив в боку: Cui bono insultas leoni mortuo? Si Polono polonica placent, quid mirum? A e q u u s judex utrumque probat.

Aliquorum posses Veranlassung, ex anecdotis, narrare, sicut fecit Vuk Serbus in lexico suo.

Bene, quod e populari cantu das exempla, sed praefandum est tibi s a c e r d o t i, q u a r e facias et **venia** quasi praecanda; ne dicant, te esse indecentem.

zusammen: z. B. ѹвага spricht man ввагá das Besinnen, соровый kann man sagen съровый roh, Ѹкраина spricht man вкраина, die Ukraine u. s. w. ѹмеръ spricht man вмеръ, er ist gestorben u. s. w.

In metris praesertim, et scribendum вмеръ. Equidem et in prosa facerem, Russin ὤν, non Veteroslavus. Sed vos semper vultis servire duobus dominis! et ita utrique male servitis. Vos dico, Graecos, Armenos et Russos et Serbos, qui assueti venerari veterem linguam omni nedelja et prasniko, auditam in ecclesia, vix potestis aequi aestimare domesticam et Werkeltags-linguam matris. Sed separandae sunt omnino, sicut fecerunt jam Moscovitae.

Tu si vis veram grammaticam ruskam facere, **fac** 1-o ut **obliviscaris** ecclesiasticam linguam; 2-do finge te docere frailam americanam loqui ruski cum tua coqua, et ita docere, ut cum coqua perfecte possit colloqui. Sonst, semper macaronizabis ipse magister.

Виписки з додатку до граматики Левицького.

Die Pfiicht für die Sprache soll besonders der höheren Klasse heilig seyn; denn je grösser der Antheil ist, welchen ein Einzelner von dem Eigenthum, der Würde und von allen Vorrechten einer Nazion für sich besitzt und geniesst, je mehr ist er auch berufen, für die Erhebung seiner Nazion nach seinen Kräften mitzuwirken. Eine Nazion, deren Sprache verwildert oder in einem rohen Zustande erhalten wird, muss selbst barbarisch und roh wer-

Haec tu prudentius omittes ipse; nam succensebunt et Russi magni et Poloni, nec sat bene de partu linguae queratur, qui non usurpatam vult introducere!

Nunc (hîc) non erat his locus!

den. Eine Nazion, die sich ihre Sprache rauben lässt, verliert den letzten Halt ihrer geistigen, innern Selbstständigkeit und hört eigentlich auf zu existiren.

Schlegel, Vorlesungen. 2.Band. S. 54.

Vorrede.

Копітар перечеркнув тут богато, і в місци, де Л. говорить, що єзуіти (в 18 столїтю) забрали богато руських шкіл і вчили тілько по латинї та по польськи, додав (ст. 6): Nunc vis reprehendere jesuitas! illi nec polonicam linguam curabant, nec hungaricam. Est hic nisus plane novus, et lutheranus! Interroga владыка-m ipse tuum!

Ст. 7 - 10. Es ward zwar während der Regierung des unsterblichen Ioseph des Zweiten 1785 eine philosophische und theologische Lehranstalt in Lemberg errichtet, worin denen, die nicht lateinisch kannten, die philosophischen und theologischen Lehrgegenstände in der ruthenischen Sprache vorgetragen wurden. Diese Wohltat des hochherzigen Monarchen wussten die Russinen nicht gehörig zu schätzen. [Anstatt die Sprache zu vervollkommen und sich bemühen, die Lehrgegenstände wie möglich rein und geschmackvoll vorzutragen, *arbeiteten die Russinen selbst daran, von Vorurtheilen beherrscht*, (*—* се перечеркнене, а замісць того: gesellten sich die Umstände so), da man glaubte, dass man nur lateinisch die Theologie studieren und sich zu einem gelehrten Theologen bilden könne, damit das ruthenisch theologische Studium ab-

Sie trugen 1808 selbst auf ihre gänzliche Aufhebung an, ohne wenigstens schon damals, an deren Statt, die Errichtung einer russinischen Sprachkanzel an der Theologie vorzuschlagen; eine Anstalt, die...

Сю замітку свою Копітар перечеркнув і написав так на місце перечеркненого у Левицького уступа: Anstatt diese Gelegenheit als ein Hauptbildungsmittel ihrer Muttersprache fort-

geschafft wurde; was auch wirklich unter Anton Angełowicz, Metropoliten von Halicz etc. im J. 1808 zum grössten Leide für die Nazion geschah, wodurch der Verfall der ruthenischen Sprache noch mehr herbeigeführt wurde. Diesen einzigen Anhaltspunkt verloren, können die Russinen in Galizien nicht mehr zu einer öffentlichen Lehranstalt gelangen.

Dieser Verlust ist um desto fühlbarer, da jetzt viele absolvierte Theologen, die zur Weihe gelangen, nach der lateinischen und deutschen Art ausgebildet, kaum öffentlich zur Erbauung des Volkes, in den Kirchen zu lesen vermögen. Was soll man von den Kentnissen der älteren Litteratur (Kirchensprache), was von der Volkssprache sagen?]†)

Ст. 11. ...theils Russinen, die sich zum lateinischen Ritus bekennen [und ihre ruthenische Herkunft verläugnen].

Ст. 19. Herr Linde, in seinem polnischen Wörterbuche (Słownik języka polskiego w Warszawie 1807) konnte wohl von diesem [russinischen] Dialecte eine Erinnerung machen; was leider unterblieben ist*).

Ст. 18—21. Die russinische Sprache (Dialect) wird also von mehr als 5 Millionen Menschen gesprochen, verdient daher einen angemessenen Platz in der Geschichte der slavischen Sprachen. Das hie und da einige Eigenheiten in der Art die Wörter auszusprechen, in einigen Gegenden diese, in während zu benützen, sahen sie vielmehr eine Art Zurücksetzung darin, dass sie nicht auch, wie die Deutschen und Polen, lateinische Philosopie und Theologie hören sollten, und trugen selbst zur endlichen Wiederaufhebung dieser Anstalt (1808) auf. Indess ist nicht zu zweifeln, dass an deren Statt wenigstens an der Theologie das immer dringendere Bedürfniss eine Kanzel der Mutter- und Kirchensprache herbeiführen werde, wie deren bereits in den übrigen k. k. Staaten, zu Prag, Olmütz, Grätz, Laibach etc. bestehen, um die künftigen Volkslehrer in ihrer Sprache doch auch wissenschaftlich zu orientiren.

Noli bellum indicere; vanae sine viribus irae.

*) Natürlich, weil er keine Literatur bisher hatte. Aliud est esse in natura rerum, aliud esse in literis. Sic nec serbicae meminit, nec bulgaricae. Linde nonnisi lexica consuluit, ex libris librum fecit.

†) Цілий сей уступ у [—] Копітар перечеркнув і з боку дописав свою замітку.

anderen jene Wörter mehr im Gebrauche sind, darf nicht einmal erinnert werden, da dies auch der Fall mit allen Sprachen ist (cursiv — дописка Копітара). Auf diesen Dialekt hat ja die polnische und die deutsche Sprache einen grossen Einfluss, was um desto mehr bewirkt wird, da dieser Dialekt jetzt*) nur unter dem Volke und denen herrsche, [die theils des Ruhmes ihrer Ahnen eingedenk, um sie in Ehren zu halten, und der Nachkommenschaft zu überliefern, die Sprache, welcher sie sich bedient haben, reden; theils von der Feinheit und ihrer hohen Bildung überzeugt, sowohl in Schriften, als auch Umgangssprache gebrauchen]. Се місце [ ] Копітар перечеркнув і натомісць дописав: und durch keine Literatur fixirt ist.

Ad quid hoc dicis?

Ст. 21. Die Litteratur dieser Nazion (oder dieses Stammes) war in dem

*) Bis zum 17 Jahrhunderte war der russinische Dialekt, Sprache aller Fürsten und vornehmsten Häuser in Littauen, Volhynien, Podolien, Ukraina und Galizien; dann in diesem Dialekte wurden alle Gerichtsbarkeiten abgehalten und für genannte russinische Länder alle Privilegien ertheilt. — Vergleiche Czasopism nauk. ks. publ. I. Oss. Rok II 1829, zesz. 3, pag. 63, 64, 67.

До сеї нотки з боку така замітка Копітара:

Plus minus; nam vix putem quem dixisse et scripsisse бигъ pro богъ. Macaronizabant ecclesiasticam sua vulgari, sicut Serbi eandem cum sua itidem vulgari, sed diversa a vestra. Das heisst aber nicht in seiner Muttersprache schreiben. Est haec vestra calamitas, quod habetis binas linguas, alteram sacram, vulgarem alteram. Sed fuere in eodem casu Itali, qui tamen optime se extricarunt. Thut desgleich. — Germani feliciores statim coepere pure scribere, id est sicut loquebantur; nam sacra illos lingua nulla turbabat, quia erat latina, et diversissima a vulgari.

X, XI, XII, XIII, XIV, XV Jahrhunderte mit der Litteratur der Hoch-Russen die nämliche. Beide Stämme bedienten sich in der Schrift der jetzt sogenannten Kirchensprache, und jeder trachtete nach der angenommenen Grammatik und Wörterbildung theils griechische Werke zu übersetzen, theils im Originale am meisten in Prosa religiösen Inhalts zu schreiben*). Auch die Poesie war meistens nur religiösen Inhalts.

Ст. 29. Unter gemischt (Sprache) verstehe ich das, was theils nach der alten (slavischen) Grammatik, theils nach dem jetzigen, gemeinen Dialekte konstruirt wird; keineswegs aber ist die Sprache gemischt, wenn man statt polnischen, deutschen, ' lateinischen und andern technischen Ausdrücken echt slavische, d. i. veraltete ruthenische Wörter gebraucht, z. B.

Внушите: отъ Песта вѣсть радостну пріяхъ,
Что праздникъ строится на Дунайскихъ струяхъ.

Ст. 33. Вичисливши деяких авторів почавши від найдавнійших часів аж до початку 19-ого столїтя, Левицький каже:

Jeder von diesen Schriftstellern schrieb nach eigener Grammatik und gebrauchte Wendungen und Ausdrücke, die ihm die geläufigsten waren.

Ст. 36. In der Bearbeitung dieses Versuches konnte ich mich keineswegs nach den schon existirenden, mehr oder weniger in diesem Dialekte geschriebenen Büchern richten, weil die Schriftsteller keine allgemeine Grammatik beobachten, sondern jeder nach seinem Gutdünken handelte. In allen Theilen der Grammatik trachtete

*) Pessime haec dicis, nec differs ab aeque levi judice Russnako Lucskay, qui tamen popularem ipse contemnit, et ecclesiasticam profitetur se docere. Nam dialectus ecclesiastica vix minus differt a ruthenica, quam a russica propria. Est enim vetus lingua Slavorum cis-danubiorum, id est in dextra Danubii ripa sedentium, seu Bulgaros velis, seu Carantanos.

Aeque macaronizat, qui pro лошадь finnico dicit конь slavicum in libro russico, et qui воронъ конь russicum dicit pro вранъ конь in apocalypsi slavica, aut молотяща pro млатяща.

Darin liegt eben der Macaronismus, dass jeder Schriftsteller seine eigene Grammatik hat, während er die der Mundart (des Volkes, das sie spricht) haben **sollte**. Sic et Russi ante Petrum, sic Serbi ante Vukum, sic Graeci ante Koraim, sic Tu ipse ante meliorem scientiam et informationem, quae adhuc in herba et spe versatur.

ich nach Möglichkeit von diesem Dialekte Auskunft zu geben. — [Jeder gedenke aber, dass mein Ziel nicht gewesen ist, die engen Bande auseinander zu reissen, vielmehr sie noch enger zu verknüpfen].

Bene hoc facis.

[ ] перечеркнене: Ad quid hoc? Res ipsa loquatur. Iudicabere e facto, non e voluntate.

Ст. 37—38. Das Wort Руссинъ ist abgekürzt aus Руссїанинъ; in der vielfachen Zahl sollte es haben: Руссїане und abgekürzt Руссине; da aber die Aussprache des е als Vokal im gemeinen Leben mit ы konfudirt wird, so dass es schwer zu unterscheiden kommt, ob е oder ы gehört wird, und da wir es mehr mit ы als mit е aussprechen, und alle Substantiva, die in der E. Z. auf ъ ausgehen, in der V. Z. ы bekommen, so schreibe ich auch Руссины.

Male haec et contra leges grammaticae. Русъ ist die radix, davon Русь das Land, Русинъ der Mann, und Руси die Leute (nicht Русини; denn das — инъ des Singulars bleibt in Plur. weg.

Ст. 39. Левицький каже, що назва Русняк (Руснак) зовсїм безпідставна.

Руснякъ ist nach боснякъ gemacht, von ungrischen Autoren.

Rutheni sind eine Pedanterie, weil das Wort bei Julius Caesar vorkommt. Rutheni waren ein gallisches Volk.

Ст. 43. Левицький каже, що назва Руснак немило вражає ухо Русина (klingt übel).

Modo eodem abhorretis nomen reapte innoxium, sicut Polaci irascuntur, si Germanus illos vocet Polaken. Sunt capricen et ideo ignoscendae delicatis dominabus.

Bemerkungen über das Eigenthümliche der Buchstaben.

Ст. 46.
А lautet, wie a im deutschen.

Sed scis, ā Germanis sonare inter **а** et **о**: Vater non sonat austriacis et Leopolitanis ut фатеръ, sed proprius ad фотеръ, ergo dic: ut a latinum, gallicum, aut **а** Adelungianum.

Ст. 48.

Б lautet, wie das lateinische **b** mit dem Bemerken, dass es vor allen Vokalen und ь weich, vor allen Konsonanten und ъ hart ausgesprochen wird, z. B. бѣлый weiss (sprich bieɫyj), hier wird das б weich ausgesprochen; дубъ die Eiche (sprich dub — dup).

Sed ista durities est generalis et naturalis apud omnes literas et omnes gentes; et vix plus semel memoranda. Graeci (et Germani sec. VIII) in hoc casu duras ipsas ponebant: *καλυβη* et *καλυπτω*, das wîp, des wîbes. Ipsi Latini quandoque scribebant aput, set, optineo, sed de regula et illi et Germani recentiores: obtineo, abkaufen. Natura rei, etiamsi velis, non poteris haec pronuntiare molliter simul et sat cito; ergo quid opus est moneri, ut vites, quod non potes facere. Apparet tibi deesse ex parte philosophiam grammaticae?

Ст. 49. Die Abkürzung des ею, ою (моею, рукою), da sie in der gemeinen Aussprache unseren Dialektes sich mehr zum в als zum й eigne, so schreibe ich auch в, dessen Ausprache man von Hören lernen muss.

Recte quidem, sed mone, hoc овь non sonare ut овъ. Scito et Slovacos idem dicere: rukou etc. et nos rokó, ultimâ respondenta τῷ ѧ veterum et S. Sabbam Serbum scripsisse роуковь.

Ст. 49 - 52. **Г** entspricht dem lateinischen **g** oder dem griechischen *γ*. Es wird von den slavischen Völkerschaften hart und weich ausgesprochen. Die Russinen in Galizien sprechen das Г immer weich, welches beinahe wie das polnische h tönt, z. B. Господь — hospod', der Herr; грѣхъ — hriech*), die Sünde; гора — hora...

Die Aussprache dieses Buchstaben lässt sich am besten durch Hören erlernen; kann auch mit der Tschechischen**) Aussprache des h verglichen werden. In einigen Wörtern wird das Г doch so, wie das lateinische g ausgesprochen, z. B. гзымсъ das Ge-

*) Equidem malim î scribere pro germ. ie, quod nec omnes Germani, ne dum alii satis nôrunt, î autem longum omnibus est notum.

**) Quid Czechos citas, vobis ipsis minus notos? Vestrum Г est germanum h in Hand, Hut etc. initio vocum.

Adde in hoc et aliis generalem regulam, slavicam combinationem literarum non debere

sims; герега — gerega, das Bretrad, womit die Knaben spielen; гдуля, грунтъ, гецъ, гзити ся, господаръ, грамматика, синагога...

Um den Unterschied zwischen einem weichen und einem harten Г anzuzeigen, bedienten sich einige Herausgeber des Buchstaben ґ, welcher das harte г vorstellt. Minder richtig ist der Vergleich dieses Buchstaben mit dem lateinischen h.

Anmerkung 1. In dem Worte где ist das г in der gemeinen Aussprache nicht zu hören.

Anmerkung 2. In der Gegend bei Moskwa wird das г im Genitiv der Bei- und Fürwörter wie w ausgesprochen. Im Russinischen Dialekte ist ein ähnlicher Fall mit dem Buchstaben Л, der, wenn er hart ausgesprochen wird, in w zu übergehen scheint.

Ст. 53. *Anmerkung*. In der russinischen Volkssprache fängt nie ein Wort mit reinem a, e, o, u an; man hört immer vor **a** und **e** ein weiches j, und vor **o** und **u** ein weiches w. Diese beyden Vorschlags-Konsonanten werden sehr weich ausgesprochen, aber nie vor e, o, u geschrieben*). Die einzigen auf i (e) werden ohne allen Vorschlag ausgesprochen; игла, икра.

Im gemeinen Leben wird manchmal das e wie o oder io ausgesprochen z. B. пришёлъ (priszoł), пôшёлъ (piiszoł), всё (wsio), съ медвѣдёмъ

esse eandem, quae est apud Germanos, quibus *olim* hrîn sonabat, quod *nunc* sonat *rein* (purum). Quod illis evanuit, adhuc vitet apud Slavos.

Deberetis *definire* diligentius, quando weich et quando hart. Ex *exemplis* video, hart fere obvenire in exteris, nec *male* imitaveris differentiam scripturae, sive г et ґ, sive г et г̑ sit, ut apud Pallas in Сравнит. словари.

Sic et apud *alios* Slavos, Crede mihi, non te poenitebit, *fideliter* dixisse veritatem, et habebis *gloriam primi*, qui dixerit, *imitandus* a reliquis sexcentis.

Plane sic ex л faciunt в non solum Poloni commodi, sed et Lusati et Carniolani: skawa pro skała; gwawa pro gława.

*) Quare non? quia scribitis *non* vestra sed *aliena*. Verus grammaticus *scriberet*, quodcunque pronunciatur.

(s medwiediom) — daher ist es nothwendig ein solches e immer mit zwei Punkten oben zu bezeichnen (ë)*).

Е wird in der russinischen Sprache am Anfange jeder Sylbe als Abkürzung zweyer Buchstaben j und e betrachtet, wo es unstreitig entweder schon selbst, oder mit angehängten Konsonanten eine Sylbe ausmacht, z. B. есть (jest).

*) Qui esset verior, scriberet jo, sicut Poloni: miod, uczony, żona etc. Item male dicis nothwendig rem, quae et alio modo potest iudicari. Dic: iudicabimus hoc modo recepto apud Russos per ë.

Quoad criticam ē scribitur, quia in libris eccl. recte sic et legitur et scribitur, Russi autem et vos vultis duobus dominis servire, per *ἀκρισίαν*.

Ст. 56—59.

Ѣ. Mit dem reinen Vokal e ist der Buchstabe ѣ sehr analog, welcher durch Abkürzung der Amanuenser die gegenwärtige Gestalt bekommen hatte, und einen extra Buchstaben von **е** vorzustellen scheint. Das ѣ wurde aus ь und е gebildet, im Falle man einen Konsonanten vor e mildern wollte, z B. бьѣлый heisst es nicht beɫyj, sondern bieɫyj, das б ist weich; um also mehr Platz zu gewinnen, warfen die Amanuenser das e über das weiche Zeichen ь, und es entstand der Buchstabe ѣ.

Nugae tuae, quas reprobat et historia et critica.

Verius quis opinetur, esse ѣ ex i et e (ie) aut compositum aut contractum etiam quoad formam; nam quoad valorem notum est ѣ valere veris Slavis pro je. Aut cf. Armenorum Ѣ = ѣ.

Dieses beweisen in der jetzigen russinischen Umgangssprache mehrere Wörter, welche im Nominativ durch ѣ ausgesprochen werden, in casibus obliquis aber das reine e zum Vorschein kommt; z. B. мѣдъ, меду; я пѣкъ, я пекла*). Die Russinen in Galizien (so auch die Dalmatiner)**) sprechen diesen Buchstaben ganz so, wie die deutschen das ie in Wörtern die, wie, nie, sie, Liebe; z. B. вѣкъ — wiek, тѣнь — tień, тѣло — tieło, тѣсто — tiesto, мѣсто — miesto u. s. w.

Videris nescire, quid sit beweisen.

Falsch und grundlos wird das ѣ

*) Quid si Graecus dicit ἀληϑής et mox ἀληϑές et mille similia. Пѣкъ ist lang und hat den Ton, daher пѣкъ; in пекла ist der Ton vom ersten Vocal weg, daher das kurze e.

**) Sed Dalmatae veriores etiam scribunt î: lîto, tîlo etc. Vos duobus dominis estis

von Einigen mit dem Vokal u in eine Analogie gebracht. Dieses beweisen ausser anderen slavischen Sprachen die vielen Ausgaben verschiedener Werke, wo das nähmliche Wort in einer Ausgabe mit e, in der anderen mit ѣ gedruckt ist; nie aber mit einem i umgetauscht ***).

Skorina, der einige Bücher aus der lateinischen Vulgata in die gemeine russische Sprache übersetzte und sie 1517 in Prag drucken liess, liefert die meisten Beweise, indem er überall, wo wir jetzt ѣ aussprechen, ein einfaches e schreibt. So auch die Polen sprechen wiek, wo das i keine Motion oder Vokal, sondern eine Mildung ist, folglich e die Motion sey.

Die Grossrussen und Serbier sprechen es auch wiek, die Böhmen wek (wjek), die Illirier wjek (vik), bei allen ist die Grundmotive e, folglich e = ѣ *).

Anmerkung 1. e und ѣ unterscheiden sich dadurch, dass vor ѣ der Consonant weich, vor e aber hart ausgesprochen wird, oder wie einige behaupten wollen, wie das französische ĕ (e) und é (ѣ).

Anmerkung 2. Das e vom Anfange fremder Wörter muss man, wie ein deutsches e aussprechen, oder den Hochrussen gemäss das umgekehrte э annehmen.

sclavi, quod male vertere scire deberatis ex evangelio: nemo potest duobus dominis servire! Relinque orthographiam ecclesiasticam ecclesiae pro sua lingua; tu tuam doce simpliciter, ut saltim ex parte faciunt Russi magni. Tu fac ex toto, ac si nescias ecclesiastica.

***) Intolerabilis est critico tua caecitas, qui non videas te confundere scripturam imitantem libros ecclesiasticos et sonum in ore populi moderni.

Ѣ est species literae e, daher wird es damit verwechselt. Dass **ihr** es itzt wie î sprecht, davon wusste der alte Schreiber und Drucker nichts.

Nugae confusae. Wiek Polono est vjek, non vîk, ut vobis, et nescis, quid sit motio.

Princeps Lucae hic ad S. Barbarae semper corrigit Pasłauium, ne canat v viki vikov, sed vjeki vjekov.

*) Nicht, sondern etwa ꙗ d. i. simile; e ist e, ѣ ist je.

Doctor linguae ruskae diceret: ѣ pronunciatur ut î longum, nec quaereret ultra, warum und woher. Hinc Левѣцкій, quamquam male quoad grammaticam, recte quoad pronuntiationem.

Ст. 60.

И (иже) und **ї** (i) lautet wie das deutsche i, der Unterschied ist nur in der Orthographie zu bemerken; i wird nur vor a, e, и, o, ю, я, ѣ, й und in dem Worte міръ (die Welt) geschrieben, um es von dem Worte миръ (der Friede) zu unterscheiden, z. B. **великїй**, der Grosse; **великїи** die Grossen.

Zu bemerken ist es, das in einigen Gegenden das и beinahe so wie y ausgesprochen wird, z. B. великій das ли wird wiely — ausgesprochen. Die Ursache dieser harten Aussprache ist der vorhergehende Consonant, wenn er hart ausgesprochen wird.

Ст. 61. **Й** entspricht dem polnischen oder deutschen j, ist ein weicher Consonant und wird nie*) im Anfange einer Sylbe geschrieben, obgleich er vor e zu hören ist, z. B. мӧй (müj), милый (miłyj) angenehm.

Iterum misces ecclesiasticas subtilitates innocentia populari! Quousque carebis philosophia grammaticae?

In talibus verus doctor linguae ruskae scriberet велыкій, etiamsi ecclesia aliter faciat. Sic ipsi Russi scribunt, dum kosacicam linguam imitantur.

*) Per stultitiam vestram nie. Et ipsum й est inventio recentissima, non Cyrilli. Literae и impositum est signum prosodicum brevitatis ˘: ne мои sonaret мой sed мӧй. Ab initio и nunquam scribebatur ante vocalem, hinc non erat occasio utendi й.

Ст. 61. **К.** In einigen Gegenden Galiziens klingt das к in einigen Wörtern wie das deutsche g, z. B. лижка klingt łyźga, миска klingt misga, трѣска klingt triesga u. s. w.

In his verus doctor scribet g.

Ст. 64. Левицький говорить про відміну слів, у котрих **і** з номінативу в genit. є **о**: віл, вола (Лев. писав вӧлъ, вола).

Vides productionem ex e facere ѣ, et ex o facere **ӧ** tuum. Sunt casus analogi?

П. Р. С. Т. lauten wie die deutschen Buchstaben P, R, S, T, mit dem Bemerken, dass alle vor ь weich ausgesprochen werden; das T aber in der 3. Person E. Z. gegenwärtiger und künftiger Zeit nach e in der Aussprache nicht zu hören ist; in нѣтъ (nie)

Ergo cur scribis? Non enim ecclesiae servis aut Russis, sed tuis popularibus.

nicht — wird das т grösstentheils vernachlässiget.

Оу lautet wie ein deutsches u. Im Anfange eines Wortes wird solches оу gebraucht, in der Mitte und am Ende aber solches ȣ.

Servilit er et per *ἀκρισίαν*. Quam melius Russi omnes tales doubles rejecere! Ipsum *Χρισόν* scribentes per и: Христос! Hos tu imitare, sic adstringes das Band, simul et rationis vinculo servato.

Оумеръ klingt wmer, оу него klingt w neho. Solches оу soll*) immer mit der kamora ˘ bezeichnet werden: на́ȣчити klingt nawcziti.

*) Ex tuo arbitrio soll! Modestior aut **scriberet** в (w), quod auditur, aut si **vellet** distingere, proponeret distinctionis causa ȣ̆, sed soll monstrat etc. Carnioli recte scribunt. (Лев. змінив soll на kann).

Ст. 75) при ю Anmerkung. Es ist auffallend, dass man anstalt ѫ (jus), das in den Handschriften und älteren gedruckten Büchern gefunden wird, jetzt ю (i und o) gebraucht. Man bedenke aber, dass das **u** aus оу besteht; folglich dem ї hat man **o** beigefügt, den anderen Theil aber, d. ist **y** vermisst.

Копітар се перечеркнув:

Falsa sunt haec, omitte. ѫ erat ę et ą pol. et ó Carniol.

рѫка = ręka, rąka.

рѧкѧ = rąką, rokó.

Ст. 76. При ъ Левицький пише ночуемъ і каже се ъ при кінці читати, як о: ночуемо.

Schlecht genug et macaronizantes vetera cum modernis.

Ст. 77. Anmerkung: Man findet in verschiedenen Ausgaben Beispiele genug, in welchen ъ den Selbstlaut o vertritt, z. B. Elisaeus Pleteneckij in seinen 1618 zu Kijew gedruckten Trifologion schreibt S. 2. по плъти, въистину, въпити, S. 3. възлюбилъ еси, S. 164. кръвїю.

Male et falso. Dieses o ist rein russisch und nur das ъ rein kirchensl. — ъ ist kein o, sondern eine Art e muet. Въпити lautet dem Krainer noch jetzt wie wpiti, vpiti ohne alles **o**.

Von den Nebenwörtern.

Одинако, одина́ково, auf einerlei Art.

Miretur quis, cur non et hic **единако** scribatis, nisi sciret,

Однако, doch, dennoch, allein.

vobis Russos praeisse libero exemplo.

Bemerkungen über den Versbau.

Alle möglichen Fälle der Betonung aufzuzählen, wäre zu weitläufig; sie unter gewisse und untrügliche Regeln zu bringen, schlechterdings*) unmöglich.

*) Dic: fast unmöglich, quia deest patientia, quae non defuit Bohemo Puchmayr.

In Galizien gebräuchliche Sprichwörter.

Repeto tibi, te melius facturum, si vertas ad verbum vestra proverbia, cum nec scias satis, et sit revera difficile aequivalentibus germanorum proverbiis singula reddere. Quod nunc facis, substituens utcunque sensum praeterpropter, est aqua pro vino! Sentis ipse, putem!

2-do Cur non sequeris ordinem aliquem, saltim alphabeti?

Вырвался якъ Пилипъ зъ коноцель. Unbedacht etwas beantworten.

Narra ἀνέκδοτον de hoc Philippo, dabis simul échantillon tuae linguae sublongius. Cf. Vukii lexicon serbicum ad vocem jesènas = есѐнасъ.

Толчется якъ Савка въ (по) пеклѣ.

Narra ἀνέκδοτον de Савка.

Кто пьетъ, тому наливайте,
Кто не пьетъ, тому не давайте.
Wer trinkt, dem soll man einschenken,
Wer aber nicht trinkt, den lässt man [gehen.

Sic de omnibus deberes facere.

Verzeichniss der Namen höheren Styls und der des gemeinen Lebens.

Андрей = Яндрій, Яндрухъ,
Євдокія = Євка,
Анна = Ганя, Ганка, Галька, Галя,
Александеръ = Лесько і т. д.

bravissimo!

II.

Rozbjór zarzutów zawartych w Odpowiedzi na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego, napisanej d. 1 października 1834 przez X. Józefa Lewickiego.

Na zarzuty w tej Odpowiedzi umieszczone odpowiadam co następuje:

Jeżeli książki ruskie polskiemi literami drukowane między lata 1760—1801 należą, to mogę zawsze powiedzieć, że już dawnych czasów Abecadła polskiego do ruszczyzny używano. (Obacz Rozmaitości N. 29 z r. 1834 str. 229 uwaga pod*). Dawności ułamków z podobnych książek, które u siebie miałem, dla tego nie dochodziłem, bo mi tego nie potrzeba było. Ja zdanie moje na 9 punktach gruntuję; a powyższe ułamki stały mi się tylko powodem badania mojego; powodem zaś może być i rzecz fałszywa. Opierając na wspomnianych punktach zdanie moje, nie mjałem także potrzeby, wchodzić w przyczyny, dla których dawniej polskiego druku używano, a przyczyna, którą Autor Odpowiedzi podaje, jest tylko domysłem nieudowodnionym; albowiem nie jest prawdopodobieństwem, aby te wszystkie książki li dla korzyści kramarzy odpustowych drukowane były. Że na Rusi od najdawniejszych czasów pisano językiem i azbuką ruską, tego nie przeczę, ale to powiem, że pisma te noszą na sobie piętno dialektu cerkiewnego, odmiennego od naszej mowy ruskiej, a Karamzyn dobrze mówi, że od czasów przyjęcia wiary chrześciańskiej mieliśmy dwa języki, księgowy i narodowy**).

To dowodzą te same Akta i pisma, na które się Autor Odpowiedzi odwołuje***). Lecz jak w Rossyi Łomonosow język narodowy od cerkiewnego oddzielił i pierwszy do godności piśmiennego podniósł, tak i nam uczynić należy.

Że Rusini od chwili, jak zaczęli pisać po rusku (od 9 wieku) mieli gramatyki, tego Autor nie dowodzi, bo i dowieść tego nie zdoła, a pierwsza gramatyka przez niego wzmiankowana jest dopiero z r. 1591, lecz ta gramatyka niestety jest gramatyką języka greckiego, ale nie ruskiego †). Podobnie drugie dwie gramatyki, przez Autora Odpowiedzi

---

**) Istoria gosudarstwa rossyjs. 1818, t. I, str. 251.

***) Tak n. p. w starych metrykach pisano: Az Jerej krestych i myrom s. pomazach i t. d. Tych kilka słów dowodzą, że to nie po rusku.

†) Obacz Dobrowskiego: Institutiones linguae slavicae... Vindob. 1822, prolegom. pag. LVII: In harum (Grammaticarum slavonicarum)

wspomniane, nie są gramatykami narodowego języka ruskiego, ale dialektu cerkiewnego, dokąd ich Dobrowski odnosi*), a to jest wielka omyłka, że one tylko przez jedną literę є i niektóre zastarzałe formy słowa czasowego wydają się nieruskiemi. O tem każdy przekona się, kto ich przejrzeć zechce.

Nie ładnie dla Autora Odp. przypisywać mi obce zdania; a gdzież Autor Odp. w mem Artykule wyczytał, „że język ruski niezdolny jest do literatury z powodu niedostatku gramatyki?“ Tego nie powiedziałem — napisałem, że język ruski nie miał właściwej literatury, i właśnie dla tego, że nie miał pisarzy wzorowych, albowiem wszyscy trzymali się prawideł dialektu cerkiewnego. Gdyby się bowiem byli tylko dobrej mowy narodowej trzymali, byli by się stali wzorowymi, a kiedy się trzymali prawideł innego dialektu, nie można ich uważać za pisarzy wzorowych narodowego języka ruskiego. Autor Odp. pyta się: „I czemuż tacy mężowie (książęta Ostrogscy, Wiszniowieccy i t. d.) nie chwytali się łacińskiego Abecadła?“, a ja się pytam, czemuż ci mężowie nie pisali tym językiem, którym mówili?

Autor Odp. powiada, że grono najświatlejszych mężów polskich w wieku 16 usilnie nad tém myślało, jak można zaprowadzić w pisownię polską inne, nie łacińskie i nie szwabachskie litery... a powinien był jeszcze dodać, że się nareszcie na łacińskie zgodzili. Dobrowski dobrze powiedział: Soni linguae slavicae... neque latinis neque graecis characteribus exprimi possunt; albowiem niektóre brzmienia, n. p. ł, cz, sz i t. d. obce są obudwom tym językom, ale ten wyrok nie obala zdania mojego, bo teraz i Polacy i Czesi i Dalmaci i t. d. wszystkie swoje brzmienia łacińskiemi charakterami wyrażają. Do tego powiedziałbym, że i Cyrylika nie wystarcza dla każdego słowiańskiego dialektu, bo jakież ma litery na oznaczenie polskich brzmień: ą, ę, dz, rz, którego ostatniego i Czesi używają?

Dobroduszny Autor Odp. życzy mi zostać ruskim Skargą!... Abym mógł być Skargą, potrzebuję wprzódy dobrego Abecadła, a jeżeli w wieku 16. grono najświatlejszych mężów polskich usilnie nad Abecadłem myślało, godną jest rzeczą i mnie nad tym się zastanowić; życzę zaś wzajemnie, aby Autor Odp., idąc za świętém swém powoła-

---

censum venire non potest Grammatica graeca slavonice translata... Leopoli 1591.

*) W tymże samym dziele powiada Dobrowski (proleg. LVII): primus omnium grammaticam linguae slavicae ecclesiasticae composuit Laurentius Zyzania (1596)... a na str. LVIII: plenius linguae slavonicae regulas exposuit Meletius Smotriski (1619).

niem, nie tracił czasu na podobne odpowiedzi i starał się zostać jeżeli nie ruskim Skargą, to przynajmniej ruskim F. Bierkowskim.

Далї переходить О. Лозинський поодинокі букви і боронить свого проєкту; противить ся давним назвам букв: аз, буки і т. д. і бажає коротших назв; каже на перекір Левицькому, що букви з і ѕ, о і ѡ, ѹ і ѹ і и. звучать однаково; показує, коли ы і и собі подібні, а коли ріжнять ся; відверненого э в кирилиці нема, як думає Левицький; ъ не потрібне; в словах як ночь також ь не потрібне і т. п. Взагалї боронить Лозинський свого проєкту головно практичними доказами. Притім підпирає ще свої докази, крім Карамзина і Добровского, двома иньшими працями: Zdanie sprawy deputacyi przy złożeniu towarzystwu król. warszawskiemu przyjaciół nauk rozpraw i wniosków dotyczących się ustalenia pisowni polskiej, — i Teorya sztuki drukarskiej w Warszawie 1832. Між иньшим повторяє тут свою гадку:

Chociaż Rusini przez 9 wieków Cyryliki używali, jednak nie mamy prawie żadnych dzieł w języku narodowym napisanych, a więc można śmiało przyjąć Abecadło inne... My zaś przyjmując Abecadło polskie, nie potrzebujemy koniecznie naśladować ich pisownię i aby samogłoski i nie mieszać ze znakiem miękczącym ('), powinniśmy pisać: kon'a, kon'u i t. d....

Jak mi Autor Odp. powie, które książki ruskie dla Polaków przedrukować trzeba, to mu powiem, kto będzie w stanie one przedrukować. Zresztą Polacy się nie turbowali, kto ich dzieła przedrukowywać będzie, gdy gockie charaktery porzucali a łacińskie przyjmowali, to i Autor Odp. z tej strony spokojnym być może.

Porównanie języka ruskiego z niemieckim jest niestosowne, albowiem ostatni dawniej się wykształcił i jest rządowym, a pierwszy żyje dotychczas tylko w ustach ludu prostego; a gdyby Niemcy, podobnie nam, dziś ze swém językiem i szwabachskim drukiem występowali, pewnieby się przed obcemi narodami przez tenże druk zamknęli. Dzieła zaś polskie, czeskie, ilyryjskie i t. d. dla łacińskich charakterów istotnie więcej są czytane w Europie, jak te, co cyrylijskiemi lub głagolickiemi charakterami są pisane.

Wzmianka o Serbach niedorzeczna, bo oni dla małej liczby dusz, ale nie dla Alfabetu nie mogą się licznej spodziewać literatury. Podobnie niedorzecznym jest, co Autor Odp. o Wołochach powiada, żądając aby się ich język już literackim stał dlatego, że niedawno łacińskich czcionek używać zaczęli. Przez używanie polskich charakterów zyskałaby Ruś przynajmniej to, żeby się ruski język między Polakami upowszechniał, ale zgoła by nic nie utraciła, porzuciwszy cyrylikę.

Że Alfabet cyrylijski do natury języka ruskiego jeszcze nie jest zastosowanym, wskazuje sam Autor Odp., wspominając o odwróconym є (э), o о z dwoma kropkami (ö), o г twardym (g), o дж i t. p., co dopiero zaprowadzać trzeba. A chociaż kilka liter łacińskiego Alfabetu między rozmaitemi językami co do swego znaczenia zmianie uległo, to nie psuje jego zalety. którą ma przez to, że jest upowszechnionym między wszystkiemi wykształconemi językami. Takiej zmianie byłaby i Cyryllika uległa, gdyby się między narodami rozmaitych języków była upowszechniła.

Jeżeli się dwa miliony Rusinów galicyjskich w dzisiejszym położeniu nie potrafią utrzymać ze swą literaturą, używając łacińskiego Abecadła, to się nie utrzymają i Cyryliki używając. Ta uwaga godna zastanowienia, albowiem z tego względu wypadałoby nam przyjąć graždańskie pismo, które jest poprawniejsze i swoim kształtem więcej do łacińskich liter zbliżone, jak Cyryllika, a do tego przynajmniej u Serbów i Rossyjan upowszechnione*).

Tu dodać muszę, że się w ten sposób narody kształcą, iż porzucają chociażby i najdawniejsze zwyczaje a przyjmują ulepszenia nowe. Dlatego i my powinniśmy prawdę miłować i prawdy szukać... (być w) sądzeniu bezstronnymi i na wszystkie ulepszenia czułymi, ale nie ślepo naśladować pradziadów naszych, którzy pisząc charakterami cyrylijskiemi trzymali się także prawideł innego narzecza.

Teraz winienem Autorowi Odp. przypomnieć, że niema nic łatwiejszego ale i ohydniejszego nad oszczerstwo. Niechaj nikt nikomu nie zadaje, czego mu dowieść nie zdoła, a kto chce swój honor od zmazy zabezpieczyć, temu cudzy niechaj świętym będzie. Zresztę jeżeli to prawda, że dzieła ruskie polskimi literami prędzejby zbyć można, byłoby to dowodem, że to Abecadło więcej jest upowszechnionem. Wszakże jeżeli Autor Odp. dla upowszechnienia*) swej gramatyki obcego języka i do tego jeszcze łacińskich charakterów użył, to ja śmiało do upowszechnienia języka ruskiego polskie czyli łacińskie Abecadło radzić mogę. — Niechaj się także Autor Odp. nie lęka o los krések, ustalonych przez Deputacyę wyznaczonych z grona król. Warszawskiego Towarzystwa przyjaciół nauk***), ale raczej niech pilnuje swoich dwóch kropek, ktoremi chce upstrzyć pismo ruskie.

---

*) Największa zaś do tego jest ta przeszkoda, że żadna drukarnia takich liter niema.

**) W ogłoszeniu przedpłaty na tęż gramatykę stało: Endlich wird bemerkt, dass diese Grammatik, um selbe allgemeiner zu machen, in der deutschen Sprache ausgearbeitet ist.

***) Obacz: Teorya sztuki drukarskiej.

Вкінці уступ перечеркнений, хоч нотка до нього не перечеркнена: Na końcu upraszam Autora Odp. najuprzejmiej, aby się na przyszłość wstrzymał od wszelkich ucinków, które są tylko igraszką żakowską*), ale nie zatrudnieniem literackim, które jemu bardzo nie przystoją i które zawsze ze złemi skutkami są połączone, inaczej podobnemi rzeczami zbrudzone zarzuty jego będę uważał za niegodne odpowiedzi.

III.

Odpowiedź na Recenzyę p. Marciana Szaszkiewicza.

Wszystkie uwagi początkowe p. Szaszkiewicza aż do miejsca, w którem o literaturze ruskiej wzmiankuje, są niepotrzebne i wypłynęły z niezrozumienia mojego pisma. Ze starych ksiąg i pieśni Wacława z Oleska i t. d. przekonałem się tylko o zdolności abecadła łacińskiego (według składu polskiego) do oddania brzmień ruskich. To więc przekonanie possibilitatis łącznie z uwagami W. z Oleska i p. Kopitara spowodowało mię, jakem się wyraził, do porównywania dwóch alfabetów. Chociażby więc przekonanie possibilitatis i zdania powyższe zupełnie fałszywe były, nic nie szkodzą mej rzeczy; albowiem ja tym nic nie dowodzę i nie na tych uwagach zasadzam me zdanie, jak p. Szasz. mówi, a najfałszywsze uwagi lub zdania mogą być i bywają powodem odkrycia prawdy. Ja zaś zdanie moje opieram a) na niedostateczności lub niedokładności Cyryliki dla ruskiego języka od 1—8, b) na łatwości upowszechnienia ruskiego języka przez abecadło łacińskie w punkcie 9. Te więc dowody, ale nie powody czyli pobudki trzeba było zbijać p. Szaszkiewiczowi. Lecz ponieważ to już uczynił, muszę mu i w tym względzie niektóre przedstawić uwagi.

Co do wcielenia literatury słowiańskiej i t. d. Jeżeli cała moja rozprawa o jednym tylko Abecadle napisana była, więc nie miał p. Szasz. i w 9 punkcie, gdzie wyraźnie znowu tylko o charakterach pisma mowię, nawet najmniejszej przyczyny, zadawać mi dążenie do wprowadzenia obcych zwrotów i obcego sposobu wyrażenia się do literatury sławiańskiej.

Zdanie to W. z Oleska rozsądnie rozbierając, jedną tylko może mieć myśl prawdziwą, lecz ta nie zawiera się w rozbiorze tego zdania

*) Jak świat podobne krytyki ocenia, okazują wiersze p. Kamińskiego, napisane na krytyków silących się więcej na ucinki jak dowody:
Zjawił nam się robaczków rodzaj wcale nowy,
Mają ostre żądełka, a nie mają głowy.

na dwa znaczenia, przez p. Szasz. uczynionym. Tylko pod względem używania jednych i tychże samych znaków zewnętrznych pisma (liter)*) można literatury europejskie rozmaitych języków w spólną masę zebrać; — z tego względu ci tylko Sławianie do tej massy należeć mogą, którzy łacińskich charakterów używają. A ponieważ te charaktery upowszechniły się między narodami rozmaitych języków, dlatego niektóre litery zmianom uledz musiały; są to zaś tylko wyjątki od reguły, a ten los padłby i na Cyrylikę, gdyby się upowszechnić chciała. Wszakże już między dialektem cerkiewnym, językiem rossyjskim i serbskim zachodzą w tym względzie niektóre zmiany: Rossyanie wymawiają **г** jak **g**, **ѣ** jak **ie**, **е** jak **ie**, **э** jak **е** i wyrzucili 6 liter cyrylijskich t. j. ѕ, ѹ, ѿ, ѡ́, ѯ, ѱ. Tych liter nie używają i Serbowie. Serbowie używają, jak sam p. Szasz. twierdzi, џ zamiast **дж**. Zresztą sami Serbowie między sobą nie zgadzają się co do wymowy ѣ, a ich pisownia o wieleż inna od dwóch powyższych szczepów! — A gdyby my w naszym ruskim języku Cyryliką dobrze pisać chcieli, musielibyśmy także niektóre zmiany i nowości zaprowadzić.

Nie może i nie powinien p. Szasz. żądać, aby znając abecadło jakiegoś języka jużeśmy umieli czytać według natury tego języka. Każdy chcący umieć język ruski, chociaż by znał co do kształtu litery jego, musi się jeszcze uczyć czytać i dla tego jakiej bądź pisowni, chociażby i cyrylijskiej użyjemy, uczyć się jej wprzód każdemu będzie potrzeba. Pisownia jest tu mniejszą rzeczą, a nam tylko o abecadło chodzi.

O pojedyńczości cyryliki: Tak jak z jednej strony każde odrębne brzmienie swój właściwy znak mieć powinno, tak też i znaki bez potrzeby pomnażane być (nie) powinny, inaczej utrudza się poznanie abecadła. Tytły zaś tylko w potrzebie używane być mogą, ale nie w porządnym i wyraźnym pismie... inaczej zaciemniają pismo. A jeżeli papieru oszczędzić chcemy, to i w tym względzie Abecadło polskie ma pierwszeństwo przed Cyryliką przez swoje i, l, r, t, przez używanie znaku miękczącego ' zamiast ь, przez wyrzucenie ъ. Co się zaś **ja**, **ju** tyczy, to nie więcej miejsca potrzebują, jak ѧ, ю.

Zdanie Kopitara: Wenn uns der Himmel... okazuje niedostateczność abecadła łacińskiego dla słowiańszczyzny, uważając je same w sobie; lecz dzisiaj, kiedy niektóre szczepy słowiańskie tej niedostateczności już zaradziły, nie można Kirylicy nad Abecadłem łacińskiem przyznawać pierwszeństwo. To zdanie okazuje, że i Kopitar wolałby Abecadło łacińskie.

*) Тут вставка Лозиньского: Nie to więc, aby Europejczyk mógł czytać... bo do czytania jeszcze nauki potrzeba.

W teraźniejszych czasach tak Cyrylika jak i Abecadło łacińskie, w składzie (sposobie), w jakim go używają szczepy słowiańskie, zdolne jest do pasigrafii sławiańskiej; a jeżeli Szafarik o pierwszym Alfabecie powiada, dass es sich mehr eignet, to czyni to dla tego, że Cyrylika originitenus do tego jest zdolna, nie tak zaś Abecadło łacińskie, które wprzódy niektórych zmian i nowości potrzebowało... Zresztą myśl ta Szafarika jest tylko życzeniem, a jabym sobie życzył, żeby cały świat jednego pisma używał.

Aby język ruski był pismiennym, powinien mieć albo właściwą gramatykę, nie gramatykę cerkiewnego dialektu, której się zwykle trzymano, albo przynajmniej dzieła według zasady: Jak się mówi, tak się pisać powinno — napisane; lecz cum neutrum sit, więc niema właściwej literatury. Do tego jedno lub drugie podobne dzieło nie stanowi jeszcze literatury.

Далї їде оборона латинсько-польських букв і тут стрічаємо гадку:

Trzymać się bezwzględnie wymowy nie należy, gdyż ta nie jest jednostajną, i dlatego potrzebne są gramatyki, aby ustalić i w pewne prawidła język ująć, bez czego nie mógłby być wykształconym; a że się przez to narodowi niesłuszność nie dzieje, dowodzą gramatyki wszystkich języków. Wszakże wymowa może być błędna i zepsuta, jak to p. Szasz. o ruskim języku, który przez wpływ polskiego zepsutym został, utrzymuje. A więc prócz wymowy i innych jeszcze prawideł potrzeba; a natenczas (мабуть хотїв автор сказати: inaczej) język się nigdy nie wykształci. (Inaczej będzie wolno pisać triska i trisga, czytame i czytajemo, znate i znajete...)

Co do 8: Właśnie też dlatego, aby pisowni od wymowy nie oddalać, potrzeba tyle form w pisaniu używać, ile ich jest w wymowie i aby temu zaradzić, porzucam ѧ, ю, co dwie formy czyni, a piszę: hołub, hołuba, hołubu, — koń, końa, końu.

Na zdanie Polaka: Język polski ma już miesce między wykształconemi językami, i ciekawy jestem, którychby brzmień (głosów) Polak nie mógł swym Abecadłem oznaczyć, i dla którychby Abecadło jego było niedostatecznym? — —

Dokładniejsza wiadomość o tych zabytkach ksiąg ruskich polskimi czcionkami drukowanych, o literaturze ruskiej i o tem, co tu opuściłem, w Recenzyi na Lew(ickiego).

IV.

Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismiennictwa ruskiego.

(Спільна відповідь Й. Лозинського Й. Левицькому і М. Шашкевичеви).

Рукопис а).

Сей рукопис був у цензурі і цензура відкинула його. Із него подаю лише нецензурні місця, котрі Лозинський у другім рукописї (гл. N. V) випустив або змінив на лагіднїйші. Сюди належать передовсїм усї острійші слова Лоз—ого. Цензорови не подобало ся, що Лоз. витикав Левицькому його „niewiadomość i nienawiść“ і що Левицький „zarazem dowjódł, że i na sercu ludzkim znachodzą się wulkany. Kto w gniewie pisze, ten prawdy nie ujrzy, Autor zaś tej Odpowiedzi w zaciętości argumenta swoje aż do śmieszności posuwa, zarzucając n. p Abecadłu polskiemu, że ma A i a, B i b...“ В другім місци Лоз. сказав: „Jeżeli Autor odpowiedzi (Левицький) narzecze ruskie z cerkiewnym za jedno trzyma, to już w dosyć grubym zostaje błędzie... Takie nieugruntowane twierdzenia można w każdym punkcie tej Odpowiedzi znaleść“. Остатне реченє цензор перечеркнув червоним олівцем. В иньшім місци Лоз. каже, що брошура Шашкевича покликала його „na nowo do walki. Stawię się więc na placu boju, lecz nie widząc tam nic gruntownego...“ і т. д. Всї ті слова видали ся цензорови занадто войовничими і він їх також підчеркнув два рази олівцем.

Середина статї, себто докази в користь абецадла, та сама, що в рукописї *б*, який поданий дальше; натомісць нема там закінченя з першого рукопису, яке тут подаю.

Z przyjęcia polskiego Abecadła wypływają wielkie korzyści dla ruskiego języka. Wszyscy Polacy mieszkający z Rusinami rozumieją, a nawet mówją dobrze po rusku; ale mało kto zechce uczyć się Cyrylijskiego Alfabetu, aby czytał dzieła ruskie. Do tego charaktery łacińskie upowszechnione są po całym świecie, a zatem Abecadło polskie posłużyłoby do upowszechnienia Ruszczyzny między innemi słowiańskiemi szczepami i ułatwiłoby naukę ruskiego języka między narodami obcych języków. Przez używanie Cyrylliki zamknęlibyśmy się jak Egoiści żółwią skorupą przed obcemi narodami. Zresztą w kształcie (charakterach) żyjących języków ożyłby i ukształcił by się najprędzej język ruski; w szkielecie zaś martwego języka (w Cyryllice) jeżeli nie zaumrze, to przynajmniej nie tak łatwo i nie tak prędko wykształcić się potrafi. Tę tylko jedną zaletę ma Cyryllika przed Abecadłem polskim, że do wyrażenia brzmień cz, sz, szcz pojedyńczych

używa czcionek ч, ш, щ, lecz czyliż ta jedna korzyść zdolna jest do przeważenia tylu wyżej wspomnianych?...

Ależ w szkółkach wiejskich Cyryllika wszędzie już zaprowadzona!... Lecz w każdej szkółce wiejskiej uczą zarazem i polskiego Elementarza i trudneżby było zastosowanie tego Abecadła do Ruszczyzny? Elementarze ruskie polskimi czcionkami drukowane... i łatwiej nauczyłyby dziatki czytania, (niż) bukwary cyryllijskie, a nawet ułatwiłyby im (naukę) języka polskiego. Cyryllika zaś powinna.... szkołkach wiejskich jako przedmiot.... obowiązujący jednakże tych, którym znajomość języka starosławiańskiego koniecznie jest potrzebna, n. p. sposobiących się (na)... kapłanów, nauczycieli, Diaków i t. d.

Дальший уступ по части перемазаний: Na tych więc uwagach zasadza się zdanie moje, że my, Rusini w pisaniu polskiego, nie zaś cyrylijskiego Alfabetu używać powinniśmy — i w tym względzie weźmy sobie za wzór Polaków i Czechów, którzy dawne gockie charaktery zupełnie porzucili a w charakterach łacińskich sobie upodobali. W tej więc chwili, kiedy jeszcze wolny wybór mamy, kiedy jeszcze ani cyrylika nad polszczyzną ani polszczyzna nad cyryliką góry nie wzięła, obierzmy co jest lepszego.

На иньшій картці, що належить очивидно до того самого рукопису, бо на нїй є також замітка у відповідь Шашкевичеви, читаємо таке закінченє суперечки:

Z tego więc wszystkiego wnoszę, żeśmy Cyrylijski Alfabet jako niedogodny, mniej (piękny) od innych kształtem, i martwy, którego żaden żyjący język nie używa, zaniechać i tylko w Cerkwi pozostawić powinni. Używać zaś wypada albo grażdańskiego jako poprawniejszego i żywego, albo jeszcze lepiej łacińskiego według składu polskiego. Za pomocą pierwszego uczynilibyśmy sobie przynajmniej literatury Rossyan i Serbów przystępniejszemi, przez drugie stalibyśmy się uczestnikami literatury polskiej i zbliżylibyśmy się do Sławian, którzy rzymskich charakterów używają a oraz do całej światłej Europy. Które z tych dwóch Abecadeł zwycięztwo odniesie, to czas pokaże i to czasowi pozostawić należy, a tym czasem można obu z większą korzyścią dla języka używać, jak Cyrylliki.

Teraz zchodzę z placu boju, a podając rękę przyjacielską przeciwnikom moim, te jeszcze czynię przestrogi: Literatura nasza jest to małe dziecię, które więcej potrzebuje tkliwej matki, jak surowego bakalarza. Wszelka krytyka dla nas zawcześna, — skutkiem bowiem onej będzie na teraz niechęć ku pisaniu i otrętwienie czyli raczej zatamowanie tak bardzo opóźnionej a teraz zaledwie kłującej się literatury naszej. Dobry ogrodnik nie obcina gałązek, póki się drzewko

w pień nie wzmoże. Piszmy wprzody, aby było co krytykować. Bjada narodowi, który prędzej ma krityków jak pisarzy. My więc, nie tracąc czasu na podobne spory, piszmy, a kritykę zostawmy tym, którzy prócz niej nic innego pisać nie potrafią. Kto nie jest zdolny podzielić zdanie moje, niechaj się trzyma swego; to mu ujdzie bezkarnie, albowiem cóż szkodzi Niemcom, że prócz swoich własnych (szwabachskich) charakterów, jeszcze łacińskich tak często w dziełach swych używają? Piszmy więc, każdy według zdania swego, a czasowi zostawmy zwycięstwo, a chociażby obadwa zdania nasze się nie utrzymały, pracy jednak nasze nie będą bezowocne, albowiem zostaną się pomniki dla języka.

V.

Рукопис б).

2028 erh. am 31 Aug. 1836. 1729 erh. am 27 Juli 1836.

Loebliches k. k. Bücher-Revisions-Amt!

Weil Unterzeichnetem vom Löblichen k. k. Bücher-Revisions-Amte am 9-ten Juny 1836 Z. 1285 die Drukbewilligung des Aufsatzes: Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego aus Anlass gewisser Persönlichkeiten versagt wurde, so übersendet Er Einem Löb. k. k. Bücher-Revisions-Amte den Aussatz in geänderter Form mit Weglassung der vom Löb. k. k. Bücher-Revisions-Amte unterstrichenen Stellen; obwohl es Ihm leid thut, dass Ihm diese Genugthuung versagt wurde, da es seinen Gegnern und insbesondere dem H. Lewicki erlaubt war, sich über die Ehre des Unterzeichneten, auf eine boshaft-witzige ja sogar schimpfliche Weise, lustig zu machen. Sollte Einem Löb. k. h. Bücher-Revisions-Amte dennoch irgend was anstössig scheinen, so bittet Unterzeichneter unterthänigst, Ein Löbl. Bücher-Revisions-Amt möge es durchstreichen, und ein gnädiges Imprimatur omissis omittendis Gefertigtem gütigst durch die Post von Czehynie übersenden.

Medyka den 20-ten July 1836.

Joseph Łozinski
g. k. Pfarrer zu Medyka.

Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego.

Semper ego auditor tantum, nunquam reponam
Vexatus totius rami Theseide Codri?

J. Juvenalis Sat. I.

Rozmaite uwagi wymierzone przeciwko zdaniu mojemu o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego zniewoliły mię jąć jeszcze raz za pjóro w pomienionym przedmjocie. Postrzegłem najprzód, że niektórzy zanadto wielki wpływ przypisywali zmjanie Alfabetu; o ile to zdanie jest bezzasadném, okazuje sama natura Alfabetu. Litery są to znaki zewnętrzne, przedstawjające oczom brzmienia mowy ustnej; od nich zależy tylko mniejsza lub większa doskonałość pisma i pisowni, mniejsze lub większe upowszechnianie się języka, i łatwiejszy lub trudniejszy przystęp do innych języków; zresztą nie są nawet zdolne zmienić w czém mowę ustną — jeżeli więc te znaki w samej mowie, z którą są w najbliższym związku, żadnej zmjany sprawić nie zdołają, jakim że sposobem można im jakieś większe przypisywać skutki?...

Dalej winienem odpowiedź PP. Recenzentom. Pierwsza odpowiedź na zdanie moje wyszła z druku w r. 1834 w Przemyślu, napisana przez ks. J. Lewickiego. W tej Recenzyi nie tyle widać znajomości rzeczy*), ile złośliwo-dowcipnych ucinków — i serce ludzkie ma swoje wulkany! Argumenta w tej Recenzyi posunięte są aż do śmieszności i tak n. p. Abecadło polskie cierpieć musi ten ciężki zarzut, że **A** i **a**, **B** i **b**... posiada! Na zarzuty w tej odpowiedzi umieszczone odpowiedziałem wprawdzie szczegółowo, lecz nieprzyjaźne okoliczności

*) Tak n. p. mówi Autor ten, że Rusini od chwili, jak zaczęli pisać po rusku, gramatyki mieli; lecz tego nie dowodzi, bo i dowieśdź tego nie zdoła; dalej przytacza 3 Gramatyki: grecko-ruską z r. 1591, Zyzaniego z r. 1596, i Smotriskiego z r. 1618. Że żadna z tych nie jest Grammatyką języka ruskiego, przytoczę zdanie Dobrowskiego o każdej z nich, który w przedmowie do dzieła Institutiones linguae slavicae veteris dialecti 1822 tak mówi na str. LVII: In harum (Grammaticarum slavonicarum) censum venire non potest Grammatica graeca slavonice translata Leopoli 159¹. Tamże: Primus omnium Grammaticam linguae slavicae ecclesiasticae composuit L. Zyzania 1596, a na str. LVIII: plenius linguae slavonicae regulas composuit M. Smotricki 1619. Jeżeli więc autor Odpowiedzi narzecze ruskie z cerkiewnym za jedno trzyma, to już w dosyć grubym zostaje błędzie. Podobnie przytacza zdanie Dobrowskiego: Soni linguae slavicae omnes et singuli neque latinis neque graecis characteribus exprimi possunt — i sądzi, że wy-

nie dozwoliły mej odpowiedzi stanąć publicznie w oczach bezstronnych sędziów i musiała pozostać w rękopiśmie. Tym sposobem uspjone zostało zdanie moje, a ja musiałem wyrzec: litera docet, litera nocet. Lecz oto nowe pisemko Azbuka i Abecadło wytłoczone w Przemyślu 1836 powołało do życia całunem niepamięci pokryte myśli i wezwało mię na nowo do odpowiedzi. Chcąc więc razem odpowiedzieć na obiedwie krityki, nie zapuszczam się w szczegóły, i tylko w ogólności powtarzam i utwierdzam zdanie moje tak.

Obecnie używane są trojakie charaktery w pismach ruskich: cyrylijskie, graźdańskie i łacińskie. Aby zaś należycie ocenić, któreby dla języka ruskiego najprzydatniejszemi były i największą korzyść przynieść mogły, trzeba wiedzieć, od czego doskonałość Alfabetu zależy. Doskonałość Alfabetu wymaga

1-o takiej ilości znaków, któraby ilości brzmień szczególnych mowy odpowjadała. Równie zbytek jak brak w tym razie jest szkodliwy, bo inaczej pismo nie byłoby wiernym obrazem mowy ustnej.

2-m aby znaczenie tych znaków zawsze było jednostajne t. j. aby jeden znak do oznaczenia kilka brzmień nie był używany, ale zawsze w raz przyjętym znaczeniu.

3-cie aby postacie tych znaków były łatwe do poznania. Im bardziej są pojedyńcze, im wyraźniej się od siebe różnią, a zatem im łatwiejsze są do czytania, tem są doskonalsze*).

Pierwsze dwa przymjoty stanowją wewnętrzną, ostatni zaś zewnętrzną doskonałość Alfabetu.

Przystosujmyż to do powyższych trzech Alfabetów, lecz naprzód obaczmy, ile jest pojedyńczych i od siebie różnych brzmień w języku

---

rok ten obala zdanie moje. Dobrowski to wprawdzie dobrze powiedział, ale mój Recenzent nie dobrze go zrozumiał, bo że exprimi possunt, dowodzą pisma tych narzeczy sławjańskich, które łacińskiemi charakterami omnes sonos slavicos actu exprimunt. Z drugiej zaś strony mógłbym zarzucić, że i Cyryllika w tém względzie lepszą nie jest i nie wystarcza dla każdego narzecza, bo jakież ma znaki dla brzmień polskich: ą, ę, dz, rz, którego ostatniego i Czesi używają? — Podobnie niegruntownie twierdzi ten autor zaraz w 2. punkcie swej odpowiedzi, że ѕ i з, ȣ i оу i t. d. różne brzmienia oznaczały, a przecie o tém żaden Grammatyk, ani sam Autor Odp. w swej Grammatyce języka ruskiego nic nie wspomina. Takich rzeczy znalazłoby się w tej Odpowiedzi więcej.

*) Grammatik des slavischen Sprache in Krain, Kärnthen und Steyermark, Laibach 1808 na str. XXII. (Се граматика Копітара). — Uwagi nad Samogłoskami i Spółgłoskami w ogólności oraz nad niektóremi głoskami Abecadła polskiego p. Fr. Szopowicza, Dra Filozofii, w Krakowie, 1827, na str. 86.

ruskim. Język ruski niema ani więcej ani mniej pojedyńczych brzmień jak następujących 27:

a, b, c, cz, d, e, f, g, h, ch, i, j, k, ł, m, n, o, p, r, s, sz, t, u, w, y, z, ż.

Z tych językowe mogą brzmieć miękko, lecz osobnemi czcionkami oznaczane być nie potrzebują.

Według tego więc sądząc powyżej wspomniane Alfabety, okazuje się I-o, że cyrylijski Alfabet z jednej strony ma więcej (ѕ, ѹ, ѡ, ѵ, ъ, tudzież щ, ѿ, ѯ, ѱ, ѫ, ѧ, ю, z których każda miesca dwóch zastępuje), a z drugiej mniej liter (e, g, j pojedyńcze), jak ich Rusin potrzebuje; tudzież że niektóre litery (є, и, ї, ѧ, ю, ѵ) niejednostajne znaczenie mają.

II. Alfabet grażdański*) zaprowadzony w Rossyi jest poprawniejszy od Cyrylliki, wprowadzono bowiem do niego litere э odpowjadającą czystemu e łacińskiemu, a opuszczono 6 liter cyrylijskich: ѕ, ѹ, ѿ, ѡ, ѯ, ѱ. W zastosowaniu jednak do języka mało-ruskiego okazuje się, po odtrąceniu tych poprawek, zresztą tenże sam zbytek i niedostatek i niejednostajne znaczenie niektórych liter, co w cyrylijskim Alfabecie**).

III-cie. Co do Abecadła łacińskiego, to okazało się niedostatecznêm dla sławjańszczyzny. Z tej przyczyny używano różnych sposobów i kombinacyj do oznaczenia brzmień słowjańskich, a językowi łacińskiemu niewłaściwych, a tak zaradzono niedostatkowi, i gdyby te sposoby i kombinacye jednostajne były, nie możnaby nic zarzucić Abecadłu łacińskiemu do sławiańszczyzny zastosowanemu; lecz ponieważ szczególne narzecza w tym względzie różnią się, powstało zamieszanie, przez co te narzecza pisma swoje dla siebie wzajemnie nie-

*) Alfabet ten jest to cyrylijski, lecz tak przekształcony, że umiejący czytać pierwszy, nie przeczyta drugiego, przez co te dwa Alfabety jako różne uważać należy. Krytycy moi zdają się one mieszać i za jeden uważać. (Obacz Odpowiedź Ks. Lewickiego pod l. 3) gdzie o э odwróconem mówi, tudziez Azbuka i Abecadło na str. 13).

**) Poprawniej używają grażdańskiego Alfabetu Serbowie, którzy wszystkie litery wyrzucili, bez których się obejść mogą (ф, х, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ѧ, ю, э, ѫ, ѵ), zaprowadzili dwie nowych (j, џ) i nadali przyjętym jednostajne znaczenie, lecz wyrzuciwszy znamię miękkości (ь) wprowadzili bez potrzeby cztery nowe postacie: ђ, љ, њ, ћ. Jest to dowód, że i Cyryllika lub pismo grażdańskie rozmaitym zmjanom uledzby musiało, gdyby go wszystkie narzecza sławjańskie przyjąć chciały, a więc nie wiele można zarzucać Sławjanom łacińskich charakterów używającym, że się co do niektórych liter lub kombinacyj nie zgadzają.

czytelnemi czynią. To jest jedyną wadą tego Abecadła, na którą się uczeni głośno użalają. Temu chcąc zaradzić, uczynił Dobrowski projekt, aby do łacińskich liter jeszcze nowe wynaleźć; lecz doświadczenia w tym zamjarze czynione okazały się bezowocnemi, a p. Zhóp zbijając w r. 1833 taką próbę p Metelka, dowjódł nawet, że nowe znaki przez niego użyte ani potrzebne, ani zamjarowi odpowiedne. Z tego względu najlepiej jest pojść za zdaniem Autora Artykułu: Der Slovenen ABC — Krieg*), który radzi, aby zamjast nowych liter zrównywano tylko sposoby i kombinacye różne, aby wymjana płodów literackich przynajmniej między kilkoma szczepami sławiańskiemi miesce mieć mogła. Niechby n. p. tylko dwa szczepy co do tych sposobów i kombinacyj się zgadzali i jednego Alfabetu używali, niechby jeden mógł być uczestnikiem płodów literackich drugiego, toby ten Alfabet już z dosyć znaczną korzyścią wpływał na Literaturę każdego z nich. Według tego więc najkorzystniej by dla nas było używać Abecadła łacińskiego według składu polskiego, raz że Polacy nam są najbliższymi, a powtóre, że już bardzo znaczną posiadają literaturę. Tym sposobem składałoby się nasze Abecadło z owych 27 liter, o których z początku wspomniałem, i nie mjałoby ani mniej ani więcej nad potrzebę liter*). Trzy wprawdzie litery (ch, cz, sz) byłyby złożone z dwóch postaci, lecz w tém względzie nie lepszą jest i Azbuka, która posiada ѹ, ы, dokądby nawet wszystkie końcowe spółgłoski twarde: бъ, въ, гъ, дъ i t. d. policzyć można. Zresztą i to nas pocieszać może, że takich kombinacyj sami Łacinnicy (ch, ph, th) używali i teraz inne śwjatłe narody n. p. Niemcy, Francuzi, Anglicy i t. d. używają.

Tak więc uważaliśmy wszystkie trzy Alfabety co do wewnętrznej ich dobroci, pozostaje jeszcze uważać one pod względem zewnętrznej doskonałości.

Litery sę znakami dla oka, więc niechaj jeszcze oko o nich sądzi. Cyrylijski Alfabet jest to pismo kwadratowe i nie widać w nim pojedyńczości; grażdański jest więcej zaokrąglony, ma nawet kilka-

*) Blätter für litterarische Unterhaltung N. 341, den 7-en Dezember 1834.

**) Autor dziełka: Historyczne badania o drukarniach rusko-sławjańskich w Galicyi 1836 w Uwadze na str. 63 przyznaje się, „iż mu wiele trudności sprawja pisać ruszczyznę polskiemi literami", lecz to nie jest nic dziwnego, gdy zważemy, że tenże Autor (abym tylko to jedno wspomniał) żadnej różnicy między i, y i j nie robi n. p. na str. 85: Jow Boreckii milostiiu Boziieiu... zamiast: Jow Boreckij myłostyju Bożyjeju. Wreszcie jeżeli w używaniu Abecadła polskiego do ruszczyzny żadnej... (далї відтято, цїла ся увага писана вздовж рукопису а не під рукописом).

naście postaci z łacińskiemi literami zgodnych, chociaż niektóre inne znaczenie mają (a, в (w), e (e lub je) i, к, м, н (n), o, c (s), y (u), x (ch), ь (znamię miękkości)), lecz najpiękniejsze jest Abecadło łacińskie, którego litery przez swoją okrągłość, pojedyńczość a razem łatwo w oko wpadającą równość, na głośne uczonych zasłużyły sobie pochwały. Schlözer mniemał (Obacz Dodatek do II. Części jego Nestora), że nawet i Rossyja kiedyś łacińskie Abecadło przyjmie. Voltiggi*), Kopitar**), Grimm***), Wacław z Oleska†), Dunder††) i wielu innych mężów z rozmaitych narodów nie przesadzone ale słuszne oddają mu pochwały. Dlatego też to Abecadło upowszechniło się między tylu i tak rozmaitemi narodami, a to upowszechnianie stanowi nową jego zaletę. Dlatego Czesi umiejąc należycie cenić to Abecadło

*) Ricsoslovnik iliricskoga, italianskoga i nimacskoga jezika, u Becsu 1803 w Przedmowie.

**) Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnthen und Steyermark 1808 str. XXI i d. Lecz właśnie ze słów p. Kopitara „Wenn uns der Himmel einen zweyten römischen Kyrill sendete i t. d." chce Autor Azbuki i Abecadła wnieść, że przezto Kyrillicy pierwszeństwo przyznane zostało. O! czemuż ten Autor nie czytał dzieła tego aż do 250-ej strony, a byłby się nauczył, że tak wnioskować nie można, albowiem P. Kopitar takie zdanie daje o rossyjskim Alfabecie na str. 205: Genau genommen ist eigentlich nur die Methode eures (russischen) Alphabeths beneidenswerth (lecz ja i tego przyznać nie mogę z powodu, że ma więcej nad potrzebę liter, i że nie wszystkie jednostajne znaczenie mają), aber das Alphabeth selbst weniger, denn 1) habt ihr nur Quadratschrift, eure gedruckten Bücher sehen aus wie Lapidar-Aufschriften, die Currentschrift aber, die ihr in Briefen gebraucht, hat beynahe nichts von der griechischen Currentschrift, eine und die andere bedürfen noch bedeutender Modifikationen, um mit unsern abendländischen Schriften als solchen in Concurenz tretten zu können, 2) gebraucht ihr die griechischen Schriftzeichen, nicht nach den Bedeutungen, die sie zu Platos Zeiten hatten, sondern nach den Bedeutungen eines verwilderten Jahrhunderts... ihr müsst gestehen, dass ihr es (das Alphabeth) missbrauchend verhunzet — dalej nazywa ten Alfabet barbarisch-grieschisches Alphabeth. Jeżeli więc p. Kopitar tak sądzi o Alfabecie grażdańskim, to pewnie nie lepiej o właściwej Cyryllice. Zresztą możnaby i z innych pism p. Kopitara dowieśdź, że zupełnie jest za łacińskiém Abecadłem, a Autor Azbuki i Abecadła w tem względzie omyłkę popełnił.

***) Wuks Stephanowitsch kleine serbische Grammatik, verdeutscht von J. Grimm, 1824, w Przedmowie na str. XI, XXII, XIII.

†) Pieśni pol. i rus. ludu galicyjskiego, we Lwowie, 1833 w Przedmowie na str. 49 i d.

††) Andrie Kačića Razgovor ugodni naroda slovinskoga, u Beču 1836 w Przedmowie na str. V.

porzucają greckie charaktery, a przyjmują łacińskie; Niemcy zaś mimo tego, że własne swoje pismo mają, używają jednak bardzo często w pismach swych łacińskich charakterów. Ztąd nareszcie pochodzi, że niektórzy uczeni (Solney w dziełku: Alfabet europejski zastosowany do języków azyjatickich 1819, Schleiermacher w uwieńczonej przez paryzką Akademiję Rozprawie o Alfabecie harmonijnym 1835) dążą nawet do wprowadzenia rzymskich czcionek do wszystkich w ogóle języków. I na przeciw tych wszystkich mężów przywodzi Autor Azbuki i Abecadła powagę PP. Schafarika i Berlicza*), nazywając ich zdanie głosem poświęconych, najgorliwszych, najzasłużeńszych i t. d. (?)

Z tego więc wszystkiego wnoszę, żeśmy cyrylijski Alfabet dla wyżej przywiedzionych przyczyn, jak i dla tego, że jest martwy, którego żaden żyjący język nie używa, zaniechać i tylko w Cerkwi pozostawić powinni. Lepiej jest używać grażdańskiego**) jako poprawniejszego i żywego, a najlepiej łacińskiego. Za pomocą pierwszego uczynilibyśmy sobie przynajmniej Literatury Rossyjan i Serbów przystępniejsze; przez drugie stalibyśmy się uczestnikami literatury polskiej i zbliżylibyśmy się do reszty sławjan, którzy rzymskich charakterów używają a oraz do całej świjatłej Europy***). Mając więc tak słuszne powody, nie mogę cofnąć raz ogłoszonego zdania mojego.

Medyka, dnia 20 Lipca 1836.

Jozef Łozinski.

---

*) Odwołuje się on jeszcze i do innych mężów (Dobrowski, Dainko, Metelko) którzy ж, ч, ш, lub tym podobnych postaci w swych Grammatykach zamjast łacińskich kombinacyj używają, lecz to nie dowodzi pierwszeństwa Kyryllicy nad Abecadłem łacińskim, są to bowiem tylko próby (które się jednak nie utrzymały) uzupełnienia Abecadła łacińskiego, o którego pierwszeństwie nad wszystkie inne Alfabety ci mężowie dobrze przekonani byli. Wszakże w przeciwnym razie byliby bez wahania się wprowadzenie Cyrylliki projektowali, czego jednak nie uczynili. Wreszcie tymże samym sposobem mogą przypisać pierwszeństwo Abecadłu łacińskiemu nad grażdańskie, że ostatnie ma niektóre litery z pierwszego wzięte.

**) Rozumi się jednak, że go dla naszej potrzeby jeszcze przykrawywać (jak się Autor Azbuki i Abecadła wyraża) potrzeba, aby nim dobrze pisać.

***) Nie chodzi tu o to, aby za pomocą rzymskich charakterów wprowadzić do sławjańszczyzny obce zwroty i obcy sposób wyrażania się, ani o to, aby Europejczyk zachodni czytać mógł na pierwsze spojrzenie pisma sławjańskie (jak Autor Azb. i Abc. zdanie p. Wa-

Відповідь цензури.

Auf Ihr in Folge der hierämtlichen Decretation vom 9-ten Iuni l. J. Zahl 1285 neuerdings vorgelegtes Gesuch den Aufsatz: „Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismiennictwa ruskiego“ omissis deletis hieramts zum Drucke zuzulassen, wird bedeutet, dass demselben aus dem Grunde keine Folge gegeben werden könne, weil der Aufsatz nicht nur in derselben Form wie früher — mit blosser Auslassung und Abkürzung der zwei ersten Seiten des vorigen Manuscriptes – sondern auch mit gleichen Anzüglichkeiten verfasst, und keineswegs nach dem Sinne des eingangs bezogenen Decretes umgearbeitet wurde.

Vom k. k. Bücherrevisionsamte.

Lemberg, am 6 September 1836.

(Підпис віддертий).

VI.

Hochlöbliche k. k. Oberste Censur-Hofstelle!

Mit dem Bescheide des Löb. k. k. Lemberger Bücher-Revisions-Amtes vom 9-ten July 1844 Z. 599 erhielt Gefertigter das Imprimatur für die hier ·/. beyliegende Grammatik der ruthenischen Sprache, allein unter der Bedingung deletionis et corectionis mancher Sachen. Da sich aber Gefertigter dadurch in seiner Uiberzeugung zu tief gekränkt fühlt, ja sogar durch manche Corrigenda nur die Wahrheit enstellt würde, so wagt Gefertigter gegen obige Bedingung des Löb. Lemberger Bücher-Revisions-Amtes den Rekurs zu ergreifen und die durchgestrichenen Stellen noch besonders zu motiviren.

Diese sind:

1. In der Einleitung (S. III—XIII) Dzieje narodu ruskiego. Diese kurzen Umrisse der Geschichte der ruthenischen Nation sind deshalb eingeschaltet, weil die Geschichte des Volkes auch die Geschichte seiner Sprache aufkläret und deutlich zeiget, unter welchen Einflüssen sich die gegenwärtige Volkssprache gestaltet hat. Sie erscheinen umso

---

sława z Oleska wykłada); ale o to, abyśmy tych samych znaków w piśmie używali, które się w Europie najbardziej upowszechniły, mniej zważając na to, że co do niektórych liter różnica zachodzi, bo ze względu na rozmaitość języków przekonani jesteśmy, że inaczej być nie może.

2028. Non admittitur ad imprimendum.

nothwendiger, als wir in Ga(lizien) kein, die ganze kleinrussische Nation umfassendes Werk besitzen und Kleinrussland's Geschichten von Bantysz-Kamieński und Markiewicz in Galizien zu den Seltenheiten gehören. Die Thatsachen sind wahr, sollte aber manches Wort anstossend erscheinen, so ist dem leicht vorzubeugen.

2. S. XVII und XXII ist das vom altslavischen Dialekte gebrauchte Wort „martwy" durchgestrichen. Warum denn? Welches Volk spricht denn den kirchenslavischen Dialekt? Die lateinische und die altgriechische Sprache sind auch in der Kirche gebräuchlich und doch werden sie t o d t e Sprachen genannt. Die ad marginem S. XVII befindliche Bemerkung des Herrn Censors beweiset nur,. dass sich alle slavischen Dialekte derselben Wurzel bedienen, — keineswegs aber, dass deshalb der Kirchendialekt ein t o d t e r nicht genannt werden könnte.

3. S. XXII sub 9 sind die Wörter czudżyj, czużyj durchstrichen und statt derselben дзвон, звон geschrieben. Das ist falsch, denn mir handelt es sich um дж, nicht aber um дз. So sind daselbst ohne Noth in allen Beyspielen die lateinischen Buchstaben gelöscht und die kyrillischen angesetzt, und doch ist in robju das j deutlicher zu sehen als in робю, wovon sub 7 die Rede ist. Dasselbe gilt von Beyspielen in der Anmerkung 36. S. XXI.

4. S. XXVI Warum darf ich denn nicht sagen, dass die Zukunft vor uns verhüllet ist, wo von der Ausbildung der Sprache die Rede ist?

5. S. XXVII. Was hier durchstrichen und verbessert ist, dies kann ich nicht zulassen, denn ich schreibe eine Grammatik der l e b e n d e n V o l k s s p r a c h e, mithin dürfen ihr altslavische Formen nicht aufgedrungen werden.

6. S. XXIX. Der Herr Censor verneint, dass uns auch Formen von anderen slavischen Dialekten zukommen können, weil in Galizien бивать, любить nicht gesprochen wird. Ich schreibe ja aber nicht die Grammatik des galizischen, sondern im allgemeinen des k l e i n r u s s i s c h e n D i a l e k t s, also habe ich recht, weil die Kleinrussen in Russland so reden und schreiben.

7. S. XXXI und XXXII. Dass der grossrussische und polnische Dialekt dem kleinrussischen am nächsten stehen. habe ich theils S. XV, theils S. XXVII, S. XIX und XX bewiesen (und dies ist nicht durchgestrichen), auch muss ein jeder Slave, der die genannten Dialekte kennt, dies gestehen; — jetzt aber soll ich dies verneinen und den altslavischen Dialekt als den nächsten anerkennen? Der Herr Censor beruft sich in margine auf die Wörter печаль, откровенie etc., aber sie sind nicht glücklich gewählt, denn dem gemeinen Volke sind diese Wörter unverständlich. Uibrigens beweisen auch 100 solche Wörter

nicht seine Behauptung. Ebenso grundlos ist weiter unten meine Behauptung ausgelöscht, nähmlich, dass die altslavischen Wörter исполнити, младенец etc. im Ruthenischen schlecht klingen, denn das ruthenische Volk spricht nur виповнити, молодец etc.

8. Was von den S. XXXIV- -XXXIX wie auch XL und XLI durchstrichen ist, das ist bei mir das Wichtigste, das sind die Principien und Grundvesten meiner Grammatik. Nimmt man dieses, so nimmt man mir alle Rechtfertigung, und meine Regeln erscheinen grundlos. Und warum thut man das? Der Herr Censor deutet es an S. XXVII in margine, weil es schon gewisse Regeln bestehen etc. Ich frage: wo bestehen denn diese Regeln? Gewiss in den Grammatiken altslavischen Dialects; da aber die Volkssprache mit denselben nicht harmonirt und ich die Grammatik der Volkssprache schreibe, so habe ich das als Regel bestimmen müssen, was die Aussprache selbst angab. Daher denn das Geschrey der Neuerungssucht? Aber diese Neuerungen sind gegründet und ein Zeichen des Fortschritts, und was der Herr Censor S. XLI in margine sagt: „dawność dla tego, że jest dawnością, zostanie niewzruszoną“, ist nicht wichtig, denn sonst wäre kein Fortschritt möglich, auch widerspricht der Erfahrung, nach welcher auch die ältesten Behaptungen neuen Platz machen müssten.

9. Endlich ist der ganze Artikel vom Alphabet S. 1 – 11 und S. 13 durchstrichen. Ich schreibe eine Grammatik der ruthenischen Volkssprache im Allgemeinen und da alle 3 Alphabete bei den Kleinrussen im Gebrauche sind, so musste von allen Erwähnung geschehen; oder soll ich mich als einen Ignoranten darstellen? Soll die allgemein bekannte Thatsache im Geheimniss bleiben? Darf ein Grammatiker seine Alphabete nicht prüfen und seine Wünsche nach seiner Uiberzeugung äussern? Der Herr Censor mag kein Freund von lateinischen Buchstaben sein, aber dass darin nichts gefährliches ist, lehrt die Erfahrung, denn die Deutschen gebrauchen die lateinischen ebensogut wie die Schwabacher Buchstaben und doch ohne allen Nachtheil. Uibrigens habe ich die lateinischen Buchstaben nicht eingeführt, denn sie waren längst im Gebrauche. Man wird mir vielleicht gewisse geheime Absichten unterstellen, aber sie werden sich aus dem Artikel selbst nie erweisen lassen, wie auch ich mir ganz unbewusst bin. Ich halte mich streng an die literarische Untersuchung*). (Uiberdies dringt

*) Дальші реченя, що в скобках, у чернетці перечеркнені; але що нема иньшого поправленого тексту, то я їх подаю для цїлости, бо инакше гадки не будуть викінчені. Очивидно автор поправив їх, переписуючи рекурс на чисто.

mein Wunsch und Rath Niemandem die Uiberzeugung auf und zwingt Niemanden zur Nachahmung, aber ich darf auch nicht gegen eigene Uiberzeugung schreiben). Ja, jetzt wird der Leser nicht wissen, wie die kyrillischen Buchstaben tönen. (Es scheint, dass meine Ansicht mit jenen des Herrn Censors nicht uibereinstimmt, aber ist das ein Grund... dürfte, glaube ich... kann kein Grund des Durchstreichens sein?). Ich kann fehlen und das wird schon die Kritik zurechtweisen, aber meiner gegenwärtigen Uiberzeugung kann ich keine Gewalt (Zwang) anthun.

Nach dieser Auseinanderlegung begiebt sich Gefertigter in den Schutz einer Hochlöblichen k. k. Censur-Hofstelle mit der demüthigsten Bitte, dass es ihm gnädigst gestattet seyn möge, die hier beygelegte Grammatik ganz unbedingt, wie sie ursprünglich verfasst war, dem Drucke übergeben zu können.

Medyka, den 30-ten 9-ber 1844.

Важнїйші похибки.

Сторона	рядок		замісць	треба читати:
11	13	з гори	звістку його праці	звісну його працю
40	14	з низу	Додаток N. 5	Додаток N. 4
41	9	„	Лозинському	Лозинський
42	9	з гори	Додаток N. 5	Додаток N. 4
45	12	з низу	наро	народу
60	13	„	und wollen	und sollen
60	11	„	veteri	veteres
62	7	„	Vidorovsky	Vide Dobrowsky

Miscellanea.

Увага про назву „Палїнодія“.

Якось то не мав щастя З. Копистенський зі своїм капітальним твором „Палїнодія“. Вже одно те, що сей твір, правдива зброївня для православних у їх боротбі з латинством, свойого часу не був надрукований і не міг принести такого пожитку, який мав на думцї автор пишучи свою книгу. А далї й сам титул твору доси якось лишає ся не вияснений гаразд. Проф. Завітнєвич, що перший присьвятив тому творови спеціяльну моноґрафію, перетолкував слово „Палїнодія“ на „древняя пѣснь“ (*παλαιὰ ᾠδή*) переплутавши слова *πάλιν* (назад, наново) з *παλαιός* (старий, давнїй). Д. Сушко в своїх „Причинках до Палїнодії“, поміщених у отсїй книжцї Записок*), завважує (зрештою не перший) сю помилку київського професора і подає від себе иньше пояснене сеї назви, пояснене по моїй думцї так само невірне, як і пояснене Завітнєвича. По думцї д. Сушка „Палїнодія“, „се заповіт нової пісні, пеану, якого ще до тепер не чули католики, а який огонь лив у серця православних, кріпив їх віру в кращу будущину“ (стор. 9). Отже Палїнодія — се значить „нова пісня“, а в дальшім ряді „відправа всїм католицьким і уніятським полємістам“, бо була вона „всесторонним критичним розбором „Оборони Унїї“ Льва Кревзи“.

Д. Сушко зібрав тут трохи за богато ріжнородного на одну купу. Поперед усього слово *πάλιν* нїколи у грецькім

---

*) Познайомити ся з нею мав я нагоду, реферуючи її на фільольоґічній секциї Н. тов. ім. Шевченка.

не значить „новий“, так само як не значить „старий“, поминаючи вже те, що Копистенський, чоловік холодного, тверезого ума, вчений теольоґ мабуть дуже покивав би головою, як би вчув, що його теольоґічний трактат називають піснею, а то ще й пеаном. А далї я не знаю, щоб слово „палїнодія“ вживало ся де й ким будь у загальнім значіню полеміки та відправи противникови. Коли би д. Сушко був роздивив ся по словарях грецької мови, то був би переконав ся, що його твердженє, буцїм то „виводити се слово від *πάλιν* і *ἡ ὁδός* — було би против грецької етимольоґії“ — власне не має нїякої підстави. Адже у грецьких словарях стоять як дріт два слова: *παλινοδία* (утворене від *πάλιν* і *ὁδός*) і *παλινῳδία* (утв. від *πάλιν* і *ᾠδή*). Прошу заглянути до підручного греко-нїмецького словничка Шмідта (M. I. A. Schmidt, Griechisch-deutsches Handwörterbuch. Leipzig 1882) на стор. 564 маємо: *παλινοδία* — Rückweg, Rückkehr, і на тій же сторонї й шпальтї низше *παλινῳδία* Widerruf. В підручнім словарі Райхенбаха (Joh. Fr. Jac. Reichenbach, Allgemeines griechisch-deutsches Handwörterbuch, Leipzig 1825) том II, стор. 247: *παλινοδία* — Rückkehr, Rückweg, а стор. 248: *παλινῳδία* Wiederholung des vorigen Gesanges (те, що д. Сушко знайшов у Гозія — recantatio), Widerrufung. Ідїмо далї в зад: у підручнім словарі Гедеріха опрацьованім славним нїмецьким фільольоґом XVIII в. Ернесті (Bénjaminus Hederich, Graecum Lexicon manuale, ed. Aug. Ernesti, Lipsiae 1796) на шпальтї 1579 маємо: *παλινοδία* itineris repetitio, а на шпальтї 1560 *παλινῳδία* cantus priori contrarius. На жаль не маю тепер під руками Дюканжевого грецького ґльоссарія, але в латинськім його ґльоссарії знаходимо те саме подвійне значінє для слова palinodia: 1) iter reciprocum і 2) recantatio seu retractatio, contrarius cantus (Ducange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, ed. Léop. Favre, Niort, 1886, t. VI, 110). До сього остатнього значіня автор додає увагу, що в середньовічній латинї словом palinodia (в формі pallinodia) означувано антифонний спів, властиво спів поділений на два хори, з котрих один співав одну строфу піснї, а коли скінчив, другий співав її другий раз. У новійшім латинськім словарі Крайслера (M. O. Kreussler, Kurzgefasstes lateinisch-deutsches und deutsch-lateinisches Handwörterbuch, erster Theil, Leipzig 1880) на стор. 345 маємо лиш одно значінє: palinodia — wiederholter Gesang; palinodiam canere — widerrufen, — се остатнє зовсїм виразно

показує, в якім значіню треба розуміти й Гозієве: palinodiae seu recantationes.

Лишилось би тепер поміркувати, котре слово міг мати на думці Копистенський, кладучи титул своєї праці. Отже менї не видає ся правдоподібним, щоб він узяв *παλινῳδία*, з уваги, що звичайне значінє сього слова: відкликанє, запереченє чогось сказаного перед тим. Далеко правдоподібнїйшим видаєть ся менї вивід від *παλινοδία* — поворот на стару, вірну дорогу; сеж була й мета його польміки, вказати обаламученим своїм і противникам дорогу від новочасних латинських блудів назад до старого, вірного, євангелією і отцями церкви вказаного шляху правовірности.

І ще в одному значіню можна би взяти сей титул у Копистенського. Його праця не була такою „новою піснею", таким нечуваним пеаном, як говорить д. Сушко, а навпаки, була неначе сумою, повторенєм і поглубленєм усеї дотеперішньої полєміки православних з католиками; автор немов би ще раз проходив ту дорогу, яку топтали перед ним православні полємісти починаючи від Герасима Смотрицького та Клирика Острозького, а кінчачи на Христофорі Філялєті та Мелетію Смотрицькім. Значить, можна би його титул передати латинським recapitulatio, або, як каже Дюканж, хоч і не підпирає сього означеня нїяким цитатом, retractatio.

В усякім разї грецька форма *παλινοδία* для титулу книги Копистенського менї видаєть ся далеко правдоподібнїйшою, ніж *παλινῳδία* — вже хоч би для того, що сам трактат не має нїчого спільного зі співанєм, а по друге для того, що recantatio мала в устах Поляків зовсїм инше, досить непочесне значінє відкликаня якоїсь думки під примусом, на тортурі. Слова cantare уживано в середнїх віках для означеня крику чоловіка мученого на тортурі (відси й теперішнє польське „nie tak ty będziesz spiewać" в значіню: будеш инакше говорити, і „będziesz ty cienko spiewać" в значіню: знайдеш ся в великій біді, „wyspiewał wszystko" в значіню: признав ся до всього в суді і т. и.); отже recantatio мало й згірдне значінє в роді польського odszczekać, а такого значіня Копистенський певно не міг мати на думцї анї що до своєї працї, анї навіть що до своїх противників, яких він не змушував відкликати якусь калюмнію, але силкував ся спокійним та основним викладом, документами й цитатами з отців церкви переконати про правдивість своїх поглядів.

Іван Франко.

Бунт в селї Мшанци 1717 р.

Низше поданий документ може бути небезінтересним причинком до історії галицько-руського селянства; — пащинних відносин і аґрарних бунтів. Облятував його в галицьких ґродських актах „gsus Christophorus Wigurski“, посесор части села Мшанця, інтересований в справі, яка становить зміст згаданого документу. З трох Мшанців, які тепер знаємо в Галичинї — в пов. Староміськім, Тернопільськім і Гусятинськім, буде се мабуть сей останнїй — він належав в польськім адмінїстрацийнім поділї до Теребовельського повіта Галицької землї.

Connotacya buntow gromady Mszanieckiey, ktora sie stała dnia 12 listopada roku 1717. Ktorzy nie bedący posłuszni na pansczyznę, na tę, co z dawna rozkazuią, tylko ktora sie im podoba, y kiedy sami chcąc odrabiaią, a kiedy sie sie im kaze, natenczas nie wychodzą. Oto uczyniwszy tumult, nabiegli mnie [1]) w gospodzie z całą gromadą, iedni z mieszkania swego, a drudzy na pansczyznie z gumna od młocenia przybiegli, do ktorych buntow y rebelij iest okazyą pierwszy Iwan zięc Antonow osadcy starego, drugi Anton pomieniony Osadca, ktory nabiegł na gospodę wydzieraiąc gwałtem zięcia swego wziętego w areszt za to, ze na pansczyznę nie chciał posłuszny, na ktorą mu kazano, z ludzmi iakiemi hultaiami, ktorych przechowuie zięc iego iuszto rok, iako przyznaią sąmsiedzi, ktorych ani dwor nie zna, ani są w inwentarzu, ci tedi z instynktu pomienionego Osadcy wpadli do sieni, y porwali winowaycę z aresztu, potym y mnie dzierzawcą za piersi ieden, a drudzy omnes, gdzie ktory sie mogł dorwac, wywlekszy z sieni na dwor y przed progiem siennym uderzyli o zięmię y przysiedli dusząc za garło. Na ktory hałas y tumult przybiegło dwoch szlachty we Mszancu resyduiących imosc pan Władysław Wasielkowski, drugi im. pan Bazyli Szynderowski, ktorzy mnie salwowali w życiu, wydzieraiąc z chłopskiey ręki, osobliwie im. pan Szynderowski, a imosc pan Wasilkowski racyami y perswazyą onym, bo był natenczas słabego zdrowia. Iwan zas gumienny, syn tegoz Osadcy, gumiennym bedący, porzuciwszy na toku robotę ze wszystką gromadą na pansczyznie bedącą sprowadził natenze tumult, co przyznaie Martyn gumienny, natenczas na gumnie bedący. — My bedący ordynowani z woli wielmoznego imci pana starosty Rzeczyckiego, takze z woli imci pana starosty dzwinigrodzkiego, na usilną potrzebę imci pana Krzysztofa

[1]) Так зізнає в актах сам посесор Віґурский.

Wigurskiego, protekcyey szukaiącego, w tym tak cięszkim niebezpieczenstwie bedącego, ziechawszy na grunt iakosmy wyrozumieli przez szlachtę wyzey połozoną y Martyna przysięznego, iako to iest prawdziwa inkwizycya domowa, w ktorey my imci panu Wigurskiemu daiemy testimonium y dla lepszey wiary rękami naszemi podpisuiemy sie. My iako obywalele Mszanieccy naprzod iako nie umieiący pisac, kładziemy znak krzyza swiętego: Mikołay Maiowski, Władysław Wasilkowski. My zas bedący przy tey relacyey wyzey podpisanych rękami naszymi podpisuiemy sie: Dominik Rzeczycki, Antoni Firleiewicz, Szymon Zydzicki, Jozef Polikowski, Antoni Malewski, Szymon Łęczycki. My zas wielmoznego imci pana starosty dzwinogrodzkiego zeslani podpisuiemy sie: Jozef Paryszowski, Martinus Bozowski, Michał Polikowski.

(Ind. Rel. Castr. Halic. T. 215, p. 1494—6).

Богдан Барвінський.

Варіанти до „Богданової могили“ Шевченка.

Покійний співробітник наш д. Олексій Маркевич надіслав був мині на початку сього року копію Шевченкової „Богданової могили“, списану ним з автоґрафа, з таким поясненнєм: „у п. Орлової, що живе близько одної з станций Николаївської зелїзницї, знайшлось три власноручно написані на листку паперу поезиї Шевченка, дві з них загально звісні: „Не завидуй богатому“, „Не жени ся на богатій“, а третя — „Стоїть в селї Суботові“ хоч і звісна, але з прогалинами; що вони стоять в російських виданнях, се натурально, але єсть прогалини і в пражськім виданню, а львівського у мене нема. Минї прийшло на гадку, що може сї прогалини ще не опублїковані, отож і посилаю Вам сю поезию в цїлости“.

В новійших виданнях Кобзаря, як відомо, ся поезия друкуєть ся без прогалини, але прислана Маркевичом копія мала декілька варіантів, які я собі по одержанню його листа понотував, відкладаючи їх опублїкованнє до якоїсь нагоди. Тепер подаю їх на памятку покійника, що потрудив ся їх прислати. З них деякі безвартостні, очевидно — се помилки, деякі ж мають свою цїну. Подаю ті вірші, що мають варіанти в порівнянню з виданнєм проф. Романчука, зазначаючи курзивою самі варіанти:

Могили *все* розривають

За те тобі така й *доля*

Ляхи задавил*и*

Що *вони* тільки наймали
Татарам на пашу
Та *Ляхам* — *а* може й справді!
Нехай *по їх* буде!
Так сміють ся *ж* з України
Стороннії люде...
Не смійте ся *ж*, чужі люде!

М. Грушевський.

Наукова хронїка.

Нові працї над історию початків славянства.

IV—VIII.

Окрім публїкаций вичислених в першій частинї працї (т. 52) в сей огляд увійшли:

Ѳ. Браунъ — Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній. I. Готы и ихъ сосѣди до V вѣка. Первый періодъ: Готы на Вислѣ. Съ двумя картами, Спб., 1889, стр. XX+392+2 мапи.

А. Н. Веселовскій — Изъ исторіи древнихъ германскихъ и славянскихъ передвиженій. (Извѣстія отд. р. яз. т. V, 1900, стор. 35).

W. Kętrzyński — O Sławianach, mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Salą i czeską granicą (Rozprawy Ak. Umiej. wydz. hist. filoz. т. 40, 1901, ст. I—142+7 мапи).

W. Kętrzyński — Kl. Ptolomeusza Germania wielka i Sarmacya nadwiślańska. Uwagi krytyczne (ibid. т. 41, 1902, ст. 185—227+2 *мапи).*

W. Kętrzyński — Swewowie a Szwabowie (ibid. т. 43, 1902, ст. 300—375.

W. Kętrzyński — Co wiedzą o Słowianach pierwsi ich dziejopisarze Prokopius i Jordanes? (ibid. ст. 181—199.

Юліанъ Кулаковскій — Карта европейской Сарматіи по Птолемею. Привѣтствіе XI арх. съѣзду, К., 1899, стор. 31+мапа.

Karol Potkański — Lachowie i Lechici (Rozp. Ak. Um. wydz. filologiczny т. 27, 1898, ст. 183—256).

IV.

Вихідною точкою студий над минувшиною Славян мусить бути відповідь на питанє, де проживали Славяни, заким розійшли ся з одного місця і заняли ті териториї, які займають в історичних часах, одним словом, де була їх спільна вітчина. Питанє се не так легке до порішеня, якби може здавало ся, бо доторкаєть ся давно минулих, передісторичних часів, з котрих не маємо цілком певних фактів, що могли б дати рішучу відповідь. Мусять отже учені орудувати гіпотезами, що прибирають в міру поступу вислідів науки більшу долю правдоподібности або сходять з під дискусиї, коли новоздобуті факти їм противлять ся.

І про правітчину Славян не можна було спершу сказати нічого певного: були лише здавен давна дві теориї. Одна з них — давнійша, уміщувала Славян над Дунаєм, друга — новійша (почавши від XVI ст. знаходимо багато її заступників на заході і полудни), уважала північно-східну Европу за їх правітчину. Перша теория, наддунайска, виринула пораз перший в т. зв. літописи Нестора, і приняла ся головно у Поляків. Вона довший час збивала учених дослідників славянської минувшини і уважала ся за більше правдоподібну, бо знайшла місце в дуже ціненій київській літописи і була найславнійша. Не кажучи про 18 ст., її тримала ся більшість учених 19 столїтя, особливо в першій його половині, хоч за нею промовляло не багато, а противилось їй богато даних, видвигнених критиками, почавши від Цайса, а навіть і сама традиция. Теория наддунайська хитала ся чим раз більше в своїх основах і уважаєть ся вже нині лишень за стару теорию супротив погляду про закарпатську вітчину, що деякі учені не вагають ся навіть приняти за факт, історично доказаний.

Теория про наддунайську вітчину Славян повстала під впливом біблїйних оповідань (Нід. 12) і виросла поміж клиром, або полудневославянським, як се підносить Нїдерлє (10), або таки руським у Київі, що прийнявши від полудневих Славян літературну мову і письмо дуже легко міг прийти на гадку про славянську правітчину в териториях своїх „старших братів".[1])

Коли її ще нині боронить дехто, як Самоквасов, Філєвіч, Піч і иньші, то лише з огляду на деякі вказівки, що за нею промовляють. Передовсім характеристичний факт, що імя Дунай повторяєть ся в піснях майже усіх славянських народів, а особливо у руських племен,[2]) не ра-

---

[1]) Jagić — Archiv B. 25, с. 142.

[2]) Jagić: Dunav-Dunaj in d. slav. Volkspoesie Archiv t. slav. Ph. I.

хуючи розуміеть ся полудневo-славянських народів, котрі від довшого часу були знайомі з сею рікою. Оборонцї наддунайської гіпотези виводили з сього, що познайомленє північних Славян з Дунаєм мусїло наступити в тих часах, коли вони спільно проживали над його берегами. Се впровадив Шафарик в першім томі своїх Старинностий. Одначе сей арґумент тратить цїлу свою силу, коли ми йому близше приглянемо ся. На сам перед треба сказати, що вивід, зроблений з присутности імени Дунаю в піснях, не вірний. Був би він дїйсно оправданий, колиб можна доказати, що північні народи по виходї з наддунайських країв, чи з над Дунаю, не могли вже нїколи запізнати ся з великою рікою тієї нїби своєї вітчини і що при такім станї річи повстали їх піснї. Сього одначе нїяк не можна довести і тому одинокий лише вивід оправданий: що північні Славяни були близше знайомі з Дунаєм. Коли се наступило, ми на певне не можемо сказати і се для нас річ меньшої ваги, коли зважимо, що північні Славяни знали вже про Дунай в так давних часах, доки наші піснї сягати не можуть. Могло се бути в часї великих рухів 4—5 столїтя, підчас походів Гуннів, або підчас кровавих війн над Дунаєм в VI ст., або навіть ще пізнїйше, коли Славянам приходило бити ся з Уграми. Відомість про велику ріку доходила в формі оповідань чи споминів в найдальші закутини і, може бути, завдячує формі своє розповсюдненє. Тим способом могла відомість про Дунай розійти ся на півночи вже перед уложенєм т. зв. Несторової лїтописи, хоч не виключена також можливість, що се стало ся далеко пізнїйше. Піснї не дають нам певних вказівок, коли вони повстали: навіть найстарші піснї історичні або піснї обрядові, як колядки й щедрівки, не можна посунути дальше, як на XI столїтє; річ се дуже непевна.[1]) Наші колядки вказують навіть на досить пізний час повстаня: в них дуже часто згадуєть ся Нїмеччина, Туреччина і Волощина, згадують ся угорські війни [2]) і хиба сама побутова обстанова вказує на давнїйші часи.

До того треба ще додати, що піснї з іменем Дунаю заховали ся переважно у Українців, які від непамятних часів були з Дунаєм знайомі; у иньших славянських племен приходять вони дуже рідно, особливо у Чехів, а далї й у Поляків. Навіть Великороси не доховали в своїй поезиї імени Дунаю так сильно, як Українцї (і Білоруси), що зробили його осередком любовних подїй, приємних і неприємних, щасливих і нещасливих. Крім звісних імен в билинах надибуємо зрештою Дунай дуже

[1]) Антонович і Драгоманов „Истор. пѣсни“ с. I, ст. IV наводить кілька прикладів, що історичні піснї про подїї ранїйш від XV ст. взагалї дуже нечисленні.

[2]) Прим. в „Пан перемисльний“: „з війни, з війнойки з Венгерской сторонойки“. Ант. Драг. стр. 43.

рідко, так, що проф. Яґіч об'яснює його впливом українських народнїх пісень [1]) любовних і обрядових.

Сей отже арґумент оборонців наддунайської теориї не може устоятись.

Подібно стоїть річ і з слїдами топоґрафічної номенклятури Славян, перехованими у Плїнія, Йордана, Пролемея, космоґрафа равенського і мапі Певтінґера. Шафарик і иньші за ним видять в них рівнож важний доказ того, що Славянська правітчина лежала над Дунаєм і на Угорщинї. Одначе з вичислених імен (Tsierna, Bustricius, Granuas, Pathissus, Bersovia і ин.) багато не можна признати за славянські; иньші приходять так спорадично, що можемо з них в найлучшім разї виводити лишень те, що Славяни в II—III віцї п. Хр. проживали вже в невеликім числї на полуднє від Карпат. [2]) Чи і се одначе цїлком можливе, не відважили ся б ми сказати, коли иньші арґументи не тільки за тим не промавляють, але навпаки противлять ся тому. [3]) Коли б вже дїйсно була правітчиною наддунайська область, то доховали б ся до нас слїди в назвах рік: тимчасом теперішна номенклятура славянська на Угорщинї чи в Семигородї носить виразно новий характер і належить або Русинам угорським, або Болгарам. Се річ цїлком певна, і нпр. Філєвіч мусів з тим до певної міри погодити ся. [4])

Супроти сього прибирає закарпатська теория що раз більше прихильників.

Супротив леґенд і вигадок найдавн. київської лїтописи і ин. маємо звістки равенського космоґрафа (Scytharum patria, unde Sclavinorum exorta est prosapia) і баварського Анонїма (Zeruiani), цїлком непідозрілі; вони сьвідчать, подібно як і звістки Плїнія, Тацита, Птолемея і иньших латинських та грецьких хронїстів про те, що вітчиною Славян були околицї на північний схід від Карпат; перші відомости, які маємо, дотикають лише Славян північних; про полудневих довідуємо ся доперва в 5—6 столїтю, в часї великих славянських вандрівок.

---

[1]) Jagič o. c. 324—325.

[2]) Нідерле обіцяє дальше виказати, що Славяни вже в II ст. пр. Хр. дістали ся через карпатські долини на Угорщину і усунули ся звідти доперва пізнїйше під напором Ґаллїв і Римлян. Тим способом можна б об'яснити славянські імена і знайомість з Дунаєм (Sl. st. 18 і дальше.

[3]) Krek Einleitung 276.

[4]) Історія древней Руси I с. 212—3. На помилки автора вказав Яґіч в своїй рецензиї в Archiv-i B. XIX. Арґументи археольоґів і антропольоґів про наддунайську правітчину меньше значні, і ще більше гіпотеттичні.

Істория застає Славян на меньше-більше тих самих териториях, які нинї займають східно-славянські народи [1]) і Поляки та Кашуби. Тут їх правітчина і звідси розійшли ся вони далеко на полудне в наддунайські сторони та на захід в альпейські краї і околицї аж над Салею в Німеччинї. Лишаєть ся докладнїйше означити, де саме лежала славянська правітчина, які були її границї. Річ се дуже тяжка і до тепер іще остаточно не полагоджена. Звістки історичні дають дуже мало фактів і позволяють лише говорити в приближеню про давну вітчину.

Одиноким майже жерелом служить номенклятура, язик землї, вихіснуваний вперше Суровецким, а потім Надєждіним, (в „Опыт-ї историч. географ. русскаго міра, 1837), що виходить з справедливої гадки, що „земля есть книга, гдѣ исторія человѣческая записывается въ географической номенклатурѣ“ (Филевичъ, Ист. с. 81). Одначе і вислїди студий над номенклятурою не завсїди бувають певні і дуже легко можуть привести до хибних конклюзий. „Поступати можна тут лише з крайною обережностию“, особливо де номенклятура не одностайна і виказує присутність кількох народів. „Язик землї“ не переходить з дїдів на синів і з одного народу на другий без ніяких змін. Противно, він зміняєть ся дуже скоро і ми не маємо жадних даних, щоб означити його вік, коли хронїки і документи відкажуть нам помочи. Ми не можемо знати, який нарід заняв скорше певну територию і чи його місце не заняв потім новійший, знайшовши покинуті місця. Чи ми певні, що перед Славянами над середньою Вислою не мешкав нїхто иньший длятого, бо номенклятура чисто словянська? Чиж можемо заперечити цїлком рішучо тому здогадови, а може навіть і фактови, що Нїмцї якийсь час проживали давнїйше над Вислою, лишень на основі того, що нинї дохована номенклятура чисто славянського характеру?

В обох випадках мусимо відповісти нї. Дохована до нинї номенклятура підлягала таким всїляким змінам (пор. пр. Černý, Přispěvky k české etymologii lidove) навіть серед тої самої етноґрафічної маси, що вірити їй цїлком слїпо не можемо. До того прилучаєть ся і те, що не всї назви мають старе походженє (прим. нїмецькі в східній Прусиї) і тому не конче певно можна їх переносити в давно минулі часи, щоб їх можна ужити пр. для означеня славянської правітчини. Одно лише певне і се може служити вихідною точкою в означеню кождої вітчини: де цїлком чиста номенклятура, там мешкав нарід, котрий її витворив. Де територия підлягала впливам всїляких народів і змінювала часто свою людність, там результати, видобуті зі студий над номенклятурою,

[1]) Розумієть ся, вийнявши териториї півн.-східної Росиї і побережа Чорного моря.

нїколи не можуть бути певні. Се можна сказати нпр. про Малу Азию, Балкан, а до певної міри і про Угорщину. Трудно також подати докладну границю там, де два народи здавен давна жили коло себе, як пр. на пограничу між Славянами і Финами, між Білорусами і Литовцями і т. и. (Нїдер. 26).

Більше ще певний материял дають дослїди над назвами рік і ними переважно користують ся нинїшні учені. Особливо звертає увагу на сю сторону студий Поґодін. Він каже: „Студийованє назв рік могло би відкрити перед наукою цїлком нові виднокруги. Бо студийованє в звязи з дослїджуванєм старинних переправ, скількости осель над ріками в давнїйших і новійших часах, одним словом в звязи з історичною ґеоґрафією привело б до вияснення племінних вандрівок далеко певнїйше, нїж до нинї уживані методи“. (стр 90).

При всїм тім не осягнули учені великих результатів в дослїдах над означенєм славянської правітчини. Порівнаймо для прикладу кілька таких результатів у ріжних авторів з минувшого столїтя.

Вже Шафарик подав докладну границю Венедів (котра цїлковито годить ся з славянською правітчиною взагалї): від устя Висли до Німана і на північ від Новгороду недалеко жерел Волги і Днїпра на півночи; на сходї сягає границя аж по Дін, звідси звертаєть ся через долїшний Днїпер до Днїстра і до Карпат, дальше йде вздовж хребта Карпатських гір до Висли та вздовж вододїлу Одри і Висли до моря (Slav. Alter. I, 119). Від сього не багато відступили дальші дослїдники. Мілленгоф ставить як результат дотеперішних дослїдів, що „найдавнїйша і властива вічина Славян була в дорічю горішнього і середнього Днїпра з виїмкою північно західних околиць над багнами“ на низинах, що протягають ся до Карпат і до Висли (Deutsche Altert. k. II, 89). Крек уважає за славянську правітчину „цїлу рівну просторонь між горішним Доном і Днїпром, балтійським морем і середньою Вислою“ (Einleitung in die slav. Literaturgeschichte 96, 97). Шулек і Філевіч (Rad 1877 і Жур. м. н. пр. 1895) вказують на північно-східну низину від Карпатських гір. Барсов в „Очерках рус. ист. геог.“ славянську правітчину клав в басейн Буга, Днїстра, винявши їх долїшний біг, і в західну часть басейна Днїпрового; він запускаєть ся рівнож в детайлї, особливо для означеня північно-східної границї, подібно як і Кочубинський, що старав ся розслїдити докладнїйше литовсько-руські границї. Проф. Грушевський в „Іст. Укр.-Руси“ I, 29–30, уміщує славянську правітчину на просторони „від Карпатського підгіря до Валдайської височини“ і між верхнїм і середнїм Днїпром („зазначивши як непевні відтинки на сходї а може і в сусїдстві неманського басейна“) може до Висли і Німана

та до моря („о скільки сї краї не були заняті ґотськими і литовськими осадами“).

О скілько відійшли від границь, означених висше, Нїдерле, Поґодін і в части Браун (в „Разысканія“), побачимо низше. В головнім лишаєть ся річ так, як і перше, непорішена. Усе обертаєть ся коло того, як вияснити звістки Тацита, а передовсїм Птолемея. Від відповідного уміщеня Οὐενεδικός κόλπος, Γυθωνες і народів за Вислою зависить остаточне розвязанє питаня про славянську правітчину. І Нїдерле і Поґодін і Браун старали ся війти глубше і справу порішити; одначе їх слова не будуть останнїми і ще довго мабуть прийдеть ся над тим потрудити ся ученим. Чи і в будучности удасть ся кому при такім самім станї жерел дійти до цїлком певного результату і чи удасть ся вирівнати суперечности жерел і дотеперішнїх виводів, на се тяжко відповісти. Дотеперішні студиї не змінили цїлком давнїйшого стану річи: суперечности між звістками Плїнія, Тацита і Птолемея і вислїдами студий над номенклятурою не удало ся до тепер усунути. Можна вправдї ставити здогади, одначе вони тільки здогадами й лишають ся.

Певна річ, що Тацитова Ґерманїя не була терміном етноґрафічним, лишень ґеоґрафічним: се вже доказано заходами автохронїстів, котрі на тім результатї опирають дальші свої виводи. Сам навіть зненавидженнй ними Міллєнгоф признає, що Славяни могли мешкати за Вислою, так як Нїмцї могли жити на правім боцї Висли, хочби як пришельцї. І ми певні, що Славяни дійсно мешкали на лївім боцї Висли не лишень від часу, коли почали ся вандрівки нїмецьких народів, але від часів богато давнїйших: про се сьвідчить нам саме чисто славянська номенклятура. Тимчасом Птолемей і иньші старинні письменники уміщують тут цїлий ряд народів, безперечно нїмецьких, не згадуючи анї словом про Славян. Вияснювати Птолемеїві назви, зробивши з нїмецьких Семпонів, Дурів, Свевів і иньших — Славян, Земчиків, Дуринцїв, Слявів і т. д., як се роблять автохтонїсти, не значить ще цїлком, що вже справа рішена. Годї прецїнь загалом признати всї жерела за хибні і здогадувати ся, що їх автори не вміли відріжнити Венедів-Славян від Ґерманів, Нїмцїв, коли на иньшім місци показують, що крім малих блудів, дуже навіть незначних, виповнили добре свою задачу, як етноґрафи-історики. Етимольоґіями і натяганою інтерпретациєю тексту не можна усунути Нїмцїв з східної Ґерманїї або перемінити їх в Славян і лїпше пошукати иньших яких способів, щоб погодити суперечности.

Браун не звернув на се уваги, зрештою він близше не входив в питанє, котрим ми займаємо ся, — йдучи цїло слїдом Міллєнгофа. Інакше поступили собі Нїдерле і Поґодін. Я лишень в кількох словах наведу їх погляди, щоби прийти до виводу, де належить шукати за-

хідної границї для славянської правітчини. Детальнїйше буду старати ся оглянути цїлу справу пізнїйше при розборі поглядів на славянську кольонїзацию.

Нідерле рішає питанє про західну границю дуже обережно; се висняєть ся його поглядами на помічне в тій справі джерело — на номенклятуру; автор досить скептично глядить на її результати і уживає їх тільки з застереженєм. Західну границю кладе на Вислу, відповідно до звісток старинної лїтератури, але лише для часів, з котрих походять історичні звістки. Гадає одначе, що буде досить оправданою річию, посунути границю далї на захід підчас славянської єдности. Цїла просторонь між Вислою і Одрою була залюднена славянськими племенами; на се вказує номенклятура рік в середнім басейнї Висли та Одри. Доперва пізнїйше заняли сї околицї Нїмцї; автор вагаєть ся одначе, чи зачислити і північні краї, між Вислою і Одрою, до славянської териториї в найдавнїйших часах. Близше в се не входить Нїдерле: відкладає на пізнїйше, коли буде говорити про західних Славян.

За те детайльно розводить ся над тим Поґодін в IX роздїлї своєї працї. Він виходить з сього, що чиста номенклятура між Вислою і Одрою вказує цїлком певно на присутність Славян перед Христом, а не вагає ся навіть відсунути її повстанє в загально-славянську епоху, виходячи з кількох даних язика (що б згадати слово Жид) і кладе границю між славянським і ґерманським сьвітом на долїшній Одрі (від моря) і вздовж Варти до середньої Висли, де впадає ріка Сян.

В номенклятурі сьої териториї не знаходить він нї одної назви, котра носила би цілком явний ґерманський характер так, як назви литовські або кельтські на сході і на полудни (стр. 97). Тому автор припускає, що Ґерманцї (Ґутони, Скіри) прийшли над Вислу пізнїйше від Славян і що тут вони нїколи стало не осїдали; береги тої ріки служили їм тільки за місце для таборів при їх вандрівках з півночи на полудне і з заходу на схід (с. 97). Він стараєть ся далї поперти сей результат, зроблений зі студий над номенклятурою, розбором історичних звісток про східну Ґерманїю і приходить вкінцї до вислїду, що він не суперечить, хоч і не потверджуєть ся аналїзом „неясних і суперечних звісток старини (108).

Анї Плїній, анї Птолемей (їх дїлить протяг 100 лїт) не означили докладно границь вичислених ними народів. Опираючи ся на відомостях „малоосьвічених купців, правдоподібно цїлком нецїкавих до науки“, могли вони дуже легко відповідно до їх оповідань взяти яке небудь суспільне означенє, назву секти, касти і т. и. за етнїчну назву (стор. 106). Тим способом намножило ся у них так багато народів. Вже Браун ограничив їх число (при чім втягнув усї народи Тацита, Плїнія

і Птолемея) до числа 9. Поґодін гадає, що і се число за велике і що його треба звести лише до кількох племен, по більшій части нечисленних. Тацитова Ґерманія позволяє здогадувати ся, що більша частина усїх назв означає не народи, gentes, а лишень політичні повіти чи держави, civitates. Тому уважає Поґодін за річ неможливу означенє їх на мапі; народів в дійсности не було так багато, а і ті в більшости як Ґоти, Скіри, Руґи і Лємовії прийшли сюди з півночи, зі Скандинавії (108).

Автор розбирає докладно назви рік і потоків: в басейні горішньої Одри сиділи судячи з номенклятури Кельти, в басейні середньої народи німецькі. Жерела Висли і цілий басейн її аж до Сандомира лежали в териториях, залюднених Кельтами (стр. 96). Ніда, Нідзїца, Рада — допливи Висли, Ропа доплив Вислока, Вяр доплив Сяна (Орна доплив Одера, Морава і ин. вже німецькі) вказують на се на погляд автора цілком певно: тому кладе він тут границю на простій лінії від Варти до устя Сяна, а звідси вздовж сьої ріки аж в Карпати, в котрих осїли від давних часів кельтскі народи.

Так представляєть ся західна границя у Поґодіна. Що вона не богато відстала від иньших, особливо від Шафартикової, се бачимо наглядно, однак вона значно докладнїйша, ніж у Нідерлє.

Иньша річ, коли нам прийдеть ся її оцінити. Автор занадто довірював фактам номенклятури, тому результати його вийшли не цілком без закиду. На мою гадку не можна цілком певно виключити західню Галичину з териториї славянської правітчини, так, як се робить Поґодін. Кельтська номенклятура не подибуєть ся так часто, як пр. славянська над Вартою і тому не можна її результатів ставити на рівнї. Номенклятура над Вартою вказує виразно, що тут йшла славянська кольонїзация давнїйше і інтензивнїйше; усї важнїйші ріки мають славянську назву, так Висла, Варта, Нототь і т. д. Цілком инакше в західній Галичинї. Автор знайшов ледви кілька малих притоків, випливаючих (се важна річ) з гір Карпатських, з кельтськими іменами; більші ріки носять назвуславянську, як Висла, Вислока, Вислок, Сян [1]). Се сьвідчить про те, що славянська

[1]) Автор сам сумнїваєть ся, чи Сян кельтийське слово, чи славянське. Імя Сян повторяєть ся ще на полудне, і в місцевостях Сянок (Санок) і Сандомир.

Чи ріка Ропа має назву кельтийську, не цілком певно: порів. прим. місто Ропчицї або Ропеск в черниг. ґубернії, що приходить вже в літописи (як здогадуєть ся Барсов) під назвою Юропеск 1159 р. (Барсов: Матер. для ист. геогр. словара Россіи стр. 175 – 6). Що до Дунайця то Поґодін здогадуєть ся, що його назва стоїть в звязи з розширенєм Сарматів (Извѣст. от. рус. яз. т. IV 1900). Кочубинський находить і в литовськім слово dunavas, що означає ріку, котра не замерзає (Ж. м. н. пр. 1897 стр. 82).

кольонїзация була тут давнїйша і сильнїйша від кельтийської, котра почала ся значно пізнїйше і може бути засягнула і область вище Карпатів. На нашу гадку західна славянська границя сягала дальше на захід і обіймала нинїшну західну Галичину — розумієть ся, що в часах славянської єдности. Так само не конче певна границя над морем (над долїшньою Одрою) і автор приймив її здаєть ся переважно для того, що приписуючи Левомівіям і Руґам пізнїйше походженє, мав вільне місце для Славян.

Непевна також північна границя. Лїнґвістика виказала, що колись сягали північні сусїди Славян далеко більше на полудне. Фини були навіть колись в дуже близьких зносинах з іранськими народами і переймали від них богато слів пр. назви металів. Литовцї відперли потім Финів на північ і зайняли їх місця. Колись сягали осади финські далеко на захід, одначе й тут втиснули ся Литовцї і виперли вкінци поволи Финів в їх нинїшнї териториї.[1] Сей процес триває ще й тепер: Великоруси і Білоруси розширюють ся чим раз більше на північ в финські і литовські териториї, а Литовцї займають звільна місця, заняті до недавна Финами. Слїди колишнїх границь полишили ся лишень в топоґрафічних назвах, прослїджених Біленштайном, Кочубинським і иньшими. На основі їх результатів можемо на певно сказати, що в часах пробуваня в язиковій єдности не сягали Славяни до моря і посували ся до нього доперва значно пізнїйше. Лишень часу, коли Славяни дійшли до Балтийського моря, не можна на певно означити. Нідерле кладе осади Славян над морем вже в часи перед Геродотом, так само і Поґодін: опирають ся вони на звістках Геродота, що уміщує там своїх Ἐνετοί (Нід. Sl. st. 191—197, Поґод. 7), і розуміють під тою назвою Венедів Плїнія з I і II віка по Хр. По усїх здогадах і доказах, наведених у Нідерле лишаєть ся гадка про славянських Гезіодових і Геродотових Енетів лишень гіпотезою, на котрій годї опирати ся. На певно можемо лишень сказати, що в другім столїтю по Хр. мешкали уже Венеди над морем.

Де саме покласти границю між Славянами і Литовцями? Усї дослїдники годять ся на се, що басейн Припети з лївого боку і жерела Березини та Днїпра носять вже на собі признаки литовської номенклятури, не тільки в ріках, але і в місцевостях. Мілленгоф (D. Al. II, 22) приймав болотнисту околицю над Припетю за пограничний пояс, Кочубинський (Ж. м. н. пр. 1897, 92) подібно клав границю на північний

[1]) Одначе в найдавнїйших часах перед Птолемеєм сягали Литовцї далї на схід аж до Финського залива і займали побереже Балтійського моря; аж пізнїйше появили ся Фини в нин. Курляндиї і Естонії (Браун Разысканія 248). Браун датує сей наплив Финів часами, коли Ґоти покинули свої краї над Вислою.

басейн Припети і Березини, на жерела Нарева і околиції західного Буга. Філевіч видів північну границю Славян від Литовців на правій стороні Припети (Ист. др. Р. 142). І Нідерле йдучи за Кочубинським годить ся на се, що границя первісного славянського заселеня супроти пруського, литовського і лотишського тягнула ся басейном Припети до Березини. Докладнійше розібрав дані про північну слав.-лит. границю Поґодін. Його остаточне сформуловане дотеперішнїх результатів виглядає ось так: „На північ від Припети не сягала славянська прародина. Коли і тепер ще заціліли в Виленській ґубернії острівці литовської людности, а останки його доховали ся в ґеоґрафічних назвах (оз. Виленського пов. Бебруси, Кевле — лит. Kiaule, Лапше і т. ин. в Діснепськім Плїсси, Сисо Силовское й ин., в Лїдськім Мотара, Пеляса, Укла і т. д.), то в давнї часи вона була густо заселена литовським племенем, котре і заходило до Припети на полудне (а може опускало ся трохи на полудень) і Березини на північнім-сході“ (стр. 94) „Литовський сьвіт тягне ся від лїсів Гродненської ґуб. і захоплює долїшнїй і середнїй басейн Буга (в приближеню до Брестя Литовського), переходить при устю Буга в Вислу і йде далї по Бзурі, зближає ть ся до притоки Варти, Нери і доходить вздовж неї до Варти, за котру вибігають ще спорадичні останки. Славянський сьвіт тягнеть ся від Припети до Брестя Литовського, а від нього сталою масою навертаєть ся через Польщу до Одера, де і доходить до моря“.

Признати мусимо, що границя ся досить можлива з огляду на саму територию, і мусить нас на разї вдоволити (Jagić Archiv 25, 143). Богато одначе бракує, аби її признати за цїлком певну (Грушевський, Іст. Укр.-Р. I, 351 і 30).

Границя на північнім сході ще меньше певна. Про неї не маємо анї певних історичних відомостий анї результатів з номенклятурних дослїдів. Дотеперішні дослїди в тім напрямі на се невистачають: виказано финські назви в басейнї гор. Днїпра, Десни, Оки і Волги, але ми не знаємо часу їх повстаня. Нідерле (с. 29) констатує, що вже перед добою лїтописи сидїли Славяни над горішньою Окою, Волгою і басейном Дону, і догадуєть ся, що Славяни вже в первіснїй епосї дістали ся на схід Днїпра, „а то так, що в область славянських посїлостий входила принайменьше часть басейну Десни“; опираєть ся він головно на тім, що імена Припети і Десни славянські. Поґодін однак ограничує значно славянські границї від північного сходу і сходу і дошукуєть ся їх на ріцї Днїпрі аж до ріки Орелї. „На полудень від Орелї впадає вже іранська Самара“ (94). В близші дослїди не запускаєть ся анї Нідерле анї Поґодін, анї Браун, що вдоволяєть ся результатами Барсова і приймає як границю аж до полудневих степів мерідіян 0° Пулкова. Як бачимо,

наука не поступила в тім випадку дуже далеко від Надеждїна, що теж прийшов до зовсім подібних вислїдів (Опыт 53, Браун 242).

Так само полишили усї дослїдники на боцї полудневу границю, і питанє се лишаєть ся на дальше отворене. Рішити прийдеть ся його не легко, як се показує проба Філєвіча в його „Історі-ї древней Руси". Особливо трудности представляє степова територия. Поґодін означує полудневу границю ще найвірнїйше: Нідерле запускаєть ся при тім в етимольоґії і ослаблює через се силу своїх виводів. У Поґодіна йде полуднева границя вздовж границь нинїшньої Київської ґубернії (в приближеню), переходить в подільську ґубернїю, а по нїй около 49° широти в Карпати, де около 23° довготи від Ґрінвічу була її полудново-західна границя. Тут переходила границя попри кельтийські териториї і підносила ся по Сяну до Висли (94). Про недокладне означенє полудн. зах. границї говорили ми перше. Чи в иньшім границя вірно представлена, не беремо ся рішати.

Проф. Яґіч думає, що і полудневі збоча Карпатських гір були залюднені Славянами і думає тим об'яснити славянські імена по Христових часах і звістки Пеутінґерової мапи. Що се дїйсно могло мати місце і що мішані области мусїли і тодї істнувати, се річ дуже імовірна, одначе в часах нам близших. Тої самої гадки і пр. Нїдерле (стр. 16).

Одначе відкладати сього аж в епоху славянської єдности, ми не відважилиби ся. Карпати на нашу гадку були границею від полудня і тому гадка Поґодіна виглядає найбільше правдоподібна.

Проф. Нїдерле иньшої гадки про полудневу границю. На його думку границя правітчини Славян відповідає полудневій границї Волини, але полудневі границї Поділя і Київської ґубернїї вже не певні. Одначе він прихиляєть ся, хоч з великою резервою, до гадки, що Славяни досягали над Днїстром, Богом (а може і Днїпром) до Чорного моря. Автор догадуєть ся, що в Плїнїйовій і Птолемеївій рiцї Buges (Buces, Βύκες), перенесеній через помилку до Азовського моря, переховала ся ґрецизована форма славянського Буга, так як і Βορυσθένης — се еленизована назва славянсько-литовська: се вказувало би, що Греки стикали ся в долїшних частях тих рік з Славянами і від них довідали ся про сї питомі назви (30). Одначе здогад сей не будить в нас довіря: мусимо пригадати, що до нас не доховали ся нїякі слїди старо-грецьких і славянських взаємин; так само гадка Нїдерле про славянськість імени Борістену, що вже впровадив Велєславін, не має нїчого певного за собою.[1])

---

[1]) Пор. Погодинъ Извѣстія отд. рус. яз. 1900 і Krek: Einleitung стр. 282. Близше розводить ся над тим Нїдерле на иньшім місци: Slov. star. 163 і Starověké zpravy стр. 69—72.

Коли отже звести до купи здобутки нових студий над славянською правітчиною, то видимо, що вони не богато ріжнять ся від давнїйших. Одинокий результат більшої вартости, се означенє західної границї над Вартою. Заслуга в тім Поґодіна. Його статї про правітчину і про кольонїзацию принесли нам не так систематичний запас даних, як більше — новий спосіб трактувати сю справу. В загалї західна границя знаходить що раз більше дослїдників, котрі беруть ся до студий без жадної наперед повзятої гадки; за те схід і полудне вимагають ще елементарних хотяйби оброблень.

V.

Що Славяни не привандрували до Европи пізнїйше від иньших народів, се вже доказав був Шафаржік. Тепер набрала гадка про старинність Славян у Европі ще більшої певности, коли учені захитали стару теорию про індийське походженє і поставили другу, більше імовірну і в нинїшних часах переважно приняту — про істнованє арийської правітчини в Европі. Приймаючи сю гіпотезу, мусимо тим самим признати Славян за старих мешканців нинїшньої східної (чи сх.-півн.) Европи, за автохтонів в тих териториях, які ми попереду подали.

Ми певні, що Славяни і в перед-Геродотових часах проживали у своїй правітчинї. Правда, не мусїли вони конче займати буквально ті самі териториї, які їм теперішня наука зачеркнула, і тому тяжко сказати, в котрім саме часї займали вони означену нами територию. Нїдерлє, подаючи на мапі Славян у їх правітчинї побіч Кіммериїв, Траків і т. д., далеко відійшов від дїйсности. Його мапа лишить ся тільки ідеальним образом дїйсности, про котру ми мало що знаємо. Однак не можемо заперечити, що Славяни справдї жили в рамах сеї меньше більше ідеально зачеркненої правітчини. Що се було так, се признаєть ся загально.

Якіж однак звістки маємо про тих наших предків? Під якими іменами вони виступають і яка їх істория? Се питаня, які від давна ворушать уми поважних учених. Відповідий на се дуже богато — ми не будемо над всїми затримувати ся.

Істория не знає про Славян під тим іменем нїчогісько аж до Йорданеса і Прокопія, писателїв VI столїтя, котрі впроваджують се імя перші на сторінки історії. Зі слів доперва Йорданеса „Winidarum natio populosa... quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutentur, principaliter tamen Sclavini et Antes nominantur“ (Cap. 5) довідуємо ся про давну назву Славян, згадувану в половинї першого віка по Хр. у Плїнія, Тацита і в другім віцї у Птолемея.[1]) Так отже

[1]) Шафаржік виказав в I т. цїлком певно, що між Венедами Йордана і Плїнія і иньших істнує звязь і що вони належать до одного народу.

на певно маємо звістки про Славян в I віку по Хр. і від сього доперва часу можемо про них говорити, як про нарід історичний.[1])

Одначе учені не могли тим станом річи вдоволити ся і вивели на сьвітло денне ще нові дати, котрі мали посунути історию Славян о кілька столітів назад. Та ті дати у всіляких учених так були ріжнородні, що замість певности впровадили лишень хаос в славянську історию. Подібно як ще до певної міри і нинї, вишукувано Славян під всїлякими іменами старинних народів і накручувано сї звістки для всіляких своїх здогадів. Геродотові племена, що мешкали на териториї, занятій від давна Славянами, уходили, хоч не всї, за Славян, так само племена Птолемея і иньших. Не говорю вже тут про фантазиї деяких учених, що уважали за Славян і народи далеко від них положеві. Так повстала цїла лїтература, і кождий історик славянської минувшини мусить в ній з'ориєнтувати ся й її об'яснити.

Як вияснюють давність нашої минувшини і яке забирають становище новійші учені, котрих твори обговорюємо, се для нас річ далеко важнїйша. Тому близше над тим затримаємо ся.

Нїдерле і Поґодін займають тут дуже подібне становище; ріжниць великих нема у них, лише в подробицях розходять ся.

Передовсїм вони старають ся провірити усї жерела, де приходять всїлякі відміни слова Венеди, і об'яснити назви, котрі що до форми зближують ся до Венедів і мають за собою правдоподібність, що також зі значенєм сього слова годять ся.

З першою, досить глухою згадкою про Венедів на Балтийськім морі ми не стрічаємо ся уже в V в. у вітця нашої історії, у Геродота; він подає, що янтар приходить з ріки Ерідана від Енетів. Поґодін бере її за цїлком певну і ідентіфікує 'Ενετοί з славянськими Венедами. Опираєть ся він головно на тім, що по найновійшим дослїдам химиків походить весь янтар давнїйших часів, уже почавши від неолїтичної епохи, з Балтийського моря (стр. 7). Ріка Ерідан могла дістати свою назву від финикійських купців, бо то слово семітського походженя; імя Венедів нагадало Геродоту знайоме йому імя іллїрийських Венетів і він змінив слово Венеди по свойому в 'Ενετοί. Поґодін видить також в Індах Софокля Венедів. На його гадку перейняли Финикійцї назву Віндів (у Софокля належить видїти в Індах відгомін фин. оповідань про Віндів) від Ґерманців, котрі вже тодї мусїли сусїдувати з Нїмцями над Балтийським морем.

Інди Корнелїя Непоса (з I ст. пер. Хр.), загнані бурею на береги західної Ґерманії, до краю короля Батавів (Botorum) і відступлені ними

[1]) Roesler Über Zeitpunkt стр. 1—2.

в дарунку римському проконзулеви Метеллькови Целєрови 58 р., потверджують ще більше гадку, що Софоклеві Інди то Славяни (8).

Поґодін отже приймає за річ певну, що Славяни мешкали вже почавши від Геродота над Балтийським морем і що Енети і Інди се лише зіпсуті форми того самого слова: Венеди.

Далеко обережнїйше висловляєть ся про те Нїдерле. На його гадку мають усї звістки з часів перед Христом дуже гіпотетичну вартість, а декотрі з них треба таки цїлком відложити на бік. Одначе дві з них уважає він за правдоподібні, хоч не може зачислити їх до перших.

Се в першій мірі звістка Геродотова, про котру згадують далї Скіляк, Скімн і иньші ґеоґрафи. Н. доказує (стр. 192—4), що головним осередком торговлї янтаром в першім тисячилїтю перед Христом, отже вже перед Геродотом, були береги Балтийського моря на схід від устя Висли, там де сидїли в пізнїйших часах Венеди (стр. 194). До них належить і цїла історня з янтаром; доперва пізнїйше замінили письменники бактрийських Венедів на адріятицьких. Тому уважає автор усї звістки з доби перед Хр. за правдоподібні.

Друга дуже правдоподібна звістка — се згадка Корнелїя Непоса про Індів, повторена Плїнієм з тою лишень відміною, що місто „a rege Botorum“ і „ex Indicis aequoribus“ Непоса, у Плїнія читаємо „a rege Sueborum“ і „ex India commercii causa“. Се не вигадка Непоса: Інди се славянські Вінди, а indica aequora се Птолемеїв οὐενεδικός κόλπος. Се тим певнїйше, що форма Вінд старша від форми Венд-Венед і могла підпасти змінї під впливом слова Інди. На доказ сього наводить автор, що в деяких Маркіянових рукописях находимо місто Οὐενδικὸς κόλπος Ινδικός.

Так, як тепер стоїть з справою балтийських Венетів, нема нїчого більше понад правдоподібність. Доказів на те, щоб Геродотові Енети або Інди Мелї були Венетами, не маємо нїяких.

Здогад Поґодіна про Індів Софокля також неоправданий. Під Індами розуміють ся тут таки Індийцї, а не Венеди, як се вияснюють Боґуславский (I, 138) і ин. Традиция про походженє янтару доховала ся до Плїнія, котрий про се згадує: „nasci et in India certum est“. Так само невірний погляд Мілленгофа, котрий видів в Індіях в т. зв. веронськім Лятеркулю Венедів. Тут говорить ся про азийських Індів, як се видно з самого уґруповання народів. Нїчого спільного з Венедами не мають також Ἰνδῶν ἔθνη у Кирила Єрусалимського і єгипетського Монна з IV ст.

Инакше стоїть річ з Птолемеєвими Венедами і венедським заливом. Правдоподібна гадка, що дїйсно Венеди мешкали над морем в часах

Птолемея, але не в великій скількости. Ґоти, прийшовши над Вислу, могли підбити славянські, а навіть і литовські племена, що проживали над Балтийським морем; приймаючи се, ми могли б вияснити собі язикові взаємини між литовським, финським і ґотським язиком. Проф. Нідерле займає ся питанием Птолемеєвих Венедів дуже докладно в „Starověké zpravy“ (стр. 411 52). Він тої гадки, що Славяни сиділи вже перед приходом Ґотів над венедським заливом; творили вони тоді ще одну ґрупу з литовськими народами: під назвою Венеди, у Римлян і Греків треба отже розуміти цілу балтийсько-славянську ґрупу. Так само говорить ї Браун в Разысканіях (стр. 331—336): опирає ся він на тім, що форма vento доховала ся як у Славян, так і у Литовців. У Литовців в назві ріки і міста Віндави — Вента, і назви племен Wentini і Wenteneki, у Славян в назві племени Вятичів. Проти обох гадок висказав ся рішучо Брікнер в Архіві т. 22.

Иньші звістки, про котрі говорить Нідерле, що вони мусять бути відложені на бік, бо не належать зовсїм до Славян-Венедів, опирають ся на фільольоґічних комбінациях, коли так можна сказати. Се Плінїєві Baunonia (Raunonia) і Metuonis (Meconomon, Meutonomon). Шафаржік поправив Baunonia на Bannoma і уважав се за зіпсуту форму назви Vannoma, котрою означали Чуди славянські землї. Mentonomon має бути по Міллєру лишень помилкою місто Veneton (Venton) cognomine (в оріґіналї грецькім мало бути τοῦ Βενετῶν ὁμωνόμου). Оба толкованя, як бачимо, дуже слабкі і опирають ся на відмінах тексту.

Про Σπόροι Прокопія, Spali Йордана і Spalaei Плінїя не подибуємо анї у Нідерле анї у Поґодіна ніякої згадки.

Вкінци про вияснюванє значінь назв Славян. Тут нема між ученими згоди. Кождий виводить звідки инде Венетів, Антів, Спорів і т. д. Проби сї одначе не мають для нас великого значіня: фактом лишаєть ся лише, що вони дійсно означали племена славянські. По найбільшій части були се назви чужого походженя: від сусїдних народів діставали ся вони до Римлян, Греків, хоч у самих Славян могли вони бути цїлком не знані. Звідси маємо на означенє одного і того самого народу тільки всїляких назв і деинде: пр. Скити Геродота називають ся самі Сколотами, у Перзів Саками; Ґермани мають цїлий ряд назвиск: Tiotisci, Teutonici, Франки, Алємани, Саксонцї, Сакси, Нїмцї і т. д. (Їречек). Так само було і з Славянами. Може бути, що і назва Sclavini і назва Венеди означувала один нарід, як цїлість. Потканьский каже „що одна з них була в устах чужинців, друга у власних устах загальною назвою на означенє славянського племени. Чужинцї могли обі назви рівночасно уживати або мішати, відповідно до того, чи запозичали чужу для себе а питому для Славян назву Sclavini, чи навпаки брали свою назву Ве-

недів, котра знов була чужою для Славян (Potkański Lachowie 242). Не треба одначе дошукувати ся в тих назвах відгомону „історичних романів або еманаций душі народу“: се переважно прізвища, які надавали сусїди даних народів чи то з огляду на мову, звичаї, стрій, чи з огляду на положенє їх осель.[1])

Про походженє назви Венедів писало ся дуже богато (Krek Einleitung 253—6). Браун уважає слово Венеди за запозичене Ґерманцями від Славян (стр. 332). Вихідною формою є *Uento. Форма з і повстала доперва на ґерманськім ґрунтї перед н + cons. З *Uento повстало праґерманське *Uinidôz, звідси ґот. Winidôs, старо гор.-нїм. Winida і т. д. З того самого коріня випроваджує Браун і назву Вятичів (Вент—).

Поґодїн доказує, що слово Венеди кельтийського походженя — з vindos білий і вияснює його походженє тим, що Кельти назвали русих Славян білими; се імя перейшло від них до Ґерманцїв і переховало ся в богато ґеоґрафічних назвах (18). Підставовою формою мало бути vendo або і vindo.

Подібної гадки і Нїдерле. Слово Венеди походить від Кельтів — про се сьвідчать назви рік і осель на териториях, залюднених Кельтами; се прикметник. Кельти надали його Славянам, коли були ще з ними сусїдами над середньою і горішньою Лабою, отже перед приходом Ґерманцїв в ті сторони в першій половинї першого тисячилїтя (стр. 201).

Усї ті проби, як кажу, не мають великої вартости (Jagić op. c. 145). Факт тільки, що іменем Венеди називали Славян Ґермани;[2]) під тим іменем розуміли вони загал Славян, бо надавали його так Чехам, Полабам, Моравянам, як і Каринтийським Славянам. Від них перейшло воно до Финів, де означає взагалї Росиян.[3]) Виводи в родї Браунових Венди — Вятичі або Первольфа Венеди — Анти — ѧт давно вже признала критика за хибні (Krek 254, Brükner Archiv 245).

Про Антів говорили ми при розборі твору Поґодїна. Додати ще треба, що Браун лучить Антів з Anthaib ґерманських переказів (314) і ставить їх як переходову ступінь між Венедами і Славянами. З сим годить ся і А. Веселовский (Из ист. др. германскихъ и славянскихъ передвиженій 28) подібно як і з поглядом Брауна Wanthaib = Вятичи (Браун 316). Квестию імени Антів і його обсягу порушив також Потканський. На його думку означає назва Антів лише часть славянського племени, а не ціле племя, як назви Венедів і Славян. Найскорше може се бути якийсь

[1]) Brückner: Ursitze der Slaven und Deutschen. A. 22, стр. 238.
[2]) Про се сьвідчать виразно слова Алькуїна, що Кароль підбив Славян „Sclavos, quos nos Vionudos dicimus“.
[3]) Potkański: Lachowie i Lechici стр. 240—1.

полїтичний союз кількох племен, котрі могли називати ся також Славянами або і иньшими племінними назвами, більше детайлїчними, бо такий звязок завсїгди складав ся з кількох племен (Lachowie 243). До такої самої катеґориї назв належать назви Сербів, Вільків, Оботритів; до них зачисляє автор і назву Ляхів, що походить від фізиоґрафічних прикмет їх краю. Племя Антів було найсильнїйше з руських племен і бороло ся довго за свою независимість з Олегом і Ігором. Автор догадуєть ся, що Уличі і Тиверцї творили частину давнього союзу Антів, що мусїв упасти, коли з півночи надійшли Ґоти. Під Антами не розуміє він отже ґеоґрафічного терміну, але не ідентифікує їх з Українцями-Русинами. Бачить в них за те завязок полуднево-руських племен, творців найстаршої і найсильнїйшої держави. Його понятє племінних звязків не накриваєть ся цїлком з понятєм народних держав. Назва Ляхів означала спершу західних Славян і обіймала взагалї жителїв рівнин в противставленю до країв сусїдних, котрі не мали сих фізиоґрафічних условин. Обіймала отже більше як один нарід і була більше топоґрафічного характеру (не так, як назва Антів).

VI.

Славяни розширювали ся спершу дуже поволи, о скілько можемо судити з лїнґвістичних фактів. Головно звернули ся вони за північ і звідти виперли супокійних Финів. Що в иньші сторони не йшла славянська кольонїзация, се стало ся через те, що довкола лежали сильні держави, котрі певно уміли стримати вандрівні рухи сусїдних Славян (Roesler 8). Доперва пізнїйше почали посувати ся Славяни в иньші сторони більше інтензивнїйше; про се вже по більшій части маємо історичні звістки.

Причин славянських рухів не можна тепер докладно зібрати і сформуловати. Усе, що нинї про се говорить ся, се лишень здогади, хоть дуже правдоподібні. Певників дуже мало: доходимо до них тільки через порівнанє з иньшими рухами, про котрі подають нам відомости старинні письменники. Старинні оповіданя, перекази і т. и. дають нам також богато матеріялу, але у нас на тім полї нїхто не зачав роботи. У Нїмцїв на тім полї далеко лїпше.

Проф. Нідерле говорить в однім місци і про причини кольонїзацийних рухів (стр. 122). Одначе се, що він сказав, дуже недокладне, а може і непевне. Він зводить усе до двох причин: розмноженє Славян і натиск чужих народів. Я гадаю, що переціньовати їх не можемо. Мусимо зважати, що найбільшу ролю грали тут мотиви, так сказати, економічної натури. Предки Славян по більшій части хлїбороби, але при тім ще і номади, старали ся вишукати найплідньйшої землї, або нових

околиць для годованя худоби. Де земля зле родила, або була вже цїлком вихіснувана, там людність не могла довго втримати ся і посувала ся дальше. Хлїборобські потреби були також причиною, що між поодинокими племенами рідко коли істнувала цїлковита лучність: вони часто дїлили ся і розходили ся (Поґ. 117). Що так дїйсно було, на се маємо богато звісток. Доперва другою причиною було перелюдненє, котре мусїло все відбити ся на економічнім положеню населеня. Так пр. Лївий подає як причину міґрациї Ґаллїв за короля Амбіґата видатність землї і за велику скількість жінок, котрих земля не могла виживити. Так само каже Юстин про Ґаллїв: „cum eos non caperent terrae, quae genuerant“. Подібно говорить Плютарх про Ґалятів. Діодор подає, що 376 р. прийшло більше, як 30.000 Трібаллїв з жінками і дїтьми в полудневу Тракию, бо їх вигнав з вітчини брак хлїба і збіжа. Прокопій оповідає, що Вандали мусїли кинути свої оселї з причини голоду. Страбон оповідає, а так само і Цезар, що Кельти propter agri inopiam trans Rhenum colonias mitterent“. Сей економічний мотив набирає ще більшого значіня, коли зважимо, що тодїшна управа землї була дуже примітивна і по короткім часї земля приносила вже невеликі плоди, а се змушувало хлїборобів до вишукуваня нових місць.

Часами голод був причиною вандрівок, або тяжке положенє людности під своїми провідниками, князями. Се мотив дуже важний, одначе про нього не згадують анї Нїдерле анї Поґодін. Невдоволенє з полїтичних відносин грало тут не менш важну ролю. Проф. Нїдерле звертає зовсїм справедливо увагу на натиск ворогів. Одначе тут треба ще взяти під увагу і боротьбу між самими Славянами. Уся кольонїзация і вандрівки не відбули ся так спокійно і в такім порядку, як се думають Поґодін і Нїдерле. Між всїлякими племенами мусїли бути сварки і війни, котрі кінчили ся вивандрованєм або підбитєм слабших. Вандрівку Угличів побіч натиску Печенїгів мусимо теж приписати і війнам київських князів. На се вказують і самі слова лїтописи. „И бѣ у него (Ігора) воєвода именемъ Свѣнделдъ и примучи Угличѣ, възложи на ня дань и вдасть Свѣнделду. И не вдадяшется єдинъ градъ именемъ Пересѣченъ, и сѣде около его три лѣта, и едва взя. И бѣша сѣдяще Угличѣ по Днипру низъ и по семъ придоша межи Богъ и Днѣстръ и сѣдоша тамо“. Вкінци треба ще додати і се, що кождий нарід мріє про якусь землю, де було б лучше, і старається її знайти. Се було одною з причин вандрівок нїмецьких народів по їх переказам. І иньших причин було ще досить. Так дуже часто племена вандрівців тягнули за собою иньші народи, через котрих землю переходили. Примірів на се дає богато істория нїмецьких вандрівок: най згадаю лишень Алянів і Скірів (Zeuss Die Deutschen 700). Иньші племена самі шукали воєвни-

чих пригод і вибирали ся в вандрівку. Про се сьвідчать нам напади Славян на византийські провінциї. Друга подана у Нїдерле причина дійсно дуже важна, але вона рідко коли виступає наперед. Дуже часто лучить ся з нею котрась з попередних.

Напрям кольонїзацийних рухів залежав побіч иньших причин передовсім від характеру териториї і від натиску ворожих сил. Тому то перші рухи в історичних часах були звернені на захід. Вони тягли ся від довшого часу, але осягнули доперва в початком 6 столїтя найвисшу ступінь. Коли сї рухи на захід почали ся, про се ми не маємо звісток, але що початок їх дуже давний, про се не можемо сумнївати ся. Кольонїзация над Вислою, а передовсім по її лївім боцї в горішнїй части мусить бути вже дальшою стадиєю в розширюваню Славян. І хоч ми можемо на основі результатів номенклятури уважати сю територию за західну частину славянської правітчини, одначе обережність наказує нам числити ся і з історичними фактами і признати окупацию горішнього чи радше середнього басейна Висли за роботу трохи пізнїйших часів.

З деяких фактів номенклятури ми можемо навіть здогадувати ся, що західна кольонїзация вийшла зі сходу, з околиць нинїшньої Волини, що як вказують нинїшнї археольоґічні розкопки, належав до найбільше. залюдцених околиць славянської териториї (Записки Наук тов. ім Ш. т. L). Маю тут на думцї повторюванє тих самих топоґрафічних назв на заходї, котрі стрічаємо на сходї. Так нпр. притока Барча Schätzke в Шлезку нагадує Шацку притоку Припети (Поґодін 104); ріка Тисьмениця приходить два рази в басейнї Днїстра, а крім того в басейнї Висли, як притока Вепра. 1186 р. згадуєть ся в Мекленбурзї потік Tischmenzene (Поґод. 101). Притока Одера зоветь ся Ohle подібно як і Ола в басейнї Березини (Поґ. 102, 92). Крім сього ріка Улла або Ула в Витебській ґубернії, а в Ковенській ґубернії оселї Оле, Олота (Кочубин. Ж. м. н. пр. 309, 84).

Славяни отже посували ся поволи в надвислянські териториї і займали вже в 2 стол. сї области, які ми повисше подали. В II віцї зачинають ся ґерманські вандрівки; на се вказують ріжницї в розміщеню народів між Тацитом і Птолемеєм (Поґ. 112). В III віцї прибирають вандрівки вже цїлком виразні форми, і з сього часу починають ся і славянські кольонїзацийні рухи, котрі проявляють ся найінтензивнїйше в VI столїтю.

Про славянську кольонїзацию на заходї маємо величезну лїтературу. Сам Поґодін наводить коло 50 творів, що дотикають передовсім до кольонїзациї над Лабою і Салею. Але то ще далеко не всї: богато бракує пр. Weisker Slavische Sprachreste im Havellaude. Крім того кожда територия має цїлу лїтературу присьвячену питаням про кольо-

нїзацию і номенклятуру. В новійших часах звернено особливу увагу на нинїшнї териториї нїмецькі, котрі були колись заселені Славянами, і піддано їх основним студиям. Учені дошукують ся слїдів пробуваня Славян в назвах рік і осад, і виписують з хронїк і документів усї місця про Славян, їх оселї і їх характер. З остатнїх місяців маємо до занотованя в тім напрямі дві поважні працї: Поґодїна „Изъ исторіи слав. передвиженій“, де X розділ присьвячений сьому питаню, і Кентржиньского: „O Słowianach mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Salą i granicą czeską“. В певній звязи з ним стоять і дві нїмецькі працї про вандрівки Ґерманів: R. Much. Deutsche Stammeskunde, Leipzig, 1900 (Sammlung Göschen) i R. Erckert: Wanderungen und Siedelungen der germanischen Stämme in Mittel-Europa von der ältesten Zeit bis auf Karl den Grossen. Berlin, 1901.

Заким одначе перейдемо до самого огляду славянської кольонїзациї, мусимо сказати перед тим кілька слів про працю п. Кентржиньского.

П. Кентржиньский від довшого часу займає ся питанєм кольонїзаций:[1]) в „Lygier“ 1868 р. зібрав він усї свої погляди на сю справу і не богато відступив від них в своїй найновійшій працї. Про погляди Кентржиньского я вже згадував на иньшім місци. Тут додаю лишень дещо важнїйше.

Кентржиньский належить до тих учених, котрі уважають Славян за автохронїстів в Ґерманїї на захід від Висли аж до Рену: номенклятурні дані і звістки хронїстів про Славян від VI стол. вистарчають для нього, аби поставити тезу, що Славяни становили первісну людність між Лабою, Салею, чеською границею і Реном, між Альпами і Північним морем (O Słow. 47), як і в загалї в цїлій нинїшнїй Нїмеччинї. Нїмцї прийшли значно пізнїйше зі Скандинавії; на сам перед вивандрували Руґи і Ґоти (стр. 98) і осїли на славянських землях. Тацитова Ґерманія була терміном лише ґеоґрафічним і обіймала в собі побіч Славян і Ґерманів ще Кельтів, Прусів, Литовцїв і иньші народи (Swewowie 300). Славяни були вже знані Римлянам під назвою Свевів або Свавів, (O Słow. 53, Su. 302), рівнозвучною з назвою Сляві: лишень місто л появляєть ся в нїй в, бо се було прикметою мови тих західних Славян, від котрих Римляни, взглядно Кельти переймили назву. Цїла так зв. кельтська просторонь від Рена до Візери була ще перед приходом Нїмцїв замешкана Славянами, як на се вказує номенклятура рік (O Słow.

---

[1]) Тій самій темі посьвячені його твори: „Nazwy miejscowe polskie Prus zachodnich“, Львів, 1879 і „O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich“, Львів, 1882.

52). Тут прийшло до зносин між Римлянами а Славянами: від Славян переймили Римляни богато назв місцевих пр. Rhenus від Рен, Alisontia від Олешнїца і т. д. Назву Дуная переймили знов від Славян Кельти, тільки примінили її до своєї вимови на Danuvius. Ґоти тут не при чім (O Słow. 63).

Славяни виступають отже у латиньських письменників під іменем Свевів, котре виринає вже в VI ст. перед Христом. Ю. Цезар, на гадку автора, признає сам, що між Свевами і Ґерманами була ріжниця словами „Suevorum gens est longe maxima et billicosissima Germanorum omnium"; слова Тацита, що Свеви „maiorem Germaniae partem obtinent propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in commune Suevi vocentur" обʼясняє автор так, нїби то і Тацит означував тим ріжницю між Нїмцями і Славянами-Свевами, що становили тодї народи (nationes) з осібними назвами, з котрих знов кождий складав ся з численних племен, як нпр. Лїґії (78). Звістка Тацита про иньший спосіб чесаня у Свевів і про се, що не усї „ґерманські" племена були обняті народними піснями і мітом про Манна і його синів (87), робить для нього цїлком певною гадку про славянство Свевів. До них зачисляє автор цїлий ряд народів чи племен: Земнонів (Ziemnowie) (Swewowie 317), Лянґобардів (Duri minores, Sw. 320), Suarines (Zwierzynianie в Мекленбурзї Sw. 322), Гермундурів (Duri maiores, 323), Нарістів (про них цїкава етимольоґія в O Słow. 83), Маркоманів (Моравянів, Sw. 325), Квадів (Словаків ib. 337), Лїґіїв (Ляхів ib. 343 і O Sł. 58, Germ. 208). Крім того зачислені ще до Славян адриятицькі Венеди, Карні себ то Країнцї, Буґунти себ то Бужани, Нагарвалї і богато иньших. Останнї на основі їх приналежности до Лїґіїв. Головну ролю грає тут етимольоґізоване. Докази ж узяті з Тацита, Цезара і Птолемея, доказують щось иньше, нїж автор хоче, а їх інтерпретация не має найменьшої правдоподібности. Автор бажав би усї племена узнати за славянські; дивно лише, що сей славянський край звав ся Ґерманїєю (Поґ. 109).

Се так би сказати некритична часть і сторона поглядів і результатів Кентржиньского і вона не має для нас більшої вартости. Цїнна лише перша частина працї — про кольонїзацию, де автор зібрав богатий материял для історії славянської людности в краях між Лабою і Реном з хронїк, документів і мап. Правда і тут стрічаємо часто деякі невірні погляди, як се виказав Брікнер в своїй розвідцї „Ursitze der Germanen u. Slaven", але вони не зменьшуть вартости цїлої працї. Автор обмежуєть ся лише на історичнім материялї: не запускаєть ся в досліди, хто заселював дані території і т. д. Там де автор зачинав пробувати виводити імена чи назви етимольоґічно, знаходимо зараз невірні виводи, прим. з Венецьким озером, з Констанциєю і т. д.

Кольонїзация славянська на захід зависїла передовсїм від рухів ґерманських народів: в міру того, як Ґермани покидали свої краї, посували ся і Славяни дальше, занимаючи пусті або лиш слабо залюднені териториї. Правда, що в дїйсности не йшло усе так, як нинї пишеть ся. Славяни не потребували чекати, аж якесь племя кине своє місце: вони могли мирно або і силоміць окупувати сусїдні краї і осїдати побіч давньої людности. Се трафляло ся дуже часто навіть і підчас самого розгару ґерманських вандрівок, бо Ґермани вивандровували звичайно не всї, а лишали частину своїх племен на давних осадах (Поґ. 117). В переказах Вандалїв, Герулїв, Лянґобардів і иньших народів, як також в згадках істориків стрічаємо ся з тим фактом дуже часто. В Саксонїї і Туринґїї застали Славяни Ґерманів в більшій скількости і проживали побіч них.

Так повільно, мирно або з оружєм в руках посували ся Славяни на захід вздовж рік, що пливуть зі сходу на захід або на північний захід. На се вказує характер назв племен і рік, пр. Чрезпіняни — на лївім боцї Піни, Зарічє (Zareze) на лївім боцї Невелї, Садальбанде (Задельбядье) за Делбядою і т. д. (Перволофъ: Германизація балтiйскихъ Славянъ. СПБ. 1876, стор. 25).

В VI стол. заняли вже Славяни Моравію і Чехию в своє посїданє вповні, хоч уже перед тим могли вони там проживати побіч Квадів і Маркоманів (Niederle: O počatcich dějin Českých, Čas. hist. 1900). В тім самім столїтю дїйшли Славяни над Ельбу до Schwabengau і дальше на захід по ріку Салю. Кольонїзация територий на захід від Салї припадає уже на початок VII стол. Тодї захопили вони т. зв. Hassengau, себто землї між Салою і Унструтою в Саксонїї, коло нинїшних міст Ґаллє, Мерзебурґ, Вайсеенфельс і Наумбурґ (Поґ. 121). Звідси посунули ся Славяни на північ в північну Буринґію, де нинї місто Маґдебурґ; з Саксонїї перейшли знов в полудневу Франконїю, але о яке столїтє пізнїйше. В пол. IX ст. згадує про них Нітард. Були се сталі осади, як се видно з монастирських виказів і документів. Погляд деяких нїмецьких учених, що се були оселї славянських невільників, забраних в полон, не мають найменьшої підстави; належить його приписати шовінїстичним мріям авторів. Північна територия Горішньої Франконїї між Бамберґом і Байрутом виказує навіть дуже густу славянську кольонїзацию. Так само береги рік Мена в гор. бігу, Реґнїц і Айш. Тут згадують ся 846 р. Moinwinidi і Ratanzwinidi, oppida Slaviena 911, regio Sclavorum 911 р. Вже з початком VIII ст. належали землї „славянські“ над Айшом до Франків; про се згадує Боніфатий, фундатор вірубурського епископства, в листї до папи Захарії 750 р. Значні слїди славянської номенклятури доховали ся ще до нинї.

Дуже численно осїли Славяни між Фульдою і Веррою. Кентржиньский наводить богато витягів з документів і виказів монастирських дібр на доказ, що Славями проживали в великім чіслї в маєтках фульдського і герсфольдського монастиря. Аббат Штурм, що заложив около 744 р. фульдський монастир, згадує про „magnam Sclavorum multitudinem“, котрі купали ся в ріцї (Кен. 31). Сей монастир дістав 795 „tertiam partem in Slavis“, 824 від Нідґоза село „in regione Slaviorum“, 953 від Оттона I „Winidsazin et in tribus villis Sclavorum“ і т. д.

Одначе звістки подані Кентржиньским ще не всї, які можна би зібрати про славянську кольонїзацию в тих околицях. В документах, зібраних в Monumenta Germaniae historica, в більшім і меньшім виданю, можна знайти ще богато нових згадок про Славян. Наведу кілька, які я витягнув з повисшого видання.

Оттон II даруючи 977 р. еписк. Льорх-Пассау Еннсбурґ, згадує про „perniciosa Sclauorum invasione“ (II, 189 Nr. 167). Той сам Оттон, потверджуючи грамоту церкві в Маґдебурґу 973, говорить про de provinciis Sclavorum Ucrani, Receni, Riedere, Tolensani, Zirzipani (41). В иньшій грамотї з 973 згадуєть ся „Kerlingorod... aliisve villis vel villarum partibus, quas Sclavanicae familiae inhabitant (стр. 76. Те саме Nr. 118 з р. 975). Отто II 981 дарує монастиреви в Мемлебен місцевости Niienburg, Dubie і Briechonua і „castella in partibus Sclavoniae“ (221 стр.). З 979 (Nr. 205 I, стр. 232) „Regensburg usque ad montem, qui dicitur Sclauanice Rûznic.

Конрад I 918 потверджує еп. Вірцбург Sive accolas vel Sclavos.

Гейнрих I 923 згадує, що decimam tributi, quae de partibus orientalium Francorum vel de Slavis... persolvere solebant.

Отто I 936 згадує виразно в грам. монаст. в Фульдї provincia Sclavorum.

Він згадує також 965 Sclavorum nationes коло Маґдебурґа.

953 згадуєть ся в грам. мон. сьв. Моріци коло Маґдебурґа illi (Billingo) donavimus in patria Sclauorum et in Thuringia.

За Оттона III 1001 medietatem unius villae, quae Sclauorum linqua vocatur Gorica.

За Оттона II 978 говорить ся в грамотї Nr. 402, 185 a i b про кілька замків славянських. В грамотї Оттона III говорить ся про дароване „terram Sclavinicam Sinseli“ ігумен. Кведлїнбурського монастиря.

„Slauania“ або об'яснюване нїмецьких слів славянськими стрічаєть ся дуже часто. Дуже часто згадуєть ся також славянські місцевости, пр. 983 Bresnica коло Маґдебурґа, Wendilburggoroth 995, Szovrska dubrava (лїс), Stresoabrod vadum і т. д.

Я навів лише частину сього материялу, що лишив ся не використаний у Погодіна і Кентржиньского. Його ще дуже богато. Сам Кентржиньский опублїкував кілька звісток, до тепер ще ніде не знаних.

Кольонїзация над Менем і Салею була отже дуже інтензивна. Рівночасно майже з нею йшла кольонїзация на півночи вздовж моря і перейшла по за Лабу, котрої береги були сильно залюднені Славянами.

Що до слїдів славянської людности недалеко Рену, то се дійсно можуть бути лише слїди спорадичного перебуваня Славян. Як вияснити собі се, не можемо сказати на певно. Погодін догадуєть ся, що се були пізнїйші кольонії, котрі повстали для уміщеня захоплених в неволю, або переселених закріпощених Славян. З кількох імен, які доховали ся в т. зв. Райнлянді, дійсно нїчого більше здогадати ся не годен.

З питанєм про великість териториї занятої Славянами лучить ся друге питанє — які племена брали участь в кольонїзацийнім руху і які для себе заняли териториї.

Питанє се старав ся рішити Погодін, але не дійшов до вповнї певних результатів. З язикових прикмет поодиноких славянських диялектів, котрі відбили ся на назвах рік і місцевостий, перехованих у давних письменників, виводить він, що кольонїзация на півночи була дїлом Полабян, а на полудни дїлом Лужичан. Бранденбургський диялект був переходовий від північного, кашубсько-полабського нарічія до полудневого, лужицького. Сей вислїд (стр. 132) об'яснює авторови також час і напрям кольонїзациї. „Вся маса північно-західного славянства посунула ся в ґерманські землї рівночасно, а шо розширенє лужицького нарічія належить до кінця VI віка, то на той самий час треба класти й переселенє Полабян до Ельби" (стр. 132).

Проф. Яґіч і проф. Флорінский [1]) відмовили обом сим результатам права на певність. Проф. Яґіч каже: „До того треба запримітити, що докладнїйші діялектичні студиї новійших часів навіть кашубський діялект віддїлюють від польського, тим лекше отже припустити, що і бранденбурські Славяни мали в своїм говорі певні признаки. Одначе, колиб ми навіть припустили, що говор брандебурських Славян дійсно був переходовим діялектом, то таки не міг би я приняти дальшого виводу автора. Не можу також уважати сей вивід за цілком неминучий. Можна собі, на мою думку, дуже добре представити, — і відносини діялектичних споріднень не стоять тому на перешкоді, — що полабські Славяни, котрі очевидно завсїди були близше споріднені з Поляками і Ка-

[1]) Флоринскій: Обзоръ... в „Университет. Извѣстіях" 1902.

шубами, дійшли в своїх вандрівках аж до т. зв. нинї Ганноверського краю Вендів в иньшім часї і иньшими дорогами, від пр. лужицьких Славян, Сербів або Сорбів, котрі були певно від найдавнїйших часів в найблизшім свояцтві з чесько-моравськими Славянами і з ними імовірно могли відбувати вандрівки — значить, що Лужичани могли творити праве, північне крило старих вандрівок“ (А. 620).

Кольонїзация альпейських країв, Австриї, Стириї, Каринтиї і баварського Пустерталя довершила ся з кінцем VI і з початком VII віка. Хронїка Ґеріманнія [1]) згадує під 595 р. про війни між Славянами й баварським королем Тассільоном. Під 667 р. пише хронїст: circa hoc tempus Sclavi de Carnuto, quod Caranta nunc dicimus, cum exercitu Venetiam vastantes, duce Nuectario cum 25 suorum super eos irruente pauci ex quinque milibus effugere vix potuere.

Таким способом була „при кінци першої чверти VII столїтя величезна часть західної (і полудневої) Европи в руках Славян“ (Поґодін 141). Про кольонїзацию на сходї довідуємо ся дещо з твору Нідерле. Розширенє Славян на схід вияснює він браком опору зі сторони финських народів, що тодї замешкували Поволже. Славяни легко захопили цїлий басейн горішнього Днїпра, і посунули ся так далеко на схід, що Прокопій згадує вже про них над Меотидою. Головною причиною до сеї північно-східної і східної кольонїзациї були торговельні змаганя. Славяни хотїли загорнути в свої руки важну торговельну дорогу, що вела з півночи Днїпром на полудне. Захопленє тих нових територий було одною з найголовнїйших причин розцьвіту Руської держави (125) (Грушевський Іст. Укр.-Руси І, 114). Про степову кольонїзацию не довідуємо ся нїчого. Лише кількома словами згадує Нідерле про полудневу кольонїзацию в середній частинї Славянщини над Карпатами; на його гадку почали Славяни вже в перших часах вандрівок переходити на полудне від Карпат, на береги Вагу, Ґернаду, Попраду, Бодроґу і иньших рік. Се думає автор доказати пізнїйше, а тепер згадує тільки про те коротенько (128).

Кольонїзацию Балкану представляє Поґодін, але не дає нїчого нового. Тому гадаю, що вистарчить тут те, що я сказав при обговорюваню його твору.

VII.

Перехожу до обговореня иньшого питаня з давнїйшої історії Славян, котре також звернуло на себе в останнїх лїтах увагу учених. Се питанє про вартість звісток Птолемея, та про розміщенє наро-

---

[1]) Pertz Monum. Germ. hist. т. V, 90.

дів, вичислених у нього; належить воно безперечно до одних з найтруднїйших і тому має за собою цїлу лїтературу. Одначе і по дуже основних студиях не удало ся ученим прийти до цїлком певних виводів і усе обертаєть ся ще в сфері здогадів. Нові твори, про котрі я хочу коротко згадати, приносять знова цїлий ряд нових помічень і об'яснень; але і їх результати не рішають остаточно справи.

Клявдій Птолемей, египетський Грек, проживав в половинї II віка п. Хр. в Александриї, займаючи ся математикою і астрономією. Його головним твором була Μαθηματική Σύνταξις, де він доторкнув ся принагідно і фактів математичної ґеоґрафії. Крім того написав він „Γεωγραφική Ὑφήγησις“, себто трактат з ґеоґрафії, що дійшов до нас в цїлости з мапами з V ст. (Кулак. 1). До тепер не порішено ще, чи ті мапи роботи Птолемея, чи може походять з рук якого коментатора. Браун сього питаня не зачіпає, а Кулаковский без близшого поясненя заявляє, що мапи не вийшли з під руки Птолемея. Кентржиньский (Germ. 187) противно тої гадки, що саме Птолемей уложив мапи і то перед написанєм свого твору, котрий мав лише бути об'ясненєм до його мап. Близше одначе не займаєть ся сим питанєм нїхто з повисших авторів, хоч се саме річ першорядної ваги і від її рішеня залежить також і становище, з якого маємо оцїнювати звістки Птолемея.

В своїй ґеоґрафії себ то в „ґрафічнім представленю усеї нинї знаної части землї з усїм тим, що до неї належить“, оглядає автор цїлий знаний йому круг сьвіта; книгу дїлить на 8 частин і розбирає в 2 і 3-тій відомости про Европу, в 4-ій про Африку, в 5, 6 і 7-ій про Азию; в першій книзї обговорює головні питаня про матеріял і методу ґеоґрафії і робить поправки до працї свого попередника Маріна Тирського, специяльно що до його поглядів на простір і на форму землї. В 8-ій книзї дає автор доповненє до означеня положеня кождої місцевости при помочи довготи і ширини ґеоґрафічної, в цифрах, що виражають ріжницю часу в той самий час в данім місци і в Александриї і виказують найбільшу довгість дня. Сей докладний, якби здавало ся, спосіб означеня підніс спершу повагу Птолемея. Одначе се довірє замінило ся в новійших часах на цїлковите легковаженє його даних, коли показало ся, що його обчисленя не всї вірні і не дають себе погодити з нинїшними обчисленями. Зачало ся також нехтованє або принайменьше недоцїнюванє його даних про уміщенє народів.

Учені не звернули одначе уваги на обставини, серед яких писав Птолемей. Астрономічні означеня не були тодї вповнї докладні, бо й інструменти, яких до того уживало ся, були ще недокладнї. Не було і приладів до міреня часу; тому помилки автора не були легкодушні, як думали деякі учені, але випливали з обставин. Помилок

у автора дїйсно богато; вже перше, що довгота 1^0 екватора = у нього 500 стадий, по рахунку Брауна 86·5 верств місто 104·3, мусить його карту змінити, коли хочемо порівнати її з нинїшними. Дальше сама недокладність астрономічних означень; автор уважає прим. за найменьшу величину 5′. Недокладність мусїла бути тим більша, що автор мусїв подати в певних цифрах широту і довготу для 8000 ґеоґрафічних імен, втягнених в його таблицї, „πίνακες“, на котрі він подїлив кожду часть сьвіта. Так само недокладні мусїли бути авторові результати, коли він опирав ся в значній мірі на непевнім матеріялї купецьких ітінераріїв. Як бачимо, недокладностий мусить бути богато в Птолемеївій ґеоґрафії, і їх далеко більше, нїж я отсе тепер вичислив. Се і дало привід, що усї звістки Птолемеїві почали уважати ся за цїлком баламутні, що не надають ся до наукового користованя. Мілленгоф, що присьвятив йому кільканайцять стрічок в своїй Alterthumskunde, старав ся цїлком обнизити їх вартість. „Den Mathemathiker Ptolomäus, der sein (Марина Т.) Werk in die uns vorliegende Form brachte, trifft dann wenigstens der Vorwurf gedankenloser, handwerksmässiger Arbeit, die sich jeder Nachprüfung des Einzelnen entschlug. Diese Systematiker sind erst die wahren Sudelköche der alten Geographie und alles, was der Admiral Plinius etwa ähnliches geleistet hat, ist gegen sie nur ein Kinderspiel“ (III, 95). Анї однїське означенє Птолемея не вірне (IV, 50); він складав лише народи в ряди, порядкував їх і комбінував звістки кількох жерел; з того мусїло отже вийти страшне замішанє. Такої самої гадки про Птолемея, може лише трохи лагіднїйшої, і Гольц, що закидає йому брак совісности і наводить приклади, як він переставляв самовільно „народи“, щоби заповнити лишень вільні місця. Шмідт висловив ся навіть (1884 р.), „що найлїпше зробить ся, коли з'іґнорує ть ся цїлком (vollständig) звістки Птолемея“ (Браунъ 344). Мало що лїпше висловлюють ся про Птолемея і Кентржиньский (Germ. 187). На його гадку П. уложив собі наперед мапу з цїлою сіткою мерідіянів і рівноле жників, умістив на них відповідно до свойого найлїпшого знаня або власного „widzimisię“ всї знані йому міста, ріки і гори. Зробивши се, обчислив доперва на підставі своєї мапи степенї довготи і ширини і переніс їх до свого твору.

Богато з сього, що було піднесено, допустив ся Птолемей. Не можна заперечити, що поступав собі з материялом дуже необережно. Приглянувши ся близше таблицям Птолемея, побачимо зараз, що не кожду територию обробив автор одностайно. Де міг використати відповідний материял, там помилок не богато; так прим. Дальмация представлена дуже добре, наддунайські краї на Балканї досить добре, але вже з помилками. На них вказав Кулаковский (стр. 15) За те мало знані око-

лицї вийшли у автора крайно недокладно. Автор не маючи певних звісток або маючи їх за мало, розміщував назви племен і міст, де тільки було вільне місце, і переносив цїлі ряди народів з одної области в другу. Передовсім се треба сказати про Сарматию. Браун старає ся виказати, що Птолемей переніс дацьких Сабоків, Костобоків, Анартофрактів і ин. до Сарматиї, де мав за богато вільної просторони від Днїстра на північний захід. Декуди знов умістив він два рази ті самі народи, черпаючи з кількох жерел і комбінуючи їх; декотрі з назв цїлком рівнозвучні або ріжнять ся мало від себе, прим. Певкіни над устєм Дунаю і на делекій півночи, Койстобоки в Дакиї і в Сарматиї, Анарти в Дакиї і Анартофракти в европ. Сарматиї і т. д.

В иньших знов випадках мішав Птолемей назви рік, переставляв їх або уміщував на иньших місцях, пр. Ольбія. Деколи пускав ся автор і на вимисли. До ряду таких вигадок автора зачисляє Кулаковский гори Ріпайські і Амадокійські.

Помилок сих, як бачимо, богато; належать вони переважно до етноґрафічної сторони його даних. Але і в ґеоґрафічних виказали студиї учених цїлий ряд недокладностий, котрі навіть при першім погляді на мапу легко можемо запримітити.

Сї хиби Птолемеєвого твору не виключають одначе сього, що і богато вірного в нїм переховуєть ся. Автори учених творів про Птолемея студіювали тільки його відділи, інтересні для їх специяльних студий і не старали ся порівнати їх з розділами про иньші околицї. Порівнавши звістки про Сарматию зі звістками про Балкан, дійдемо до переконаня, що Птолемей не забирав ся до працї нерозважно і що користував ся певними жерелами, котрі не всї були некритичні. Тому між половою можна найти у Птолемея і зерно; лише треба обережно приступати до працї.

Які були жерела Птолемея, не знаємо на певно. В кождім одначе разї записки купецькі і ітінерарії римських доріг. На се годять ся Гольц, Браун, Кентржиньский і ин. Поміж тими записками, переважно грецькими, знаходимо і римські. Се можемо твердити на основі імен народів, безперечно латинського походженя як пр. Τρανσμοντανοί, і кілька імен в Дакиї з окінченєм ήνσιοι, що відповідає латинському enses. Браун вичисляючи і уміщуючи тих девять племен з латинським закінченєм висказує гадку, що більшість тих імен взяв Птолемей з латинських жерел — з офіціяльних актів; при тім форми імен доказують, „що ми маємо тут до дїла не з старими етнїчними назвами, а з новими адмінїстративними“ (148). Ся гадка автора дуже правдоподібна: потверджує її ся обставина, що побіч імен народів вичислює Птолемей і міста подібної назви; се вказувало би на се, що імена пле-

мен утворено від імен міст, отже правдоподібно не на означенє етнїчних ріжниць. Птолемей вичисляє пр. Бурідавензес побіч міста Бурідава, Сальдензес і місто Сальдес, Потулятензес і місто Потуля й ин.

Про лїтературні жерела не можемо нїчого певного сказати. Гольц припускає, що Птолемеєві жерела не дійшли до нас (з виїмкою Тацитової Ґерманії). Катерично висказує ся про жерела Браун (стр. 346); він гадає, що Птолемей мав в руках працї своїх попередників, ґеоґрафів і істориків. Декотрі з тих праць дійшли до нас, як пр. Геродот, Страбон, Плїній і ин., другі затратили ся як пр. Ератостен, Питей, Гіппарх, Артемідор і иньші. На жаль не наводить нам автор жадного доказу на се, що Птолемей дїйсно знав Плїнія або иньших письменників; до тепер одначе наука не могла виказати, щоб Птолемей користував ся повисшими творами або працями Цезара, Страбона, Мелї і т. д. (Кентр. 188). Навіть звісне Σιατουτανδα не може бути певним доказом на се, що він дїйсно був знайомий з творами Тацита, де дехто бачить жерело сеї назви. Браун однак тримаєть ся з цїлою певностию своєї гадки; порівнуючи Птолемеєві Φρονγουνδίωνες з Плїнієвими Burgodiones і уважаючи їх за один нарід, він гадає вияснити ріжницї в назвах тим, що припускає помилку в тім примірнику Плїнія, котрим користував ся Птолемей (стр. 61). Так само в иньшім місци (27) говорить Браун, що більшість помилок Птолемея об'яснюєть ся його змаганєм погодити нові дані з тим, що говорили попередні авторітети, як пр. Тацит, котрого він очевидно знав.

Сї погляди Брауна не можуть устояти ся, а здаєть ся, що і автор відступив від них пізнїйше. В відповіди на простору критику Кулаковского (в „Журналї м. н. пр." 1901, стр. 333), що з сею гадкою не міг згодити ся (на чемъ основана увѣренность Брауна въ знакомствѣ Птолемея съ Тацитомъ, остается для насъ загадкой, стр. 520), думає Б., що ми дїйсно не знаємо добре жерел Птолемея і признає правду критикови (Жур. м. н. пр. 1901, 230). Так отже про жерела й на далї не знаємо майже нїчого. Та се нам в дїйсности не дуже важне. Для нас головну вагу має питанє, як поступав собі Птолемей з матеріялом і о скілько він вийшов вірний в його обробленю.

До тепер учені, опираючи ся на довільности Птолемея в обрібцї матеріялу, відмавляли його звісткам вартости.[1])

В найновійших однак часах старали ся деякі учені вернути репутацию Птолемеєви і впали в иньшу односторонність, перецїнюючи його вартість. Рівночасно, незалежно від себе, прийшли Браун і Нїдерле (в „Starověké zpravy) до результатів, що „Ґеоґрафія" Птолемея вповні заслугує на назву прегарного твору.

---

[1]) Шафаржік цїнив Птолемея не високо — Slav. Alter. I, 200—203.

Нїдерле (Zpravy 13) вірить усім даним Птолемея. На його гадку невірний погляд, що Птолемей виповнив вільний простір Сарматиї звідки небудь зібраними іменами. Противно, мали Птолемей і Марін в своїх руках багато старших і новійших звісток про Сарматию і ними користували ся. І хоч їх уміщенє не все було вірне, то знов не маємо доказу, що імена не були вірні або були вагадані. Амадоцькі, Ріпайські гори приймає тому автор (102) за певні.

Твір Брауна можна, як каже Веселовский, „назвати апольоґією Птолемея-ґеоґрафа“ (ор. с. 2). Автор признає Птолемеєви велику заслугу в тім, що він переховав докладно увесь матеріял, зібраний Маріном Тірским, „не вносячи нїяких довільних поправок, а стараючи ся лише погодити дані своїх жерел там, де вони з собою не годили ся“ (стр. 345). Поза тим подає твір Птолемея вповні відповідний до вимогів науки матеріял; треба лише уміти ним покористувати ся. Дотеперішні дослїдники не прийшли до нїяких результатів і давали тільки здогади, бо не зрозуміли Птолемея. Головну свою задачу виділи вони в вишуканю такої формули редукциї Птолемеєвих степенів довготи і ширини до нашої мапи, котра могла б бути приложена до цїлої мапи Птолемея. Винайшовши таку формулу переводили вони дані мапи Птолемея на так сказати нинїшний картоґрафічний язик і гадали, що тим способом означили Птолемеєві місцевости. Сей метод бувби одначе можливий тільки тодї, коли б цїла ріжниця Птолемеєвої мапи від нашої була лише в иньшім означеню довготи екватора. Однак цїла річ лежить в методї зіставленя мапи, що залежав від характеру матеріялу. Птолемей користуючи ся ітінераріями, де віддаленя подавали ся в стадіязмах, мусїв перевести стадії на степенї довготи і ширини і доперва потім переніс свої обчисленя на мапу, для котрої зложив цїлу сїть мерідіянів і рівнобіжників (347).

Тому не досить побільшити карту Птолемея о 1·2 і наложити її на сучасну, аби дістати певні дані що до положеня пунктів. Птолемей мав перед собою по більшій части лиш ітінерарії, в котрих напрям був означений лише загально, тому мусїв він для кождої своєї карти творити осібний базіс. Дослїдник мусить отже в кождім случаю вдивляти ся в базіс Птолемеєвого орієнтацийного пункту і не може брати карти при студийованю як цїлість, але мусить розбити її на ті складові части, з яких зложив її сам Птолемей (стр. 359).

Отже не сама карта представляє матеріял для студий, а те, що на тій карті поміщено. Відповідно до сього старав ся автор перевірити усї дані Птолемея по ґеоґрафії Ґерманії, Дакиї і Сарматиї, котрі були йому потрібні для означеня і описаня териториї, занятої Ґотами або сусїдними народами.

Головною задачею автора було саме винайти для даних околиць базіс орієнтованя і означити потім місцевости, переводячи Птолемеєві степенї і мінути на стадії, а потім на верстви. Так означив автор точно положенє рік, гір і міст. Винайшовши пр. для Сарматиї базіс, переходить він по порядку означеня Птолемея для даних пунктів, далї замінює степенї на верстви і вишукує на нинїшній мапі місцевости або ріки, котрі відповідали означеню Птолемея. Так пр. із Піроборідави до Тамасідави є 337,8 стадий, коли переложити степенї на стадиї; звідси дістає автор 58,4 верств; напрям ітінерарія північний, отже на північ звертаєть ся автор і находить в 52,2 верстві від Карпешту себто від Піроборідави більше село Карпиняни. Ідентіфікуючи се село з Тамасидавою находить автор лише 6,2 вер. ріжниці.

Так само поступає автор і дальше. Декуди однак не виходять ті недокладности в так малих цифрах, а перевисшають навіть 20 верств. Із тим всїм уважає автор свої результати за факти.

Самих одначе випадків, де б обчисленя автора при помочи його методи і означеня місцевостий були цїлком певні та годили ся з нинїшними осадами, нема богато. Автор заслужив ся чимало, що звернув увагу на новий метод в студийованю Птолемея і напрацював ся богато над означенєм і зльокалїзованєм усїх місцевостий. Не одно у автора вірне і може переконати, але за те з другої сторони є богато здогадів, котрі автор подає катеґорично за правду. Треба б тому совісно перевірити його результати — і докладно. Проф. Кулаковский звернув увагу лише на деякі хиби і помилки, але доторкнув ся цїлого питаня досить легко; його полєміка з Брауном принесла лише се, що ми дійсно мусимо обережно брати Браунові вислїди. Доки археольоґічні нахідки не дадуть нам точних вказівок для льокалїзациї місцевостий Птолемея, доти усї результати будуть лише здогадами, подібно як і результати иньших учених, про котрі говорить Нідерлє.

Передовсїм треба мати на оцї недокладність самих означень у Птолемея. Навіть для Египту не має він докладних даних (Шварц Ж. м. н. пр. 1901, стр. 265). Щож доперва за недокладні означеня мусїв він мати для Сарматиї?! Будувати на них богато не можна; переціньовати Птолемея після того, що нинї про нього знаємо, не можемо і мусимо й на далї приймати його звістки тільки з найбільшою обережностию. Анї Нідерлє анї Браун не доказали нам, що Птолемей варт повного довіря.

Цїлком оправдане здаєть ся менї становище, яке займає Кулаковский в своїй студиї про „мапу европейської Сарматиї“ і в критиках на працю Брауна. Кулаковский не поминає помилок і хиб Птолемея і не спиняєть ся уміщенєм всїляких сарматських народів. Одначе не

легковажить при тім звісток Птолемея і називає його Ґеоґрафію „великою памяткою ума і знаня старинного чоловіка“ (стр. 13). Се становище при нинїшнім станї науки про Птолемея ще найвідповіднїйше.

Входити в результати Брауна, Нїдерле і Кулаковского я не буду, бо се завело би мене за далеко. Усї врештою дотеперішні результати дослїдів в тім напрямі зібрані у Старинностях Нїдерле, де він повторив і доповнив свою студию про ґеоґрафію (Starov. zpravy) і втягнув її як осібний розділ до своєї працї. Сей розділ буде отже цїнним підручником в руках кождого, хто займаєть ся старинною ґеоґрафією Славян. Щоби розібрати ся в цїлім матеріялї, на се врештою не вистарчають мої сили. Скажу лишень іще кілька слів про характер розбираних творів.

Совісностию і множеством матеріялу визначають ся „Разысканія“ Брауна; жаль лише, що питанє про Птолемея обробив автор тільки як екскурс при иньших своїх дослїдах. Осібно про се поговорити обіцяє він на пізнїйше. З другоїж сторони богато у нього і помилок, котрі висловляє він в катеґоричній формі.

Нїдерле обмежив ся до зіставленя результатів дотеперішних студий. Власних його виводів дуже мало.

Кулаковский також не запускаєть ся так глубоко в предмет, як Браун, і дає тільки короткий огляд прикмет, похибок і змісту твору Птолемея; докладнїйше говорить він про Сарматию, але обмежуєть ся і тут лише на важнїйших річах і замітках.

Праця Кентржиньского опираєть ся на хибній вихідній точцї, тому її результати не мають великої вартости. Автор водить ся етимольоґіями і при їх помочи приходить нераз до цїлком неможливих висновків. Він позволяє собі всїлякого рода переміни тексту і переставленя, що врештою годить ся і певно стоїть в звязи з тим, що попереду признав вже ґрупованє у Птолемея за довільне і невірне. Згадаю лише, що він усї майже племена, вичислені у Птолемея на лївім боцї Висли, переніс на правий бік. Таких фактів у д. К. ще більше.

VIII.

На закінченє ще кілька слів про книжку Брауна, що викликала велике заінтересованє в наукових кругах (пор. критики Веселовского, Бріккера, Кулаковського, Нїдерле).

Автор взяв собі за предмет студий ґотсько-славянські взаємини і думав дати в своїм творі вступ про територию і етнольоґію Сарматиї себто означити, звідки і коли явили ся Ґоти в велику Сарматию і в якім уґрупованю застали тут Славян і Финів (стр. V). З часом одначе підляг первісний плян автора значній змінї, а з тим змінив ся і характер

книжки. Автор запустив ся в студиї над Птолемеєм і присьвятив більшу увагу етноґрафічному розвоєви Сарматиї, а при тім мусів доторкнути і кількох иньших питань, котрі з историєю ґотської кольонїзациї і ґотських впливів не мають богато спільного. З 6 аркушової розвідки розширила ся авторова праця в книжку близько 400 стр.

Одначе зміна пляну відбила ся на ясности і прозорости викладу. Автор, сходячи раз по раз на боки, щоби вияснити деякі побічні питаня, переривав одноцїльність начеркненого пляну. Праця його вийшла тому неодностайна, якби зложена з поодиноких екскурзів, в котрих говорить ся про всїлякі детайлїчні річи.

Я не буду входити в се і подавати зміст Браунового твору; спиню ся лише над питанєм ґерманської кольонїзациї в Карпатах і terminus a quo славянської історії. Сї два питаня інтересують нас більше як иньші, тому заслугує їх порішенє у Брауна на те, що б ми тут про нього згадали. Про иньші погляди автора згадував я принагідно вже перше.

Першим ґерманським народом, що висунув ся в славянські землї, були Бастарни. Історня говорить про них, як пришельцїв (ἐπέλυδες) в першій половині II ст. перед Христом. Зі Страбона виходить, що вони мешкали на північно-східнім склонї Карпат в нинїшній Галичинї і дїлили ся на Сидонів і Атмонів (стр. 105). З Галичини посунули ся на полудне з початком II ст. і увійшли в переговори з Филипом македоньским. Побиті Траками відступили до своєї первісної вітчини, а лише частина з поміж них лишила ся над Дунаєм і зайняла остров Πεύκη в дельтї тої ріки (106). Про сї рухи на полудне знає вже добре история. Темні лишають ся тільки часи про минувшість Бастарнів перед другим столїтєм.

Браун стараєть ся роз'яснити близше сю їх старинну історию. Вихідною точкою служить для нього вказівка, яку дає назва Карпатів, Harfada, що перейшла в иньші ґерманські нарічія іще перед початком першого перебоя, себто раньше 400 р. до Хр. Се доказує, що вже в V ст. сидїли Бастарни в Карпатських горах, в нинїшній Галичинї (105). Від них переймили Славяни слово Карпати і означенє для Кельтів-Волохів. Ґерманське походженє Бастарнів не підлягає найменьшому сумнївови; всї доховані до тепер слова їх мови носять виразно нїмецький характер.

Результат про істнованє Бастарнів в II ст. на славянських териториях доводить автора до другого здогаду — до означеня в загальних чертах часу переходу Славян із заходу дальше на схід і причин тогож, себто до положеня terminus a quo історії славянських племен (стр. 243).

Геродот оповідає, що Неври, в котрих автор видить Славян, мусїли кинути свою вітчину о одно поколїнє скорше перед походом Дарія на Скитів, примушені до того множеством вужів, що прийшли з півночи. Геродот додає, ще вони пішли на схід і осїли в краю Будинів. Автор видить в тім переказї про вужів історичний факт і лучить його походжене з Бастарнами. Вужі — се Бастарни, що появили ся в VI ст. над Вислою і в Карпатах і витиснули звідси Славян на схід до краю Будинів. Сих останнїх умістив автор над Доном і признав в них фінське племя; але не до них виваидрували Славяни — се трохи за далеко; тому роздвоює автор Будинів і уміщує одну їх частину над середним Днїпром. До тих наддніпрянських Будинів перейшли Славяни.

Обі сї гіпотези автора, котрі висловляє він, як звичайно, дуже катеґорично, основані на дуже слабких підвалинах. Цїлий сей величавий будинок здогадів мусить перевернути ся, коли хоч одна цеголка дасть висунути ся. І так воно дїйсно.

Слово Карпати, котре автор бере за бастарнську перерібку кельтийського Карпат, иньші, як Яґіч і Брікнер, уважають словом славянського походженя. Підстава отже цїлої теориї усунена і Бастарни являють ся лишень в II в. в Карпатах згідно з історичними даними. А навіть колиб припустити, що слово Карпати дїйсно дістало ся до Славян від Бастарнів, то і тодїб не можна того приходу Бастарнів в Карпати лучити з міґрациєю Неврів. Чому неврські вужі мають означати саме бастарнських ворогів, коли вже взагалї мусять ворогів означати? Чому не кого иньшого? Зрештою переказ про вужів можна також об'яснити инакше при помочи фолькльору, як те запримітив автор на иньшім місци (стр. 320). Обі отже гіпотези дуже штучні і опирають ся на комбінациях.

Те саме можна сказати і про його об'яснене історії Скірів або Будинів. Оба народи дїлить автор на дві части і кождому каже мешкати деинде. Так Скірів (в Протоґеновій псефізмі згадують ся вони на півночи від Ольбії) розділює він на полудневих і північних. Спершу мешкали вони разом в Сарматиї над Вислою між Бастарнами і Ґотами, але підчас походу Бастарнів посунула ся часть з поміж них на полудне і дала себе пізнати нападом на Ольбію. Ті полудневі Скіри виринають також 381 р. в гунськім походї на Византию і осїдають остаточно в Мезиї (стр. 123).

Північні Скіри заняли в V ст. враз з Руґами териториї Вандалїв і осїли над середним Дунаєм. З ними воювали Валамір і Тіудемір і розбили їх; останки Скірів опинили ся в війську Одоакра.

Гіпотетичну вартість мають також результати автора про Бритоляґів. Вітчиною їх була просторонь між долїшним Дунаєм і Карпатами;

в Галичинї вони утримали ся досить довго і надали їй своє імя Галатія: — Галичина; місто Галич — Ґалац також, розуміеть ся, від них дістало свою назву. Бритоляґи і Ґаляти згадувані в Протоґеновій псефізмі, се один і той самий нарід кельтський.

На тім кінчу я свої замітки про працю Брауна, що при всїх своїх хибах (як прим. декотрі його лїнґвістичні виводи) лишаеть ся поважною вкладкою в історичну лїтературу, а заразом — і весь свій нинїшнїй огляд.

З. Кузеля.

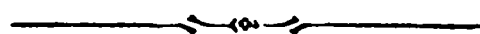

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Ksawery Chamiec — Wśród stepów i jarów. Kultura przeddziejowa (Biblioteka Warszawska, 1900, кн. XI, 305—333, XII, 465—500).

В сій части своєї студиї (її обговореннє довгенько відкладали ми в надії, що ш. автор поведе її далї)*), автор узяв на себе поважне, але не легке завданнє виказати по змозї прояву і вплив нових елементів на хід передісторичного житя Київщини (чи властиво — правобічної України) з часів неолїтичної епохи. Вихідною точкою своїх дослїдів узяв він скринкові могили (кісти) й справдї дуже сумлїнно зібрав про них археольоґічні звістки на просторони усеї Европи, почасти й иньших сторон сьвіта. Се найбільш позитивна частина працї д. Хамца, за яку не оден археольоґ подякує йому. Зґрупувавши відомости про скринкові неолїтичні могили, автор довів, що найбільш їх трапляєть ся в Гіспанії, Франциї, Швайцариї, деяких провінциях Скандинавії, Саксонії, Тіринґії, трохи в Бранденбурзї, дуже богато в Познаньщинї і в Куявії, нарештї у нас на обох Подїлях, Волини й Полїсю (подекуди в Київщинї); додати треба ще Крим і Кавказ. У всякім разї більш меньш границею їх розповсюднення на схід може вважати ся західня Двина і Днїпро. Між тим нї Угорщина, нї Галичина західня і східня (поблизу Сяна), нї полудневе Царство Польське — не має зовсім скринкових могил; ті, що на побережю Чорного моря — не цїлком неолїтичні; по той бік Днїпра трапляють ся вони хиба припадково, так само як і на Білоруси та Литві.

*) Перші роздїли обговорені були в Записках т. XV.

Пояс подільсько-волинсько-полїський з своїми неолїтичними камінними скринками виступає отже чимсь відірваним — яко такий край, якого певні археольоґічні прикмети мусимо признати місцевими, у найблизших сусїдів незвісними. Виходить, що замешкувала його людність якась иньша нїж сусїдні, що прийшла звідкись. А прийти вона сюди могла лише звідти, де ми бачили ті самі культурні прояви — себто з тої середноевропейської области, до якої належать Тіринґія, провінциї Саксонські, Познаньські, Куявія, почасти Шлезвік, може навіть землї Чешсько-моравanські і Бранденбурґія. Ся людність мала керамику не мальовану, а шнурову; між тим на Подїлю нпр. відомі численні селища з керамикою мальованою (себто „точки"). Отже ся людність, що принесла на Поділє умінне малювати начинне, була там чужою супроти тої, що ховала своїх небіжчиків в камінних скринках і мала звичайну, зі шнуровими оздобами, керамику. Така перша гіпотеза д. Хамца, яку і можна приймати лише яко принадну гіпотезу. Як і сам автор не раз підкреслює, скринкові могили, положені в землї без жадного насипу, не так легко можна віднайти, через те й наші відомости про сей рід похоронів, а разом з тим і висновки що до них, не можна уважати конечними. Для прикладу наведу хоч би Київщину, в якій, судячи по мапі Київщини д. Антоновича, ледви можна нарахувати 5 випадків знахідок кіст. А се цілком не значить, що в Київщинї їх нема, або трапляють ся лише випадком. Менї самому лїт десять назад трапило ся констатувати істнованне скринкових могил в трьох місцевостях полудневої Київщини, в Звенигородщинї (поблизу с. Пальчика, Луківки і Пісчаної; до річи: істнуванне їх в сїй місцевости зазначив і д. Антонович — поблизу сусїднього села Берибного).

Згадавши про мальовану керамику, д. Хамец переходить до иньшої культури, що принесла її, т. зв. культури „точків", яка на його думку, досить правдопобідну, дістала ся до нас з Архипеляґу через Балканський півостров (може навіть через Угорщину) — через Румунію, Буковину і Поділє, звідки вже роспросторилась в порічях Буга і над Днїпром, дійшовши до самого Київа. Керамика її нагадує троянську або мікенську. Але над нею автор довго не спиняєть ся і збуває її кількома фразами, зауваживши, що рівночасно з сею культурою, а в кожному разї не багато згодом прибуло вже уживанне міди або бронзи, зайшовши сюди від Чорного моря і з Кавказу. Коли поява „точків" — була першою (?) чужоземною культурою, то амфори (lekify) з острим дном, вузкою і довгою шийкою, можуть бути сьвідками другої чужоземної культури, що йшла від Чорного моря. Третьою мала бути та, що прибула до Днїпра від Карпатського підгіря і задержала ся „в лїсовій частині Київщини, тоді як тамті дві росповсюджують ся в більш сте-

повій, принаймні серед т. зв. пізнішого „поля“ (ст. 499), — се культура скринкових могил, або похоронний тип з паленнєм, цілком незнаний перед тим в Київщині. Та мусимо тут занотувати одну суперечність: з тільки що наведеного і з иньшого місця (ст. 500) видно, що автор вважає культуру скринкових могил за т р е т ю, останню ч у ж у в епоху неоліту на Україні, а небогато перед тим (ст. 493) твердить, що мальована керамика (себто культура „точків“) супроти культури скринкових могил, тубільчої, являла ся чужою для неї, себто прийшла пізнійше. При тім, нам здаєть ся, автор користаючи з дуже бідного материялу що до скринкових могил в Київщині, дуже рішучо висловлюєть ся, що „усї камінні київські скринки, знайдені до сеї пори з часів неоліту, належать до похорону з паленнєм“ (ст. 490). Здаєть ся, що се було-б справедливо лише для північної частини Київщини, поблизької від Полїся, тоді як полуднева, так само як Поділє, повинна мати скринкові могили з похороном. На користь сього окрім власного досьвіду (в згаданих трох випадках) можу ще вказати і на згадку Кіркора*) про камінну скринку з похороном в Уманщині, яка вже належала до пізнійшої, бронзової епохи.

Нарештї лишаєть ся зазначити, що обіцяне автором на перших сторонах розвідки „możliwe uwydatnienie“ впливу чужих культур на хід житя доісторичних мешканців Київщини так і лишило ся обіцянкою, бо такі загальники як: „під кінець камінної епохи на Волини і в київському Полїсю настала я к а с ь з м і н а (jakiś przełom) в понятях“ та що згадані три чужоземні культури „мусїли впливати на цівілїзацию місцевих елементів, хоч не відомо до якого степеня“ — навряд чи вдовольнять кого-небудь навіть не з археольоґів...

В. Доманицький.

И. Н и к о л ь с к і й — Б л и ж а й ш і я з а д а ч и и з у ч е н і я д р е в н е - р у с с к о й к н и ж н о с т и (Памятники древне-русской письменности и искуства CXLVII), Спб., 1902, ст. 32.

Автор назвав свою невеличку працю комунікатом (сообщеніе), зазначуючи сим її тимчасовий, немов проґрамовий характер. Справді вона й має такий характер. Д. Нікольський рад би відкрити Америку і зробити ся реформатором історії староруської літератури. По його думці вся дотеперішня будова історії староруської літератури передчасна і хибна. Не вважаючи на численні курси та моноґрафії ми не маємо історії староруської літератури, відповідної науковим вимогам. Жерела, які брали

*) Zbiór wiad. do antrop. krajowej, t. I, 23.

на увагу дотеперішні дослїдники на сьому полї, „зовсїм не належать до загальної (курсив автора) історії староруської лїтератури, а лише до розвою одного з її спеціяльних відділів. Звернїм увагу на те, що в курсах історії російської лїтератури займає дослїдника XVIII і XIX віків. Імена Кантеміра, Татищева, Тредяковского, Сумарокова, Катерини II, Карамзина, Жуковского, Крилова, Озерова, Грибоєдова, Пушкіна, Гоголя, Лєрмонтова, Кольцова, Турґенєва, Островского і инш. досить ясно показують, що входить в обсяг студій над письменством, що має на метї естетичне дїланє (курсив мій). Тимчасом у попереднїх віках ми майже не знаходимо найблизших предків белєтристики XVIII і XIX в. „Слово о полку Игоревѣ", декілька леґенд і повістий, слїди билинного епоса — ось немногі решти анальоґічних памяток до-реформової (себто перед Петром В.) епохи, що закінчила ся в другій половинї XVII в. Все иньше, що не належить до офіціяльних актів, належить до церковного письменства, яке не переставало розвивати ся і в часах по Петрі В., та наперекір сподїванкам виключаєть ся з загальних курсів історії рос. лїтератури XVIII і XIX в. Виходить цікава дивоглядність: до історії красного письменства за два минулі віки приторочує ся на переді історія церковного письменства за сїм давнїйших віків, хоча перше не було звязане з останнїм причиновою залежністю. А студіованє церковного письменства, що було на Руси від XI в. до наших днів, розрубуєть ся так само самовільно: передреформове церковне письменство студіюєть ся з погляду історика пізнїйшої лїтератури, а пореформове викидаєть ся обсягу лїтературних студий" (ст. 2 –3).

Отсе вихідна точка міркувань д. Нікольського. Увага, здаєть ся, вірна, але се лише так здаєть ся. Кожда історія лїтератури оперує лише таким матеріялом, який має. Німецька лїтература в XVIII віцї оперує Кльопштоком, Лєсінґом та Ґете, але в X та XI віцї вона мусить займати ся мерзебурською формулою присяги, прозовими та віршовими перекладами Письма сьв. та леґенд, проповідями та пенїтенціяріями, тобто письменством, докладно беручи, так само церковним, як і наше. Значить, се не так дуже дивоглядно, як думає д. Нікольський. Та далї: д. Нікольський не зовсїм вірно зачислює до церковного письменства лїтописи, Паломник, Поученє Мономаха, Пчелу, навіть Палєю та Хроноґрафи, не говорячи вже про Слово о полку Игоревім та проби староруських сьвітських повістий. Не зовсїм відповідно зачислювати до церковної лїтератури й апокріфи з масою сьвітських та поетичних мотивів поміщених у них. Значить, знає й дотеперішня історія староруської лїтератури дещо таке, що виходить по за рамки церковного письменства і може вважати ся початковою стадією пізнїйшої російської белєтристики. А нарештї: чи д. Нікольський думає, що справдї в часї перед Петровою реформою були на

Руси повісти, новелї, драми, комедії та поезії подібні до тих, якими займає ся історик лїтератури XVIII—XIX в.? Коли були, то найпростійша річ була-б показати їх, і тодї д. Нікольський силою нових матеріялів доконав би справдї основної реформи, змусив би всїх пізнїйших істориків лїтератури перемінити всю дотеперішню конструкцію сеї історииї. Та таких нових, доси незвісних памяток він не показує і навіть питанє про можливість їх істнованя якось обминає, а в такім разї його міркуваня про потребу нової конструкції історії староруської лїтератури лишають ся пустою комбінациєю. Задививши ся в той глухий кут д. Нікольський не завдав собі одного питаня: чи припадком само розумінє лїтератури не відбуло на Руси протягом столїть деякої еволюциї? А нуж у XI—XVII віках на Руси від писаного слова вимагали чогось зовсїм иншого, нїж у XVIII—XIX? Ануж Петрова реформа або щось инше доконало основної переміни в самім естетичнім почутю інтелїґентного читача, породило нові погляди, нові потреби не відчувані доси? Такі факти бувають і історія всїх національних лїтератур показує їх не мало.

Не звертаючи уваги на сї обставини д. Нікольський веде свої міркуваня далї ось як: „Церковне письменство передреформової доби не було звязане нероздїльно (курсив авт.) з красним письменством часу по Петрі анї що до завдань, анї що до змісту, анї що до форми, анї що до лїтературного стилю, анї що до своєї, так сказати, природи, і для того в загальній історії руського письменства повинно мати свій окремий круг самостійних предметів для студіованя“. Не вважаючи на катеґоричний тон усе се неправда. Анї письменство передреформової доби не було виключно церковне; анї церковне письменство тої доби не було те саме, що теперішнє церковне письменство (візьміть хоча би проповіди густо пересипані анекдотами та повістками, або полєміку українсько-руську); анї новійша російська лїтература не була таким деревом без кореня, а форми (в тім числї й віршові), стиль, навіть мова церковна більш або менше зросийщена держать ся ще довго в XVIII в., а подекуди доходить і до XIX-го. Се найлїпше можна бачити власне на такім родї лїтератури, якого по думцї д. Нікольського наче-б то не було перед Петром — на драмі. Як тїсно вяже ся московська релїґійна драма кінця XVII в. зі старшою українською, і як із сеї драми, плеканої головно Українцями, повними пригорщами черпають і форми і звороти і віршову будову перші піонєри европейської драми в Москві — Німцї пастор Ґреґорі, Кунст, Фіршт і инші, а навіть російські репрезентанти псевдоклясицизму Сумароков та Озеров.

Ось іще деякі дальші міркуваня д. Нікольського: „Коли у нас є жерела придатні для історії богослужебних книг та проповідництва, то се не значить, що ми маємо конче потрібні жерела і для історії всеї

загалом літератури і маємо право робити виводи про її розвій з погляду пізнїйшого розуміня письменства“. Сей остатнїй закид очевидно паде на самого д. Нікольського, бо власне він виходячи з того факту, що російське письменство в XVIII і XIX в. виглядає инакше, нїж давнїйше, домагаєть ся зреформованя того давнїйшого в дусї новійшого; а що до першого закиду, то ще раз треба сказати, що в старім письменстві, так як його оброблюють у теперішнїх курсах, от хоч би у Ґалахова, Порфірєва та Пипіна, маємо далеко більше матеріялу, нїж історію богослужебних книг та проповідництва. Д. Нікольський зі своїми реформаторськими замахами виломлює тут отворені двері.

„З другого боку — читаємо далї у д. Нікольського — той сам матеріял не вистарчає ще для виводів про загальний рух старої літератури, бо доси не вистудіювано стану місцевої осьвіти в окремих осередках письменства старого часу. Тимчасом при браку друку та при розрізнености духових центрів не всї літературні факти могли на правду займати те саме хронольоґічне місце в їх ланцюзї, яке їм признають історики на підставі хронольоґічних комбінаций. Докладну історію общеруської старої словесности мусять попередити нариси розвою обласного письменства... А таких нарисів поки що не маємо“. Тяжко уявити собі розумну думку висловлену в такій темній та подекуди абсурдній формі, як се вдало ся зробити д. Нікольському. Який вплив міг мати брак друку та розрізненість духових центрів у старій Руси на хронольоґічний порядок поодиноких літературних фактів того часу та на хронольоґічні комбінациї новійших учених, се чиста загадка. Щó треба розуміти під „загальним рухом старого письменства“ в протиставленю до місцевих чи обласних, се також неясне. Чи д. Нікольський думає, що по за „місцевим“ письменством київським, новгородським, суздальським та московським було ще якесь не місцеве, „загально-руське“? І всю оту нїсенїтницю нагородив автор, щоб нею закрити сю вірну думку, що староруську лїтературу треба розуміти і трактувати власне як ряд місцевих, обласних письменств, або ще докладнїйше мовлячи: те, що д. Нікольський та иньші російські історики літератури вважають „староруським“, „допетрівським“ письменством, се не одна лїтература, але дві, південна і північна, українсько-руська й великоруська. Хоч нащеплені на однім спільнім пни церковно-славянської мови вони від своїх первопочинів виявляють замітні ріжниці і що до свойого характеру, і що до змісту, і що до способу писаня. Чим далї, тим ті ріжниці роблять ся більшими, поки нарешті в XV віці їх дороги не розійшли ся зовсїм; аж у другій половині XVII в. їм знов довелось пострічати ся як двом зовсїм відмінним і неоднаково забарвленим течіям. Тілько тодї, через змішанє сих двох

течій виробляєть ся щось ніби общеруська лїтература, однаково чужа як південному, так і північному народови, лїтература Прокоповичів, Ломоносових, Сумарокових, Тредяковських та Озерових. В міру зросту осьвіти та народнього почутя ся лїтература щезає, роблячи місце з одного боку великоруській, з другого українсько-руській національній, отже знов із становища абстрактно „общерусского' партикулярній. Помилка д. Нікольського в тім, що те абстрактне він уважає чимсь конкретним, таким, чого треба дошукувати ся за ослоною тих конкретних партикуляризмів. Се зовсїм так, як коли би хтось бажав студіювати історію „часткових", „областних" лїтератур — польської, чеської, сербо-хорватської, болгарської і т. д., аби потім на основі тих частин дійти до общеславянської лїтератури, забуваючи, що по за тими партикуляризмами ніякої общеславянської лїтератури нема й не було нїколи. Не бажаючи в рамах абстрактної общеруської лїтератури до часів Петра В. бачити осібної українсько-руської лїтератури з її відмінним характером та відмінним від північної, великоруської розвоєм д. Нікольський утворив собі баламутний образ того старого письменства і в своїх реформових проєктах дивно перемішує постуляти та характеристики відповідні одному з них, та прикладаючи їх недоладу до другого. В домонгольський період південно-руське письменство виявляє значну ріжнородність змісту, який ніяк не можна вгородити в термін церковщини; навпаки, бачимо тут поважний як на ті часи початок національної лїтератури, що силуєть ся відповісти всїм біжучим потребам державного, суспільного та духового житя і при щасливійших обставинах, при розвою осьвіти та зносин з Европою (на се заносилось особливо в Галицькій Руси) могла-б була вже від XIV віку піти слїдом за чеською лїтературою і розвити ся на питомій основі. Так само не підходить під характеристику д. Нікольського середнїй період нашої лїтератури, з кінця XVI до кінця XVIII в. І тут церковщина хоч грає важну ролю, все таки не вичерпує всього змісту письменства. Релїґійна полєміка, що часто переходить у політичні памфлети та суспільну сатиру, духовна драма, що в іртермедіях порушує чисто сьвітські теми, вірші духовного і чисто сьвітського змісту, панеґірики, праці лінґвістичні, повісти, фацеції, далї лїтописи, дневники та листи, — все се матеріял, що дає підставу говорити справдї про історію письменства, а не лише про історію лїтурґічних книг та церковної проповіди. І коли д. Нікольський говорить про потребу студіованя тих льокальних лїтератур, то виглядає, немов би він не знав довгого ряду моноґрафій власне про південне, українсько-руське письменство. Його дезідерат треба було спеціфікувати для північної Руси, хоч і там є не мало спеціяльних праць, із яких д. реформатор міг би був набрати богато потрібного матеріялу.

Ми зупинили ся троха довше над сими вступними увагами д. Нікольського, бо в них властиво й лежить головна вага його праці. Те, що йде далї, се мотиване його постулятів. Поперед усього автор доказує статистично, що те, що нам лишилось із староруського письменства, то головно останки манастирських біблїотек, значить, річи ладжені для манастирів і їх потреб. „І так в числї 708 захованих до нашого часу перґаменових рукописів XI—XIV віків знаходимо (в відривках чи в цїлости) 138 служебних євангелій, 16 апостолів, 25 псалтирів, 27 паремейників, 86 служебних миней (окремими місяцями), 14 празничних миней, 17 стихирарів, 10 ірмолоїв, 5 кондакарів, 35 тріодів і октоіхів, 19 параклитів, 9 канонників, 7 шестодневів, 29 служебників, 35 требників, уставів та иньших богослужебних книг; значить, на 708 усїх маємо 470 спеціяльно богослужебних. Із решти належить більшість до тзв. четїх книг (житія сьвятих та писаня отців церкви); їх число доходить до 218. Лишаєть ся лише 20 перґаменових книг, що не належать до богослуженя. Дїлячи сей матеріял віками бачимо, що з XI і XII в. заховали ся переважно книги богослужебні, а власне з 21 рукописів XI віку лишилось нам 6 євангелій, 2 псалтирі, 2 псалтирі з толкованями, 5 миней місячних, 1 пандекти Антіохові, 1 збірка 13 слів Григорія Богослова, два відривки з житій Кодрата і Теклї і два Ізборники Сьвятославові з 1073 і 1706 р., значить богослужебних рукописів 13, четїх 6 і лише два (Ізборники) ріжнороднїйшого змісту. З XII віку лишило ся 59 рукописів, із них богослужебних 43, четїх 13 і одна кормча“. В дальших віках змагає ся число книг четїх, тобто таких, що їх переписували монахи для побожного читаня по келїях. По за сим не переписувано майже нїчого; до кінця XV в. не було навіть повної Біблїї; вистарчало те, що було безпосередно потрібне до богослуженя“.

Отся статистика дуже цікава, хоча правдоподібно не зовсїм докладна; навіть що до перґаменових рукописів можливі ще деякі відкритя — пор. віднайдені дром Колессою уривки трьох галицько-руських рукописів. Та що з неї можна вивести для часів домонгольської Руси? Нїчогісїнько. Ми маємо відомости про біблїотеки, які тодї були у князїв та при головних церквах (Софії в Київі), але анї одна з тих старих біблїотек не заховала ся до нашого часу. Чи склад їх був такий, як склад пізнїйших північно-руських манастирських біблїотек, про се можна дуже сумнївати ся; ми знаємо, що в тих манастирях писали ся лїтописї, що південно-руські єрархи сьвітські й духовні грали нераз видну політичну ролю, писали упімненя князям, кореспондували з князями, з патріархатом у Константинополї і з иньшими єрархами! Знаємо далї, що для тодїшнїх манастирських і катедральних біблїотек збирали і дарували книги деякі князї, очевидно по своєму добору, певно не

виключно богослужебні та аскетичні. Значить, усе те, що д. Нікольський говорить про староруські бібліотеки, дотикає лише північних XV—XVII в., а не до південних XI—XIV в.

Сконстатувавши в північноруських бібліотеках XV—XVII віків велике вбожество духових інтересів д. Нікольський настає на те, щоб були опублїковані та простудіовані старі реєстри книг, що були в тих бібліотеках. Із сеї працї д. Нікольський надієся богато великих та цїнних здобутків. Поперед усього вона дала би „цїнний матеріял для статистики і для питаня про склад старо-руського письменства. Надто ми могли-б одержати відомости про діяльність головних центрів руської просьвіти, про стан церковної науки в ріжних місцях, про час появи найдавнійших текстів сього чи иньшого писаня, про переношенє копій і т. д. і т. д.“ Яка з усього того вийшла би користь для староруської лїтератури, що по словам д. Нікольського була майже виключена з манастирських бібліотек, тяжко збагнути.

Автор кінчить свою розвідку деякими дезідератами, з яких головний — „привести въ извѣстность всѣ списки каждого изъ сочиненій русскаго пера“. Як се зробити, автор не подає, але навязує сюди ряд уваг про те, що деякі твори староруської лїтератури тепер присвоюють ся певним авторам на дуже хиткій основі одної або двох копій, коли натомісь більшість старих копій того твору або зовсїм не знає імени автора, або подає кого иньшого. І так звісне поученє Луки Жидяти присвоює ся сьому новгородському епископови лише на підставі двох рукописів; тимчасом сей твір звісний авторови в 17 копіях із XIV—XVII в. в ріжних редакціях, і майже в кождій копії подано иньшого автора або полишено анонїмно. Так само розбирає автор спадщину твв. Якова Мниха. Із чотирьох творів, приписаних сьому авторови лиш одна „Похвала Владимиру“ має підпис: „списано Іяковомъ мнихомъ“, але сей автор писав не в XI в., бо користував ся не першою, а пізнійшою редакцією проложного житія Ольги; текст Похвали дійшов до нас у копіях не старших від 1414 р., тай то в ріжних редакціях. На підставі одного місця житія Бориса і Глѣба, де автор обіцює сказати „прочия добродѣтели“ сьв. Володимира, признають і се житіє авторови Похвали, хоча в 150 звісних доси копіях Житіє ніде не надписано іменем Якова мниха і ріжнить ся від Похвали стильом. Так само самовільно присвоюють Якову мнихови Житіє сьв. Володимира, хоча всї його копії анонїмні, автор житія користував ся лїтописю пізної редакції, а зміст Житія не згоджуєть ся зі змістом Похвали. Нарештї приписане томуж Якову мнихови Посланіє къ слузѣ божію Димитрію відносять до XI в. на підставі давности язика; д. Нікольський твердить, що ся давність походить відси, що автор Посланія черпав із Пандекта Антіохового, звісного

в тексті з XI в., а чи адресат Димитрій справдї ідентичний з Ізяславом Ярославичем, при хрестї — Димитрієм, се ще велике питанє. Сї уваги без сумнїву цїнні, повинні бути узгляднені будучими істориками староруської лїтератури. Та задля них, здаєть ся, не варто було такий великий огород городити, як се чинить д. Нікольський. Досить було сказати, що треба нових моноґрафій про важнїйші появи староруського письменства та нового, систематичного та критичного виданя творів того письменства, з використанєм усїх звісних доси копій, — і було-б сказано все основне. Правда, в такім разї те основне не було би нїчим новим і не мало би претензії на перебудову цїлої староруської лїтератури.

Іван Франко.

Арс. Кадлубовскій — Очерки по исторіи древнерусской литературы житій святыхъ, 1—5. Оттискъ изъ „Русскаго Филологическаго Вѣстника", Варшава, 1902, ст. IX+389.

Заслуга проф. Ключевского була та, що в своїй книжцї „Древнерусскія житія святыхъ какъ историческій источникъ, Москва 1871" виказав дуже малу вартість північних житій для історика, їх шабльоновість та пусту фразеольоґію, за якою пропадають живі люди й живі обставини. Д. Кадлубовский, опираючи ся на працї Ключевского, пішов о крок далї і попробував для деяких житій виказати — жерела не жерела, а по просту взірцї, з яких автори староруських житій брали або цїлу канву оповіданя, або поодинокі епізоди. І так у поодиноких моноґрафіях він виказує, що житіє преподобного Авраамія Ростовського було перерібкою житія Авраамія Затворника, сирийського аскета, якого біоґрафію написав Єфрем Сирин; із тогож Єфремового твору взято майже дословно один епізод до житія иншого північного сьвятого, Ніла Столобенського; далї леґенда про Меркурія Смоленського, якою колись так утїшав ся пок. Буслаєв, знаходячи в нїй мало не відгук староруської епопеї з часу Батиєвої руїни, показуєть ся кепською перерібкою грецького житія Меркурія Кесарійського з додатком епізоду з житія сьв. Діонїзія про те, як сей сьвятий по відрубаню йому голови нїс її ще пару миль на місце, де мала станути церков його імени. Так само житіє Никити стовпника Переяславського зложене на взірець популярного на Руси житія великомученика Никити і не має в собі майже нїчого оріґінального. В четвертій статї автор присьвячує декілька уваг збірцї оповідань про волоколамських аскетів, доси не опублїкованій, але звіснїй у науцї під назвою Волоколамського Патерика. І тут взірцем композиции тай жерелом богатьох оповідань послужили патерики грецькі, в перекладах з давна популярні на Руси.

Більшу половину книжки д. Кадлубовского займає праця „Русскія житія XV—XVI в. и современныя имъ направленія русской религіозной мысли“. Стоячи на тім, що для фактичної історії житія руських сьвятих не дають майже ніяких даних, д. Кадлубовский зупиняєть ся на думцї, що вони в усякім разї дають не мало цінного матеріялу для зрозуміня духа, релїґійности та етичних поглядів авторів, що писали їх та тої суспільности, що читала їх і любувалась ними. Власне з сього погляду, полишеного без уваги д. Ключевским, він розбирає цїлу масу північних житій і знаходить у них відгуки боротьби між двома таборами великоруських монахів, прихильниками Йосифа Волоцкого та Ніла Сорського, тобто прихильниками формальної побожности і внутрішнього самодоскональвня. Полєміку між тими двома напрямами, що займає важне місце в історії північно-руського письменства, житія ілюструють масою характерних фактів, візій та речень ріжних сьвятих.

Треба додати, що південно-руських житій, отже київського Патерика та пізнїйших творів того рода д. Кадлубовский зовсім не торкаєть ся, так що його праця має для нас лише посередній інтерес. Що до методи, то студиї роблені дуже старанно. Не вдоволяючи ся механїчним зведенєм паралєльних оповідань автор усе застановляєть ся над тим, чи паралєльне старше (грецьке) оповіданє було відоме авторови пізнїйшого, і в якій формі. Ся старанність декуди доходить до педантизму породженого бажанєм виясните все, кожду дрібну відміну, і сам процес твореня руських житій на підставі грецьких. Автор висловляє тут здогади, иноді дотепні, та все таки ні на чім не оперті, допускає історичні факти там, де їх могло зовсім не бути (в працї про Никиту, загалом найслабший і зроблений якось недбало) і силкуєть ся дати катеґоричну відповідь там, де сам матеріял допускає хиба знак питаня. Кілька разів у своїй працї авторови доводить ся забігати на поле порівняних студій над леґендами, і тут він виявляє добре знанє нових праць та похвальну поздержність перед надто широкими узагальненями та надто сьмілими скоками. *Іван Франко.*

Архіератиконъ кіевской митрополіи съ половины XIV столѣтія, по списку съ конца XVI столѣтія, описалъ и изъяснилъ А. С. Петрушевичъ, Льв., 1901, ст. 17+11 (відбитка з Богословского Вѣстника за р. 1900 і 1901).

Під сим титулом видав о. Петрушевич три виїмки з архієратикона чи архиєрейського служебника XVI в. з бібліотеки митр. А. Шептицького: „указъ како подобаетъ избирати годныхъ на священство“, „уставъ како достоинъ (sic) избирати епископа“ і „исповѣданіє“ епископа при

поставленню. Рукопись, як показує формуляр антімінса в кінцї її, була переписана чи уживана (бо видавець не каже, чи сей формуляр писаний одною рукою з цїлим служебником) при луцькій катедрі, за часів Кирила Терлецького. Чин поставлення сьвященників ідентичний з звісними чинами синодальної біблїотеки нпр. пор. ч. 366, з XVI в., описане в Описанії рукописей синодальной библїотеки III ч. 1 с. 100—2 і використане у м. Макарія Исторія рус. церкви IX с. 298--9, і виданий в цїлости текст з тоїж біблїотеки 331 (558), з кінця XV в. в Рус. истор. библ. VI ч. 131. Чин поставлення епископа ідентичний з виданим в Актах археогр. експедиціи I ч. 375 і з иньшого кодекса — в Рус. ист. библ. VI ч. 52, — се українська версия того-ж чину, тількиісповідання має звісну відміну — пропущено Латинів між єретиками, як і вісповіданю, описанім з збірника Синод. библїотеки ч. 331 в Описанію рукоп. син. библ. III ч. 2 с. 768.

Як бачимо з того, публїкация о. Петрушевича мало інтересна; властиво одинока інтересна вказівка, що поруч із змодифікованим чином поставлення епископа, де пропущено церемонїю вибора трох кандидатів собором епископів, на Українї ще в XVI в. уживали ся служебники без сеї зміни — хоч тодї сей вибір кандидатів на практицї не уживав ся, став давно вже архаізмом.

Публїкация ся, зроблена найбільшим авторитетом серед галицького духовенства, в науковім орґанї тогож духовенства, служить ілюстрациєю, як мало звісно в сих кругах зроблене дотепер для історії нашої церкви. Видавець, публїкуючи свої виривки, не підозріває, що має до дїла з річами давно звісними, публїкованими, описаними і в науковій лїтературі давно використаними, та висловляє бажаннє, аби були віднайдені ще иньші відписи сих устав. Застановляючи ся над чином вибора епископа, пише він: „замѣчательно, что при выше описанномъ избраніи и поставленіи епископа... дѣйствуютъ сами только митрополитъ съ собравшимися епископами“, і нема мови про участь князів, хоч вони „по свидѣтельству исторіи начиная съ XIII столѣтія, при избраніи русскихъ митрополитовъ и епископовъ самое большое вліяніе имѣли“. В дійсности нїчого тут нема дивного, бо в уставі бачимо порядок, запроваджений в першій пол. XIV в., мабуть м. Теоґностом (на його часи, як справедливо думає й о. Петрушевич, припадає редакция сеї устави) — порядок сей звісний давно з протоколів епископських поставлень за Теоґноста (див. про се все хоч би в моїй Історії України-Руси т. III с. 309 і примітка до неї).

Вкінцї здогади й поправки імен єретиків, вичислених вісповіданню, не задали-б працї о. Петрушевичу, як би він був заглянув на с. 768 т. II ч. 3 Описанія рук. син. библ. – там вони подані в поправній

формі, й не треба-б було в Пантевґені здогадувати ся аж „Девґенія“ звісної повісти. *М. Грушевський.*

И. В. Якубовскій — Земскіе привилеи великаго княжества Литовскаго, ч. I (Журналъ Мин. Народ. Просв. 1903, IV с. 239—279).

Студиї над історием суспільно-політичного устрою в. кн. Литовського ідуть далї дуже сильним темпом, в ріжних напрямах. Розвідка д. Якубовского належить до дуже потрібних детайлїчних студий над самим документальних матеріалів: документальний запас, який ми маємо, публїкував ся в дуже відмінних обставинах і дуже відмінними що до своєї науковости методами, і тепер наступає крайнїй час його зревідувати й що потрібує — видати на ново в поправнїйшій формі. Видана дотепер частина розвідки д. Якубовского затитулована: Критическій разборъ текстовъ общеземскихъ привилеевъ. Автор добре познайомив ся з виданнями привилеїв і для сконтрольовання їх звернув ся до Литовської Метрики. Се дуже добре. Але уставивши факт, що оригінали привилеїв повинні були переховувати ся в архиві Радивилів (теп. Несвизькім)*), передо всїм належало звернути ся до сього архива, до оригіналів. Без сього „критичні“ виводи автора не мають майже нїякого значіння. Властиво одиноким (поминаючи деякі дрібнїйші замітки) здобутком сеї частини розвідки лишаєть ся вивід, що реґести привилеїв, уміщені в диплломаторию кор. Бони і в фраґментах опублїковані Дзялиньским і Леонтовичом, належать до проєкта конфірмацийного привилея з 1529 р. Иньший здогад — що Казимир перед 1447 р. видав ще иньший загальний привилей, десь в р. 1440 (с. 269 і 272), близше не уарґументований, здаєть ся нам дуже непевним; в кождім разї треба близших доказів на те. Загальних і далекосяглих, а опертих лише на однїй якійсь фразї і близше неумотивованих висказів знаходимо в сїй статї, на жаль, і більше. *М. Грушевський.*

Политическая дѣятельность Петра Скарги. Сочиненіе удостоенное Историко-Филологическимъ факультетомъ золотой медали. — Вольнослуш. свящ. М. А. Стельмашенка (київські Университетскія Извѣстія 1902, IX, 1903, II—III стор. 209.

Нїхто не сумнїваєть ся, що Скарґа і його доба ще довго мати ме для дослїдника польсько-руських (українських і білоруських) взаємин

*) Се далеко докладнїйше виказано в замітцї Пташицкого, Kwartalnik Hist., 1902, IV, і подано до відомости, що оригінали привилеїв і тепер там переховують ся, чого, видко, не знав д. Якубовский, що сеї статї Пташицкого, пишучи свою розвідку, мабуть ще не бачив.

незвичайний інтерес: автор клясичного в своїм роді поклику до православних Русинів-Українців „O Jedności“ рішучо не змальований іще в научній лїтературі в цїлій наготї своєї всесторонньої дїяльности. Певна річ — проСкарґу та його добу писало не мало письменників — всїлякої народности та й всїлякого напрямку. Тут згадаю лишень ось такі визначні писання як Осїньского Альойзого O życiu i pismach x. Piotra Skargi (Кременець, 1812) та Рихцїцкого (Maurycego hr. Dzieduszyckiego) Piotr Skarga i jego wiek (Краків, 1850, т. I–II; виданнє 2-ге „przejrzane i znacznie powiększone“, Краків, 1868—1869, теж в двох томах). Щоби одначе про Скарґу сказано в научній лїтературі останнє слово, з тим чейже нїхто не згодить ся. Кождий бачить тепер добре, що усе те, що до тепер про Скарґу написано – одно вже перестаріле, друге неясне, чи там зле осьвітлене, иньше знов номилосердно баламутне, а дещо й зовсїм не вияснене, пропущене – за браком поважного, архівного доказового материялу. Тим то й поясняєть ся в науковім сьвітї сей інтерес, з яким стрічає він кожду лїтературну новину із поля дослїдів над житєм та дїяльністю Петра Скарґи.

Тут позволю собі пригадати ось хочби невеличкі вправдї одначе дуже цїнні замітки д. Ф. Бостля про канонїкат Скарґи в „Pamiętnik-у literack-ім за р. 1902 (Rocznik I, Lwów, ст. 120—138). Просто нїхто своїм очам не хтїв вірити, коли побачив, що то за неоцїнені скарби криють ся ще в наших а й в заграничних архівах та біблїотеках, а які ждуть ще своїх щасливих трудівників...

З таким самим, а радше сказати ще з більшим зацікавленєм повитав я та певно ще й дехто иньший писаннє д. Стельмашенка.

Полїтична дїяльність Петра Скарґи! Адже ж се д. Стельмашенко влучив в саме серце (sit venia verbo...) Скарґової дїяльности! Виказати в повнім сьвітлї вплив Скарґи на хід подїй польської історії, виказати вплив типового представника єзуїтського ордена на чудний факт католицької контрареформациї в Польщі в II половинї XVI в., виказати вкінци вплив і участь єзуїти на містериї звісної берестейської унії — се безперечно річ так само не легка як і привабна. Вивязатись з такого завданя щасливо – сього можна позавидувати не лишень д. Стельмашенкови, але й кождому иньшому.

„В Польщі полїтичні впливи єзуїтів були обняті тїснїйшими границями (як на заходї). Раз тому, що анї один єзуїт не засїдав анї в сенатї, анї в посольскім колї, анї навить в судовім трибуналї. По друге тому, що крім Поссевіна і Вoти польська істория не може повеличати ся жадними єзуїтами дипльоматами, гідних такої назви, з самостійними місиями. Варшевіцкий, Скарґа, Цироский, Янїцкий, Шенгоф (Schoenhoff), Пікарский і Томаш Заленский виступають в дуже підрядних спра-

вах, з надто малозначними результатами, аби вчислити їх в дипльоматичний гурт,а про иньших єзуїтів дипльоматів в Польщі нїчого не знаємо. По третє тому, що виховане в Польщі підлягало лишень в однїй части впливам ордена, а значна часть була в руках Академиї і иньших орденів. Вкінци тому, що доми маґнатів і шляхти вибирали собі сповідників і капелянів з иньших монаших чинів, головно оо. бернардинів, і лишень релятивно в дуже малім числї з ордена єзуїтів. Про вплив в війську — нема що й згадувати — раз тому, що сталого війська в Польщі не було, а по друге тому, що иньші монахи вибирали ся теж як капеляни в воєнні походи". (Ks. Stanisław Załęski, Czy Jezuici zgubili Polskę? Wydanie trzecie poprawne, Краків, 1883, ст. 318).

Не знаю, чи д. Стельмашенкови догодило ся коли читати отсї будь що-будь дуже цікаві уваги ученого єзуїта... Коли нї — то жаль, бо по перше він мав би хорошу нагоду полємізувати собі не з аби яким соперником (єзуїт!), а по друге (і се найважнїйше) він все таки застановив би ся поважнїйше над роботою, до якої взяв ся, зміркував би, що до змальовання полїтичної дїяльности Петра Скарґи — зі знанєм азбуки, забиратись годї... На жаль, нїде правди дїти, д. Стельмашенко взяв ся до писаня таки надто легкодушно, а з сього мусїло конче вийти таке, що наукових вислїдів не позавидує йому нїхто.. Він приступив до так трудного завданя, як представленє полїтичної дїяльности Петра Скарґи, без нїякого приготованя, без нїяких нових архівальних материялів та взяв ся як найспокійнїйше за „благоразумне" перемелюванє того, що було сказане перед пів віком, прикрашаючи се все своїми власними банальними увагами, опертими на однїй своїй непорочнїй фантазиї. Результатом сього мусить бути те, що кождий по прочитаню відкладе „сочиненіе" д. Стельмашенка з таким самим „горячим" розчарованєм, з як горячим заінтересованєм забирав ся до читаня.

Д. Стельмашенко плянував свою роботу дуже широко. Вже в „Предислові-ю" (ст. 1—2) завважає ш. автор, що „доба полїтичної дїяльности Петра Скарґи сама по собі не може вияснити нам тиких незвичайних випадків в житю Річи посполитої, як упадок реформациї, скріплене королївської власти, незвичайний зріст латинського (?) впливу, церковна унїя західно-руських земель і вкінци проби піддати Московську державу римському престолови". Всї ті факти, що по думцї ученого автора — довершили ся під безпосереднїм впливом єзуїти Петра Скарґи, не могли доспіти протягом 10—20 лїт.. Тому ш. автор вважав своєю задачею кинути ясне сьвітло на все те, що здавен-давна приготовляло „событія этихъ мрачныхъ страницъ Рѣчи Посполитой". Дальше вважає ш. автор конче потрібним (і треба признати зовсїм справедливо) — стануги супроти особи Петра Скарґи як „публїциста, оратора, проповід-

ника, королївського дорадника, педаґоґа, дипльомата і вірного члена „Societatis Jesu“ на „строго объективной почвѣ“.

Отсе би мала бути в головних зарисах задача д. Стельмашенка. Як отже бачимо, ш. автор задумав змалювати нам образ полїтичньої діяльности Петра Скарґи на дуже широкім тлї. Випадки, які скоїли ся під безпосереднїм впливом Скарґи, він хоче поставити в ґенетичній звязи з усїм тим, що сесї випадки протягом столїть спричинило, — а все те з точки погляду строго обєктивної... Чи-ж можна уявити собі кращу студию?

Щоб у польській історіоґрафії не звернув нїхто уваги на діяльність Петра Скарґи — се річ не можлива, ну — і учений автор се знає добре... Правда — каже ш. автор, „многіе изъ нихъ какъ будто и останавливаются на дѣятельности Скарги“, та вжеж детайльне запізнанє з сею особою і її впливом на долю польського королївства, очевидно, не входило в їх задачу. Ш. автор позволить, що я пригадаю йому як раз тут згадане вже висше писаннє Рихціцкого (ґр. М. Дзєдушицкого). Адже-ж про сю двотомову специяльну роботу (не меньше нї більше а 1042 сторін в першім виданню!) не можна чейже сказати, що в ній її автор „так неначе-б“ справдї прилишив ся при діяльности Петра Скарґи... Чи може учений автор не знав писання Рихціцкого? Нї — він знає моноґрафію Дзєдушицкого надто добре: про се сьвідчить ось хочби примітка д. Стельмашенка на ст. 8, де учений автор зволив ось таке сказати про Рихціцкоґо „Piotr Skarga i jego wiek“: „Зрештою пильна праця Рихціцкого, — замітна сістематизацією всїх фактів а навить подробиць (мелочей), що належать до П. Скарґи, служить не малою підмогою при розслїдуваню полїтичної діяльности його героя“. Читаючи таке — нам видає ся дивним, що д. Стельмашенко призабув у своїм „предисловію“ сю одиноку до тепер, незвичайно богату фактами моноґрафію про Петра Скарґу. А видає ся нам тим більше чудним, що — скажемо вже тут — праця Дзєдушицкого була для д. Стельмашенка головною канвою його „сочиненія“.

Звісно також, каже дальше д. Стельмашенко у своїм „Предисловію“, що важнїйші випадки 2-гої половини XVI віка мали „множество“ дослїдників всїляких шкіл і напрямків — як Любович, Карєєв, Толстой, Коялович, преосв. Макарій, Лукашевич, Дорошевич, Морачевский, Шуйский, Бобжиньский, Демянович і Бартошевич... Певна річ: — про се не стане нїхто спорити з д. Стельмашенком, хоч кождий бачить добре, що реєстр тих „болѣе видающихся историковъ“ можна-б так само добре побільшити (головно новійшими дослїдниками) як і вкоротити... Та вже-ж се, що учений автор говорить дальше про сих письменників — се вже просто велика іґноранция, якої минути мовчанкою — годї.

„Всї вони (значить згадані „болѣе выдающіеся историки") пише д. Стельмашенко, годять ся між собою в тім, що католицька реакция і церковна унїя західно-руських земель завдячують свій початок і житє (происхожденіе и жизнь) виключно впливам „наплынувшихъ" в Польщу єзуїтів".

Слова д. Стельмашенка не потребують коментарів. Що одначе сей дивовижний погляд належить до прінципіяльних питань історичних ферментів в Польщі, головно другої половини XVI віка, та з огляду на се, що сей зовсїм незгідний з історичною правдою погляд д. Стельмашенка кинув величезну тїнь на усю його працю, став так скажу — вихідною точкою його писання, я позволю собі затримати ся при сїм принціпіальнім питанню троха довше.

Реформацийний рух в Польщі — се справді незвичайно інтересна картина в історії Річи посполитої. Коли на заходї реформация розливала море крови, у Польщі реформация гостила мов в дома. Тут могла вона — як каже проф. Брікнер — показати, що вміє. А одначе в хвилї, коли здавалось, що ось се вже сам вершок реформацийного напруженя (60-ті і 70-ті роки XVI в.), що се вже остання година панування католіцизму в Польщі, — тодї наступає майже рівночасно в протестантських громадах розклад, скажу — перецьвіт. І та Польща, яка далеко й широко славила ся своєю релїґійною толєранциєю, яка виборола собі її чверть столїтя наперед перед проголошенєм Генриком IV нантейського едикту (1573 і 1598), та Польща виходить під конець XVI в. ультракатолицькою державою, якої горожани стидають ся навіть думкою згадати давні часи „соромного" забутя.

І що-ж се була за причина такого несподіваного повороту польського народа „до віри батьків"? Отсе й власне lapis offensionis, камінь преткновенія, який довгий час був для учених спірною точкою, а як бачимо — для д. Стельмашенка зістав ся ще до тепер загадкою...

Загально приняв ся був погляд, що реформация в Польщі завдячує свій упадок виключно єзуїтам. Авторами таких поглядів були самі єзуїти, чи там їх письменники. Вони то у своїх писаннях малювали як найчорнїйшими красками ту добу, в якій єзуїтський орден з'являєть ся в Польщі, щоб тим самим оповити свої заслуги тим більшою авреолею, ба що більше — вони приписували собі усьпіхи, які їм не належать ся. Се було одним словом фалшованє публичної опінії, з'єднюванє собі дешевого подиву за незвичайні здобутки єзуїтського ордена. Тут вистарчить згадати лишень ось хоч би такого Ростовского (Lituanicarum Societatis Jesu historiarum prouincialium pars prima..., Vilnae, 1786) та Кояловича (Miscellanea Rerum ad statum Ecclesiasticum in Magno Lithuaniae Ducatu pertinentium, Vilnae, 1650). Та вже-ж дивлячись на

роботу і здобутки єзуїтів — не звернув нїхто належної уваги на сї обставини, серед яких єзуїтам доводило ся працювати, нїхто не помітив, як дуже робота єзуїтів була силою самих сучасних обставин улекшена.

Вже в 50 тих роках зробила реформация в Польщі доволї великі усьпіхи. Отсе й було причиною, що римська курия звернула на Польщу більшу увагу, нїж до тепер. Почавши від 1555 року мандрують до Польщі безнастанно папські нунциї, щоби там передусїм орґанїзувати ряди католицьких борців до завзятої і систематичної боротьби з протестантизмом. Овочі отсеї роботи показали ся в невдовзї: в народї росте з дня на день реакцийний рух, католицьке духовенство будить ся з свого сну, а на біскупських престолах засїдають люди нового крою, яким вже зовсїм не байдуже „хто в що вірить, коби лишень їх мошонка була повна“.

Та вже-ж ледви чи не найбільше причинив ся до упадку реформациї, а тим самим відродження католицької церкви, державно-полїтичний фермент, який саме тодї переживала Польща. Саме тодї зарисовуєть ся дуже ярко розлам тїж інтересами двох верховодячих суспільних кляс в Польщі: панів-маґнатів і шляхти. Полїтичні і економічні інтереси сих властивих репрезентантів польської суспільности — попадають між собою в поважну колїзию. Додаймо до то того ще й нові а при тім так важні випадки хвилї як Люблинська унїя, безкоролївє і всякі иньші державно-полїтичні комбінациї сього часу, а тодї й спостережемо, чому то реформация в очах польської суспільности починає чим раз більше блїднути. Не забуваймо також і того, що протестанти провадять між собою завзяті спори, не старають ся зовсїм скріпити свої так легко здобуті позициї та з дня на день тратять в суспільности довірє. Нові питання хвилї просто змушують можних панів відвернути свою увагу від релїґійно-доґматичних спорів — саме тодї, коли між католицьким духовенством повстають одиниці, з якими вже не легко приходить ся протестантським мінїстрам провадити боротьбу. Згодом-перегодом — реформация тратить що раз то більше своїх приклонників, що раз сильнїйше стає на ноги католицька церков.

І як раз тодї з'являють ся в Польщі єзуїти. Відкривають ся перші колеґії — в Брунсберґу (1565 р.), Пултуску (1566), Вильнї (1569). І дуже справедливо замічає проф. Любович, що „було би зовсїм безпідставно думати, аби поява кількох єзуїтів могла викликати відразу переворот в релїґійнім житю народа. Се значило би признавати їм ледви чи не особливу якусь чародїйну силу“.

І справдї тут — думаю — двох гадок не може бути: єзуїти прийшли вже лиш докінчити розпочате дїло, помагати що найбільше иньшим чинникам польсько-католицької церкви, що працювали перед ними.

І про розвязане так елементарних прінципіяльних питань повинен знати д. Стельмашенко, нїм ще приступив до писання свого „сочиненія“. Певна річ воно дуже дивно, що учений автор в тих справах homo novus, тим більше, що все те сказане мною про початки католицької контрареформациї міг найти учений автор таки в писаннях росийських авторів. Бо-ж чейже д. Стельмашенко не схоче, аби зїсний саркастичний висказ проф. Брікнера під адресою польських учених „Russica sunt — non leguntur“, треба-б слати також і на адресу росийських учених. Се-ж прецїнь кождий зрозуміє, що всї ті Russica — мало приступні (не входжу, з яких там причин...) польським ученим, не повинні чейже бути terra ignota — росийським ученим. Сподїю ся, що д. Стельмашенко в тім зі мною згодить ся. А тепер позволю собі вичислити до сказаного що важнїйшу лїтературу: Н. Любовичъ, Къ исторіи Іезуитовъ въ литовско-русскихъ земляхъ въ XVI в., ст. 1—5, Варшавскія университетскія извѣстія, 1888, N 4, його ж: Начало католической реакціи и упадокъ реформаціи въ Польшѣ, по неизданнымъ источникамъ, Варшава, 1890, ст. 26—29, і на многих місцях. Далї, Dr. Wacław Sobieski, Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III, Варшава, 1902. — A. Brückner, Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III, szkic obyczajowy i literacki, Przewodnik naukowy i literacki, 1902, вип. V—VII, ст. 403—418, 499—509, 595—610. Пор. також мою рецензию на оба останнї писання в Записках т. LII.

Я нарочно поставив на першому місци інформацийної лїтератури до нашого питання д. Любовича. Зробив я се раз тому, що проф. Любович зі всїх дослїдників сеї доби кинув на справу (о скілько менї звісно) найкрасше сьвітло, а по друге тому, що і сам д. Стельмашенко поставив проф. Любовича теж на першому місци свого реєстру „болѣе выдающихся историковъ“, які — по думцї ученого автора — годять ся між собою в тім, немов-б католицька реакция і церковна (берестейська) унія завдячували свій початок і житє виключно впливам єзуїтів. Тепер теж кождий бачить добре, як необережний у своїх судах д. Стельмашенко, признаючи поважному ученому погляди, яких би він мусїв ся встидати.

Подібно можна сказати і про берестейську унїю: д. Стельмашенко — говорячи словами д. Любовича — приписує єзуїтам просто чародїйну силу. Бо й справдї, щоби унія завдячувала „исключительно“ єзуїтам свій початок і житє, так говорити — се, нїде правди дїти, при сучасних вислїдах науки — просто абсурд. Се зрештою річ так ноторично звісна не лишень в історіоґрафії польській та українській, але і в росийській, що говорити про се ширше здаєть ся менї зайвим. Природна річ, воно жаль великий, що д. Стельмашенко не запізнав ся

бодай одробину з тою будь-що-будь для нього незвичайно інтересною лїтературою, бо тодї він з всякою певностю не був би виступив з так перестарілими та дивовижними поглядами. Тут ми можемо що найбільше відіслати ученого автора до отсих писань: — на першому місци ставляю я і тут згадані висше писання проф. Любовича, далї студию д. Ор. Левицького в Архиві Юго-Западной Россіи", ч. I, т. VI, Кіевъ, 1883, яка опісля вийшла осібною книжкою (1884 р.) п. з. „Внутренное состояніе западно-русской церкви въ польско-литовскомъ государствѣ въ концѣ XVI в. и унія", та біоґрафічні нариси його-ж. Др. К. Студиньский, Пересторога руський памятник початку XVII віка. Історично-лїтературна студия, Львів, 1895. X. Biskup Edward Likowski, Unia brzeska (r. 1596), Poznań 1896, — а вкінци й моя студия п. з. Єзуїти в заведеню унїї на Руси в доберестейській добі, Львів, 1902. Не ознайомивши ся з лїтературою не можна забирати ся нї до писання причинків до історині унїї, нї тим самим до мальовання полїтичної діяльности „главы и руководителя этого латинскаго движенія".

Та на тім ще не конець. Як бачимо д. Стельмашенко станув від самого початку на зовсїм хибних заложенях та консеквентно — брине дальше. Гаразд, — каже він — усї ті „болѣе выдающіеся иcторики" годять ся в тім, що католицка реакція і церковна унїя завдячують свій початок і житє виключно єзуїтам. Та тут не в тім річ, про се нїхто не сумнїваєть ся... Ну і очевидна річ д. Стельмашенко теж... Тут важне зовсїм иньше: — хто властиво з єзуїтів був головою „руководителем этого латинскаго движенія?" Бо-ж — замічає дуже бистро д. Стельмашенко — „сказати, що єзуїти брали живу участь в тім або иньшім історичнім процесї, не вказуючи одначе нї осіб, нї їх впливу на окружениє, се значить — зводити звісне питаннє до абстракций.

Відповідь на отсе питаннє — підняв ся дати, очевидна річ, д. Стельмашенко: головою і провідником тих всїх єзуїтських містерий був Петро Скарґа. Що сього не спостеріг нїхто з дотеперішних учених тим гірше для них. Розвязку так важного питання дасть нам д. Стельмашенко. Він признаєть ся на кінци свого „предисловія" зовсїм добродушно, що він підняв ся „не легкоі задачі" (ст. 2). Ну я сього не перечу, — що одначе задача була для ученого автора справдї за тяжка, — про се сьвідчить його студия.

На яких жерелах опер д. Стельмашенко свою працю, отсе питаннє, якого розвязка позволить нам вже наперед осудити, чи і о скілько нового міг внести ш. автор в історичну лїтературу, о скілько міг збогатити те, що ми вже про Скарґу до тепер знаємо. Помічний нам при тім сам ш. автор: після „предисловія" він подав ще й „обзоръ историческаго матеріяла, относящагося къ эпохѣ политической дѣятельности Петра Скарги".

На першому місци ставить д. Стельмашенко, як годить ся, ориґінальні писання Петра Скарґи — всїх разом 12. Кождий знає, що писання Скарґи (ориґінальні) — се справдїшні білі круки. Я не хочу підозрівати д. Стельмашенка, щоби він вичислених писань Скарґи не мав в своїх руках нїколи, все-ж таки спосіб цитованя заголовків отсих писань так дивний, що кождий побачивши се, мусить сам собою застановити ся, чи справдї той, що так хибно цитує заголовки книжок, бачив їх коли на свої очи. Заголовки писань Скарґи, цитовані д. Стельмашенком (на ст. 4 і 5), передовсїм скорочені, а при тім віддані так фалшиво, що просто сором! Ба — але що більше! Ось нпр. на ст. 84 свого „сочиненія“ подає д. Стельмашенко повний заголовок Скарґової „O Jedności“. Кождий сподївав би ся, що чейже учений автор подасть нам справдїшний заголовок сеї незвичайно рідкої книжки. Адже-ж він повинен її мати в своїх руках! — Та де там... У тім заголовку знайде кождий, хто лишень мав нагоду мати в руках „O Jedności“, не меньше нї більше як 56 (пятьдесять і шість) похибок! — Те саме можна сказати й про цитоване иньших писань Скарґи. Я признаю ся отверто — не можу зрозуміти, як можна так цитувати заголовки книжок, які бачило ся на власні очі. Міг так робити колись ґр Дзєдушицкий, що модернїзував собі довільно правопись Скарґи, та вже-ж я думаю, що відписувати ученому авторови заголовки Скарґових писань з моноґрафії Дзєдушицкого з новими (власними) похибками не годило ся — з тої простої причини, що д. Стельмашенко, пишучи про Скарґу, повинен чейже мати його писання в руках. А то, повтаряю ще раз, можна підозрівати ученого автора, що він ориґінальних писань Скарґи не бачив, бо усї цитати із писань Скарґи в „сочиненію“ д. Стельмашенка можна найти (правда ще повнїйші!) в моноґрафії Дзєдушицкого. А такий „випадок“ дає богато до думаня. (Виїмком тут треба признати хиба Synod Brzeski, Obrona Synodu Brzeskiego та Kazania sejmowe (вид. 1857 р.), які правдоподібно мав д. Стельмашенко в своїх руках, коли можна судити з його „Приложеній“ ст. 201—209).

Та ще одно вражає нас в реєстрі жерел д. Стельмашенка: учений автор не знає сього, що вже знають навить польські учені, а власне, що Скарґи „O Jedności“ і „Synod Brzeski“ — передруковано в цїлости в цїнній російській публїкациї п. з. Русская историческая библіотека, т. VII. Памятники полемической литературы въ Западной Руси, книга II. Спб., 1882.

Після „сочиненій“ Петра Скарґи вичисляє учений автор „документи и разныя историческія сочиненія“ (ст. 5—9). Чого тут нема! Побіч „Архівів“ і „Актів“ є Длуґош і Преосв. Макарій, побіч нього Бантиш-Каменский (!), а зараз і „Апокрізіс“, „Ектезіс“ та й „Антірре-

зіс", — є Любович, Кареев, Лукашевич, Бобжиньский, Устрялов, а побіч нього Ростовский (цитований в той спосіб: „Lituanicar. Societatis Jezu historiar. prowin... Wil. 1768!!"), є й Рихціцкий (на 41-шім місци!), Демянович, Сярчиньский, Ярошевич (Matka świętych Polska!) а побіч і Заленский (Jezuici w Polsce т. I і II) та й Жукович. До кождої публікациї додає учений автор декілька своїх, нераз доволї гумористичних уваг. Дещо позволю собі зацитувати. І так Бантиша-Каменского Исторія объ Уніи (Москва, 1805, а не 1795 р., як подає д. Стельмашенко. „Историческое извѣстіе" було лишень „собранное 1795 г.") може ще тепер по думцї ученого автора „служить справочной книгой при освѣщеніи уніятскаго вопроса..." Про „Dzieje kościołów wyznania Helweckiego w Mały Polske (sic! і вір тут, що учений автор видів сю книжку...) Лукашевича каже д Стельмашенко, що в них прекрасно осьвітлений історичний материял, що належить до протестантського руху. Для д. Стельмашенка цінні працї проф. Любовича не істнують. А зараз після того додає д. Стельмашенко так: „Сюди слѣдуетъ и другое его (значить Лукашевича) сочиненіе: „Powst. i wzrost reform (!!!) w Polsce". Поминувши вже крайно не „учений" спосіб цитованя — позволю собі звернути увагу ученого автора на се, що Лукашевич такої працї не написав нїколи. Подібна праця, що правда, істнує — та її написав не Лукашевич, а проф. Закшевский. (Повний і правдивий заголовок такий: Zakrzewski Wincenty, Powstanie i wzrost reformacyi w Polsce, 1520—1572, Lipsk, 1870). Звісне писаннє Ростовского (дивовижний, а просто комічний спосіб цитованя заголовка я зазначив вже висше) по думцї ш. автора, дає нам дуже богатий материял до житя і діяльности єзуїтського ордена в Польськім королївстві" (!) Учений автор і не сподієть ся, що хто читав писаннє Ростовского, той чогось подібного з всякою певностю не скаже. Та вже-ж просто клясичні уваги додав д. Стельмашенко до цитованого вже нераз писання Рихціцкого (ґр. Дзєдушицкого). Не згадую вже сього, що учений автор не знає зовсїм, що моноґрафія Рихціцкого вийшла по раз другий 1868—1869 р. (Wydanie II przejrzane i znacznie powiększone). Та вже ж назвати незвичайно совісну, а на свій час просто єдину в своїм родї, роботу Дзєдушицкого „історичним памфлетом", зрівнати її рівно з болотом, а при тім оперти на нїй усе своє „произведеніе", живцем брати з неї цїлї уступи і т. д. — се вже дуже і дуже не „науково", а й не етично. Що до Бобжиньского „Dzieje Polski w zarysie" зверну увагу ученого автора на се, що сей підручник появив ся вже в третім накладї, в двох томах (Warszawa, 1887—1890).

В кінци не зашкодить „пригадати" ученому авторови ще дечого. І так „Апокрисисъ" (ст. 6), якого автором був справдї протестант Хри-

стофор Броньский, вийшов в р. 1597 по польськи. Православні приняли сю книжку з одушевленєм, а результатом сього було, що вже в р. 1598 появив ся її переклад на мову руську. Останніми часами передруковано „Апокрисисъ“ в незвісній ученому авторови „Русскій Историческій Библіотецї“, т. VII, ст. 1003—1820. „Ekthesis“ (ст. 7) передрукована до тепер два рази: в Чтеніях въ императорскомъ обществѣ историі и древностей росс., Москва, 1879 (видав А. Попов) і в III томі Памятників полемич. литературы (Р. И. Б.) ст. 329—76. Також на ст. 477—982 передруковано в польсько-руськім тексті також „Ἀντίῤῥησις“.

На третім і останнїм місци свого „обзору историческаго матеріала“ умістив д. Стельмашенко „Журнальныя статьи“ (ст. 9—14). Природна річ, що учений автор не стримав ся і тут від своїх просто незрівнаних гумористичних уваг. Наперед одначе годить ся згадати, яких то авторів вичислив д. Стельмашенко на кінци свого „обзору“. Читаю — тай подивляю. Ось побіч Ор. Левицького (чому д. Стельмашенко називає його Левитскій — не знаю...) стрічаю Морошкіна „Іезуиты въ Россіи“, т. I (журнальная статья?), статю безіменного автора п. з. „Литовскія іезуитскія провинціи“, Дух. Хрис. за 1863 р., Лилова „О зловредныхъ дѣйствіяхъ іезуитовъ“ (!) та навить Кондратовича „Исторія польской литератури...“ Справдїшне столпотвореніє!

Та вже-ж се, що д. Стельмашенко позволив собі дальше написати, се переходить вже всякі границї. Певна річ — кождому вільно шуткувати, як йому подобаєть ся — та й д. Стельмашенко пошуткував собі своїм „сочиненієм“ таки дуже здорово. Та вже-ж думаю, референт професорської колеґії, що призначив сю працю до так поважного наукого видання як „Университетскія извѣстія“ київського унїверситету, повинний був звернути трохи більше уваги на зміст „сочиненія“.

Д. Стельмашенко пише так: Зазнайомившись з польською історіоґрафією годї на конець минути мовчанкою і тої преси, яка служить виразом тенденцийних поглядів крайного єзуїтського напрямку. Говорячи се, ми маємо на гадцї польський журнал Kwartalnik Historyczny. Organ towarzystwa historycznego pod redakcyą Xawerego Liskego (давно тому умер!) По тім переходить учений автор до статий д. Прохаски та проф. Брікнера, поміщених в тім же журналї.

Я не стану боронити тут доброї слави Kwartalnik-a historyczn-ого. Не перечу, що Kwartalnik historyczny містив часом статї нераз з дуже яркою тенденцийною закраскою, щоби одначе за се кинути анатему на цїлий орґан — се просто нечесно і против сього треба рішучо застеречи ся. При тім я ще раз повтаряю: вільно д. Стельмашенкови шуткувати до вподоби, чи одначе орґан, який друкує подібні крайно ненаукові на-

пасти на поважні наукові видання, зискає тим що на поваїї, — се вже лишаю під розвагу хв. редакциї „Университетских Извѣстій“.

Коли-ж д. Стельмашенко позволив собі в такий спосіб „упорати ся“ з цілим видавництвом, то що-ж вже й говорити про д. Прохаску та й проф. Брікнера? Се найзвичайнійші фразери, про яких шкода й згадувати. Що до д. Прохаски — не перечу: Статя його п. з. „Z dziejów unii brzeskiej“ (Kwart. 1896 р.) написана справдї крайно тенденцийно і ненауково. Та вже-ж се, що ш. автор сказав про студию проф. Брікнера (Spory o unię w dawnej literaturze, Kwart., 1896) — се вже клясичний доказ разячої іґноранциї д. Стельмашенка. Ш. автор гнїваєть ся на проф. Брікнера за се, що він називає Апокрізіс (1597, 1598 р.) „містифікациєю почавши від посьвяти, а скінчивши на постановах синоду. Про справи церковні пише чоловік сьвітский, а про православних кальвиніст“ і т. д. Ну — боронити проф. Брікнера я не потребую та вже-ж д. Стельмашенкови раджу таки дуже щиро прочитати собі при найблизшій нагодї одну із перших студий на полї дослїдів над полємічною лїтературою, Скабалановича „Объ Апокрисисѣ Филалета“ Спб., 1873. Там знайде учений автор для себе не одну цікаву вістку та скористає бодай о стілько, що не стане голословно закидати фразерства. І ще одно вражає мене: пощо властиво згадав д. Стельмашенко у своїм „обзорі“ статї д. Прохаски та проф. Брікнера? Адже-ж він анї разу не цитує їх у своїм „сочиненію“. Певна річ — воно не шкодить прочитати статї згаданих учених, та я спитаю тут д. Стельмашенка, чому-ж він не прочитав собі ще й ось нпр. цїнного нарису дра Франка, поміщеного в тім самім „Kwartalnik-у historyczn-ім“ за р. 1895 п. з. „Z dziejów synodu brzeskiego“, чому не перечитав собі ще й десятка иньших писань, яких теж не треба би було цитувати?!

Переглянувши таким чином все те, що д. Стельмашенко мав при писаню свого „сочиненія“ під руками, — ненароком питаємо себе: і що-ж нового міг нам дати д. Стельмашенко на основі тих принагідно позбираних „жерел“? Чи може д. Стельмашенко мав в своїх руках якісь нові незвісні материяли, що кидали якесь зовсїм иньше сьвітло на знані справи? Нї, не мав... з чим властиво забирав ся д. Стельмашенко до писаня своєї студиї?

Тут власне й цілий хист ученого автора... Навіщо йому знати цїнну студию проф. Любовича „Къ исторіи Єзуитовъ“, навіщо йому Лїковского „Unia brzeska“, навіщо йому проф. Студинського „Пересторога“, навіщо йому Мільковича Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis (т. I, Leopoli, 1895), навіщо йому цитованої студиї д. Ор. Левицкого, навіщо д. Харламповича „Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка... и заслуги ихъ въ дѣлѣ

защити православной вѣры и церкви (Казань 1898), навіщо йому Завітневича Палїнодия (Варшава, 1883), навіщо йому богато иньших публїканций по історії католицько-православної полєміки в XVI і XVII в., навіщо йому вкінци конче потрібних для нього діяриїв Велєвіцкого? Навіщо? Адже-ж він має під руками моноґрафію ґр. Дзєдушицкого! А там все найдеш готове: і довжезні цитати із Скарґових писань і численні факти добуті з діяриїв Велєвіцкого (коли вони ще не були опублїковані; — д. Стельмашенкови і не снило ся, що отсї таємничі якісь єзуїтські діяриї Велєвіцкого вже давно опублїкувала краківська академия...). Усе там найдеть ся! Спритний автор потребує лишень моноґрафію Дзєдушицкого скомбінувати ще ось нпр. з „Исторією русской церкви" м. Макарія та ще там з якою книжкою — тай „сочиненіе" готове... А там і золоту медаль київські учені дадуть...

Перейдім тепер до детальнїйшого перегляду.

Вже на перший погляд можна поділити працю д. Стельмашенка на 3 части (через помилку дав ш. автор самій роботї заголовок „Введеніе"...). Перша частина, що обіймає 3 роздїли (ст. 15—36) — се неначе вступ до самої студиї. В нїй малює нам ш. автор 1) „Административное и соціальное положеніе Польши ко времени политической дѣятельности Петра Скарги", 2) „Католическую церковь въ Польшѣ" і 3) „Реформаціонное движеніе въ Польшѣ". Як отже бачимо се те, що ш. автор заповів в „Предисловію": образ всїх тих „сложныхъ силъ", які протягом століть приготовляли всї ті випадки, що скоїли ся під безпосереднїм впливом Скарґи. Природна річ — в тій части не старав ся сам автор подати нам чогось нового: без спецпяльних студий воно не можливо. Тому то і переповідає нам ш. автор в тій части звісні випадки про боротьбу шляхти з аристократиєю (почавши від половини XV в.) за державно-полїтичну перевагу (ст. 15 –18) та переходить до мальованя боротьби шляхти з духовенством (ст. 19—23): коли шляхта здобула вже повну побіду в полїтицї — показало ся, що серед боротьби призабула вона ще одного могутного ворога: католицьке духовенство. Таким чином ш. автор переходить до представленя становища духовенства в суспільности, його відносин до шляхти, його боротьби за свої клясові привилеї, як свобода від поношеня державних тягарів, десятини і т. д. І коли можна закинути що ш. авторови, то хиба се, що II уступ затитулований занадто загально „Католическая церковь въ Польшѣ": його можна-б назвати що найбільше оглядом социяльного становища польсько-католицького духовенства, а вже-ж нїяк так широким понятєм, як „католицька церков в Польщі". Адже-ж д. Стельмашенко не буде зі мною спорити, що повного образу католицької церкви в Польщі в II роздїлї

він не дав. Ми не знаємо нпр. яке воно було се католицьке духовенство — низше і визше, яка була його осьвіта, який етичний рівень і т. д. І жаль великий, що д. Стельмашенко се пропустив: до поясненя і зрозуміння діяльности єзуїтів і проповідництва Скарґи — воно би дуже придало ся.

Про 3-тий розділ І части скажу те саме: нічого нового, тай не дуже вірне повторюванє знаних подій. Ш. автор починає своє оповіданнє про „реформацийний рух в Польщі" — як звичайно — від Лютра: протестантські книжки заносять нову науку до Польщі. Появляють ся королївські едикти. Чому одначе д. Стельмашенко згадує лише королївські едикти з років 1520 і 1523, а замовчує едикт з р. 1522 (Zakrzewski, Powstanie i wzrost reformacyi w Polsce, ст. 228, — Любович, Исторія реформаціи въ Польшѣ, Варшава, 1883, ст. 48, зам. 2, пор. мою працю — Предтеча Унії, ст. 17, зам. 5) — не знаю... Нова наука ширить ся в Польщі, як пошесть. Богато причиняє ся до того князь пруський Альбрехт. По смерти Жиґимонта І (1548) реформацийна горячка ще більше росте. Польща стає прибіжищем усяких заграничних сектантів, огнищем найріжнороднїйших антікатолицьких наук. Що-ж на се польське католицьке духовенство? По думції ш. автора — воно розуміло вагу того несподіваного релїґійного перевороту, що відбував ся на його очах (ст. 31). Учений автор позволить, що в тім я з ним не згоджу ся. Що духовенство не спостерегло несподіваного небезпеченьства (очевидна річ — в 20-х роках XVI в.) про се сьвідчить вже хоч би се, що першими документами реакциї против нової науки були як раз едикти королївські. Духовенство що іно потім виступає на синодах до голосного протесту (пор. Закшевского та Любовича op. cit.) До боротьби з „єретичною" вірою виступають головно капітули. 1553 р. появляєть ся Гозия „Confessio catholicae fidei", Рим висилає до Польщі нунция (Ліппомано). Та нунций не знайшов в Польщі симпатий. Він вертає до Риму — а тим часом протестантський рух змагаєть ся ще більше. Рік 1562, час Пйотрківського сойму — се і доба найбільшого напруженя реформацийної горячки та рівночасно і початок її упадку. Від 1562 року — реформацийний рух слабне — навіть по більших містах (ст. 35). Настає доба католицької реакциї: „латинское духовенство дружно ополчилось на своего врага" (ibid.).

Так оповідає д. Стельмашенко, ідучи невільничо за проф. Любовичом, а я позволю собі пригадати тут ученому авторови його „предисловіе". Адже-ж там виразно сказав був д. Стельмашенко, що „происхожденіе" католицької реакциї завдячує Польща виключно єзуїтам. Невже-ж ш. автор не помічає того, що 1562 р. єзуїтів в Польщі ще не було? Чи се може був вплив заграничних єзуїтів?

А тепер одна загальна увага. Хоч і не підлягає найменшому сумнїрови, що головним інформацийним жерелом до сеї першої частини роботи д. Стельмашенка служила йому звістна праця проф. Любовича п. з. „Исторія реформаціи въ Польшѣ“ та почасти його-ж друга розвідка п. з. „Альбрехтъ, герцогъ Прусскій и реформація въ Польшѣ“, все таки ми помічаємо, що ш. автор так неначе-б встидав ся цитувати згадані писання знаменитого ученого. Він радше візьме собі цитати з книжки проф. Любовича, неначе-б се було краще, як просто зацитувати ту або сю сторону згаданих писань. По нашій думцї — так воно не повинно бути.

Після такого вступу переходить д. Стельмашенко до самої основної части своєї студиї, по нашому подїлови — до части другої. Що до великости вона найбільша: сягає від ст. 37—163. Се саме серце роботи д. Стельмашенка, скажім властива студия: перша частина (ст. 15—36) і остання (по нашому подїлови третя, ст. 163—199, себто до кінця) — се лишень декорациї властивої студиї, вступ і фінал. Природна річ, що на другу частину позволю собі звернути найбільшу увагу, вже хоч би лишень з тої причини, що саме в тій части, як у властивій студиї, показав учений автор усе, що знав.

Частина друга обіймає 6 роздїлів. Як годить ся — починає її біоґрафія Петра Скарґи (ст. 36—43). Далї слїдують роздїли в такім порядку: „Дѣятельность П. Скарги въ царствованіе Баторія“ (ст. 44—65), — „Папскія притязанія на русскую церковь въ періодъ Московско-Польскихъ столкновеній и участіе въ нихъ Скарги“ (ст. 66—70), — „Положеніе православной Церкви Литовскаго великаго княжества на канунѣ іезуитскихъ посягательствъ П. Скарги на ея свободу“ (ст. 71—80), — „Скарга какъ иниціаторъ и руководитель уніатскаго движенія“ (ст. 81 - 103), і в кінци „Дѣятельность П. Скарги на пользу уніи въ царствованіе Сигизмунда III-го“ (ст. 104—163).

Вже з сього зіставленя роздїлів можна осудити, що властиво мав д. Стельмашенко на приміті, називаючи своє „сочиненіе“ „Полїтичною діяльностю Петра Скарґи“: він хотів одним словом виказати, що Русини мають завдячувати прокляту унїю виключно і ще раз виключно полїтичним інтриґам Петра Скарґи, того хитрого єзуїта, який всїх з'умів обмотати нїжною павутиною свого демонїчного впливу.

Оповіданє своє починає учений автор біоґрафією Скарґи. Які-ж жерела мав він під руками? Чи може які незвісні рукописні скарби? Нї, та пождім: учений автор вичисляє нам сам свої „жерела“. Ось вони: 1) цитована моноґрафія Рихцїцкого (Дзедушицкого) 2) Obraz wieku panowania Zygmunta III, F. Siarczyńsk-ого (ч. II, Львів, 1828) 3) O życiu i pismach ks. P. Skargi Osińsk-ого (Кременець, 1812) і 4)

Matka świętych Polska Jaroszewicz-a (1767). Перечитавши таке — можемо вже наперед сказати, що нового не довідаємо ся нічого з біоґрафії пера д. Стельмашенка. Що-б одначе мати маленький взірець, як наш учений автор „використовує“ свої „жерела“, позволю собі дати ось таку невеличку паралелю.

Текст д. Стельмашенка:

„На главной проѣзжей дорогѣ изъ Радома до Варшавы, въ пяти миляхъ отъ послѣдней, лежитъ небольшое, но богатое мѣстечко Гроецъ (Grojec). Въ окрестностяхъ этого мѣстечка находить ся маленькій, безымянный фольварокъ съ господскимъ домикомъ, именуемый „Скарговщиной“. Это и есть родина Петра Скарги. Скарга происходилъ изъ фамиліи Повенскихъ, имѣвшихъ и богатыя помѣстья и не малое общественное значѐніе при Мазовецкихъ князьяхъ... і т. д. (ст. 37)

Текст Рихціцкого:

„Na głównym z Radomia do Warszawy gościńcu, o półszosta mili od Polskiej stolicy, leży.., ładne miasteczko Grojec... ono jest rodzinnem miejscem wielkiego naszego złotoustego Piotra Skargi. Tuż obok na prawo postrzegasz wioskę z dworkiem, gospodarskiem zabudowaniem... Jest to Skargówszczyzna, nosząca dotąd imię iego rodziny. Dawna ta... szlachta nosiła właściwie imię Powęskich lub Pawęskich, i miała niejaki majątek i znaczenie za czasów jeszcze Mazowieckich książąt...“ і т. д. (т. I, ст. 149 і 150 виданнє I).

Отсей невеличкий примір „совісности“ д. Стельмашенка в „використованю“ жерел — най для нас вистарчає: всїх місць взятих живцем з „історичного памфлєту“ (!!!) Рихціцкого — в дальшім оповіданю я просто не буду в силї виказати. Хто цікавий — най сам спробує. Я зазначу лишень коротко, що в сїм роздїлї (біоґрафія П. Скарґи) переповідає д. Стельмашенко невільничо Рихціцкого (Моноґрафія т. I, ст. 149—163). Пригадую при тім, що я цитувати му все моноґрафію Рихціцкого першого видання тому, бо тим виданнєм користвував ся д. Стельмашенко, очевидна річ — заправлюючи своє оповіданнє від часу до часу власними помилками.

Скарґа родив ся 1536 р. Скінчивши низшу школу в Ґройцу [а не „въ Гроецѣ или въ Грудкѣ“ (sic!)] пішов на науку до краківської академиї. Там — каже д. Стельмашенко — учив ся всього два роки, а опісля слухав фільософії „бакалавра“ Фелїкса Серпского“ (ст. 38). Мій Боже! Як то тяжко приходить ся „користувати ся“ польською книжкою чоловікови, що по польськи розуміє так, ну возьмім нпр. як проф. Флорінский. А тим часом Рихціцкий сказав тою неможливою польською мовою зовсїм що иньше. Ось його слова: „po dwu latach uporczywej

nauki dostąpił nasz Piotr (1554) pod dziekanem wydziału filozoficznego Feliksem Sierpskim akademickiej godności bakałarza...“ (т. I, стор. 153). Оттакі то нїсенїтниці можна наплести, коли не знаєть ся гаразд потрібної мови...

Після кількалїтнього блукання — Скарґа з'являєть ся 1563 р. у Львові, висьвячуєть ся в піддіякони, а на другий рік стає вже ксьондзом, дістає парохію рогатинську та львівську канонїю. — Певна річ — инакше д. Стельмашенко не міг писати: аджеж так само, а не инакше оповідає Рихцїцкий (т. I, стор. 155, 156)... Що воно одначе так не було — про се довідаєть ся учений автор зі згадуваного мною на самім початку нарису д. Бостля в Pamiętnik-у literack-ім за р. 1902, стр. 120—138. Переповідати за д. Бостлем вважаю зайвим. — Природна річ і се, що 1566 р. витає Скарґа пишною промовою новоіменованого (по смерти Тарла) львівського арцибіскупа Станїслава Старновского (стр. 39), бо-ж так написав Рихцїцкий (I, стр. 158, з тою ріжницею, що Рихцїцкий називає його Сторновский, ну — але хто-б там звертав увагу на таку дрібничку...). Тим часом сей арцибіскуп звав ся Станїслав Сломовский, герба Абданк, перед тим біскуп ляодицейський, суфраґан і канонїк краківський. Сьвяточний в'їзд його до Львова був (по Скробішевському) не 1566 р., а 7 грудня, 1565 р. (Пор. Skrobiszewski, Vitae Archiepiscoporum Leopoliensium, Sign. M. 3). — Коли би дальше д. Стельмашенко інтересував ся побутом Скарґи у Львові троха більше, він би був не наговорив стільки про Скарґову проповідницьку дїяльність, бо він був би дізнав ся, що Скарґа став катедральним проповідником правдоподібно що іно 1567 р. — саме перед від'їздом до Риму (а не 1563 р., як читаємо у Рихцїцкого (т. I, стр. 155)), себ то по смерти катедрального проповідника Яна Арундінензіса, хоч в консисторських актах виринає Скарґа як проповідник що іно 1568 р. Зваживши се, кождий мусить признати, що дїяльність Скарґи у Львові не могла бути так дуже впливова, а то тим більше, що ось прим. від р. 1566 до 1567 Скарґи у Львові не було... (Пор. Бостель, op. cit.).

Не розумію, як міг написати дальше д. Стельмашенко, що Скарґа „викликав незвичайну сензацию“ тим, що навернув до католїцизму Катерину (!) Сїнявську, доньку Яна (!) Радзївіла? (стр. 39). Се вже крайна легкодушність в орудуваню історичними фактами, якої не довело ся менї стрінути нїколи; таж про се пише сам Рихцїцкий (I, 178, 179), а також: Велєвіцкий, Ростовский, Несєцкий, Заленский і т. д. [пор. прим. мою студию (op. cit.) стр. 54 і 55]. — Саме тодї — пише дальше д. Стельмашенко — завитали до Польщі єзуїти. Перший закладає єзуїтський лїцей в Брунсберґу кардинал Гозий. Вістку про се засягнув наш учений автор з такого жерела: Archiv. Prov. Pol. Lith.

Hist. Col. Brunsberg: Dzieje brunsberskiego kolegium... t. IV“ (цитую як найдокладнїйше: стр. 39, замітка 2). Читаю й очам своїм не вірю... Що се може бути за жерело? Перше виглядає гейби на звісні єзуїтські архіви провінциї польської і литовської, до яких мав вступ кс. Заленский (пор. Załęski, Jezuici w Polsce, т. I, часть I, стор. XIII), а до яких перший лїпший смертний не так легко може дістати ся; але що значило би се друге? Припустїм, що д. Стельмашенко мав щастє дістати ся до єзуїтських архівів, але що значить, кажу ще раз, се друге? Не вжеж би справдї появила ся останнїми часами якась учена публїкация на польській мові п. з. „Dzieje brunsberskiego kolegium“ та ще до того кількотомова (д. Стельмашенко знає т. IV...)? — Та справа стоїть инакше в дійсности. Д Стельмашенко позволив собі „позичити“ цитату із моноґрафії кс. Заленського „Jezuici w Polsce“ — та й тілько. І так читаємо на стор. 157, т. I, части I цитованого писання ученого єзуїта таке: „Dnia 21 sierp. 1565 r. otworzył Hozyusz pierwsze na całą Polskę seminaryum dyecezalne i powierzył Jezuitom“ (у д. Стельмашенка віддане се так: „...въ слѣдующемъ году Гозій основалъ въ томъ же Брунсбергѣ первую во всей Польшѣ семинарію и поручилъ ее тѣмъ же єзуитамъ...“). До сього дає кс. Заленский такий цитат (а за ним „неоглядно“ д. Стельмашенко...): „Archiv. Prov. Pol. Lith. Hist. Col. Brunsberg. Dzieje brunsberskiego kolegium i istniejących przy niem zakładów naukowych opowiem szczegółowo w tomie IV“. — Як отже бачимо – тут знов незнанє польської мови відбило ся таки дуже погано на „науковій“ роботї д. Стельмашенка... Чому-ж одначе не зацитувати просто і коротко кс. Заленского, нїж осьмішувати себе „пожиченим“ цитатом — се вже секрет д. Стельмашенка...

Зацитувавши далї ще денещо з кс. Заленского (пор. студию д. Стельмашенка стр. 40 і кс. Заленского, I, стр. 170, — грамота короля Жиґимонта III з дня 23 марта 1565 р.), вертає д. Стельмашенко знова до Рихцїцкого (I, стр. 177, роздїл III) та оповідає, що Скарґа вибираєть ся 1568 р. до Риму — в єзуїтський новіцият. Я не стану переповідати дальше тих крайно абсурдних елюкобраций д. Стельмашенка, в яких він сумнїваєть ся, чи стімулом до Скарґового вступленя в єзуїтський орден було правдиве „отреченіе отъ міра“, чи... погоня за славою. Се вправдї доволї гумористичне місце — та цікавого я відсилаю до самої студиї д. Стельмашенка. — Тим часом, оповідає учений автор, коли Скарґа перебуває в новіциятї, рознесла ся вістка про подвиги католицьких місионарів в Китаю, Японії, Мексицї; Скарґа забажав теж вандрувати в далекі краї. Та стало ся инакше... „Боргіашъ“, єзуїтський ґенерал, рішив вислати Скарґу до Польщі: там він був потрібнїйший... (стр. 41, 42). „Но прежде чѣмъ коснуть ся внутренней

политической дѣятельности Скарги въ Польшѣ..., мы должны сказать о томъ, что успѣли сдѣлать іезуиты къ приходу Скарги въ теченіе своего семилѣтняго пребыванія въ польскомъ королевствѣ" — оттак сходить д. Стельмашенко на иньший епізод — з тої простої причини, що і Рихціцкий у свойому „пашквілю" — робить теж такий „перехід" („zanim jednak o dalszych jego czynnościach mówić będziemy, musimy wprzód poznać stan, w jakim towarzystwo swoje zastał w ojczyznie..." т. I, стр. 190). — „Положеніе іезуитовъ... было въ самомъ цвѣтущемъ состояніи" („był on (stan) nader kwitnącym..." R., I, стр. 190) і т. д. оповідає д. Стельмашенко просто невільничо за Рихціцким...

Вже на підставі сього, о скілько можливо совісно зробленого розбору IV розділу (по нашому поділу 1-го розділу II ч.) „сочиненія" д. Стельмашенка можемо пізнати „метод" наукової роботи ученого автора: я просто не хочу назвати по імени такого способу „використовуваня" чужої праці, хоч і як воно обурює, коли ту чужу працю називають іще — risum teneatis — „історичним памфлетом"!...

Переходимо тепер до V-го розділу „сочиненія" д. Стельмашенка п. з. „Дѣятельность П. Скарги въ царствованіе Баторія" (по нашому поділу до 2-гого розділу части II). Сей розділ сягає, як сказано висше, від стр. 44—65. Яка-ж се була діяльність? Зберім усе сказане д. Стельмашенком до купи, а довідаємо ся, що ш. автор оповідає нам про се: 1) Скарґа закладає в Вильнї церковні брацтва. 2) Серед горячої проповідницької діяльности навертає братів Радзївілів. 3) Скарґа робить на короля Баторія та його канцлера Яна Замойського від разу демонїчний вплив і вони роблять лишень то, що їм Скарґа вкаже. 4) Скарґа в полєміцї з Воляном розбиває на мязґу „єретиків". 5) Скарґа „рішив" перемінити виленську колеґію на академию, ну — і Баторий його послухав (стр. 52—53). 6) Коли Скарґа побачив, що уся його дотеперішня робота не вистачає до цілковитого знищеня протестантів, тодї він „рѣшилъ создатъ нѣчто такое, что сразу обезпечило бы поворотъ протестантовъ въ сторону латинянъ" (стр. 55) — ну і видрукував свої „Żywoty Świętych"... 7) Скарґа „постарав ся", що король отворий в Полоцку єзуїтську колеґію, а не вдовзї і в Ризї. 8) Відновляєть ся ще раз полєміка з Воляном і 8) Скарґа переходить до Кракова, де приймають його „съ величайшимъ восторгомъ" (стр. 62)... — Оттака то була діяльність П. Скарґи в добу панования Батория, і „здѣсь", запевняє нас д. Стельмашенко, „кроется причина постепеннаго упадка реформаціоннаго движенія". — Поведім тепер до оповідання д. Стельмашенка паралєлю з писання Рихціцкого, а побачимо таке. Першій точці нашого змісту відповідають у Рихціцкого (т. I) стр. 192—202. Позволю собі зробити

до сеї части декілька уваг (застерігаючись, що місць живцем взятих з Рихцїцкого не буду виказувати). Д. Стельмашенко — ворог вірного подавання імен власних. І так вже перед тим назвав він єзуїтського ґенерала Боржія якимсь Борґіяшом. Я зрештою цїню дуже той незрівняний пієтизм д. Стельмашенка до тексту Рихцїцкого, ну, але польський Борґіяш все таки буде зватись по великорусски Боржія (пор. прим. стр. 41). — Папський нунций в Польщі 1572 р. не звав ся Вінцентий Партиций (стр. 44), а В. Портічі, і т. и. — Не меньший ворог д. Стельмашенко й совісного цитовання Скарґових слів. Певна річ, що воно можна виправдати яко тако скупеньким знанем д. Стельмашенка польської мови, та по моїй думцї на се найлїпша рада така: доти не писати на основі польських жерел (хоч би тими „жерелами" був лишень один Рихцїцкий...), доки не буде їх гаразд розуміти... А то кождий буде мусїв вважати цитати д. Стельмашенка несмачним жартованєм та і глузованєм з того орґану, який помістив його „сочиненіє". Щоб одначе хто не закидував менї голословного способу критиковання, я позволю собі навести ось такий приклад:

Текст Скарґи в переводї д. Стельмашенка, стр. 45.	Текст Скарґи, евент. Рихцїцкого, I, 199, 200.
„...въ настоящую пору всѣ чрезвычайно скоры на вѣру, не разсуждая, кто говоритъ и чѣмъ доказываетъ свою рѣчь. Нѣтъ теперь любви къ своей отеческой вѣрѣ, — угасло усердіе къ службѣ Божіей, даже духовенство стало нерадивымъ!... Гдѣ возьмемъ лѣкарства противъ этихъ болѣзней? ...Но мы не отчаяваемся, — терпѣніемъ, покорностью и любовію къ непріятелямъ мы возвратимъ къ Богу отнятыя у насъ души, — это и есть то дѣланіе (żniwo), на которое Онъ послалъ насъ". (Skarga. „Obrona Jezuitów; trzecia próba, rozdział III).	...ludzie „uwierzą prędko, kłamstwu pomagają, a nie pytają się ani uważają, kto mówi i czem dowodzi. Nie masz miłości ku rozszerzeniu wiary świętej, zgasła staropolska ku służbie Bożej żarliwość, duchowne u siebie obelżyli i na Boski w nich urząd nie patrzą, do dóbr kościelnych chciwość i łakomstwo je uwodzi Jako trudna takie w wierze zatrzymywać i w cnotach świętych pomnażać, palcem dotykamy... Lecz nie rozpaczamy, ale cierpieniem, pokorą, miłością nieprzyjaciół wiele dusz panu Bogu pozyskować możem, mocą tego, ktory nas na swoje żniwo wysłał".

Я не входжу в те, як властиво назвати подібне, скажім делїкатно, профановане текстів старих памяток, а замічу лише, що і се ще у д. Стельмашенка не найгірше: він позволяє собі навить при нагоді заци-

тувати як слова Скарґи, переповідання Рихцїцкого! (В відповіднім місци я се зазначу).

Я заподіяв би д. Стельмашенкови велику кривду, коли-б я сказав, що одиноким жерелом відомостий був йому Рихцїцкий: д. Стельмашенко користував ся ще й відповідними уступами „Исторії Русскої Церкви“ м. Макарія (т. IX, Спб., 1879). Для контролї прошу порівнати: д. Стельмашенко, ст. 45, И. Р. Ц. IX, ст. 358, 359 і т. д. Очевидна річ, ш. автор користає з „Істориї“ преосв. Макарія „по свому“.

Оповіданнє про навернене братів Радзївілів написав д. Стельмашенко за Рихцїцким не конче совісно (пор. Рихцїцкий, т. I, ст. 203—209), а се тим більше видаєть ся чудним, що ш. автор міг дуже легко сконтролювати своє писаннє відповідним місцем у м. Макарія (IX, ст. 361) і у кс. Заленского (т. I, ст. 196, 197). Сьмію звернути увагу ш. автора на се, що Скарґа не міг навернути на католїцизм в Вильнї Миколу Радзївила Чорного, бо він умер ще 1565 р., а Скарґа прибуває до Вильна аж 1573 р. Зрештою се нотерично звісна річ, що М. Радзївил Чорний умер „єретиком“. Натомісць правда се, що загально говорять про Скарґу, що він навернув Миколу Криштофа Радзївіла, сина Миколи, прозваного Чорним. Помиляєть ся дальше д. Стельмашенко, коли каже Миколї (Криштофови) Радзївилови відбирати кальвинїстам друкарню в Берестю: се зробив якийсь з його братів (пор. Рихц. I, 207). Про братів Миколи Криштофа (прізваного Сиріткою) і про вчинок Слєповроньского (ст. 48, 49) оповідає ш. автор за Рихцїцким доволї поправно.

Тим часом, оповідає д. Стельмашенко (ст. 49), королем польським став Баторий. Він відразу „окружив“ себе канцлєром Замойским і проповідником Соколовским (ibid.), ну — а „оба они были въ самыхъ лучшихъ отношеніяхъ со Скаргой и планы послѣдняго скоро отразились на всей политикѣ короля“ (ibid). Я подивляю ту ґенїяльну просто провірність д. Стельмашенка, з якою він розвязує одним словом такі полїтичні містериї, як ось нпр. мотиви полїтики Батория в дусї католицькім. І що десь того перед д. Стельмашенком нїхто не спостеріг! А тим часом то така проста річ: Баторий робив те, що йому Скарґа велїв. От і все! Спостереженє д. Стельмашенка, правда, більше би нас переконало, коли би ш. автор попер його ще кількома архівними документами. А то, дарує д. Стельмашенко, на слово йому тепер нїхто не повірить, хоч би він і як запевняв нас, що Баторий або Замойский робив все „не безъ участія Скарги“ (ст. 49, стрічка 28), „находясь подъ вліяніемъ своего „временщика“ (ibid., стрічка 31), „подъ вліяніемъ Скарги“ (ст. 50, стрічки 1), „по мысли Скарги“ (ст. 50, стрічка 6). Вкінци запримічу, що такого едикту, про який д. Стельмашенко згадує на ст. 50, стрічка

1—5, король ніколи не видав. Д. Стельмашенко, як бачу, зле зрозумів замітку Рихціцкого, га! з тою польщиною ш. автор ніяк не може собі дати ради... (Rychc., I, ст. 229).

Та Скарґа не лишень старав ся обмотати павутиною свого впливу короля і його канцлєра: він не забув також виступити і до книжкової боротьби з „протестантами“. От і таким чином переходить ш. автор до полєміки Скарґи з Воляном. Природна річ — ш. автор і тут не може обійти ся без своїх дотепних уваг. І так д. Стельмашенко каже, що Скарґа не міг не звернути своєї уваги на Воляна, який проживав в Вильнї при дворі Миколи (Радзївіла) Чорного. Недавно велїв д. Стельмашенко Скарзї навертати на католїцизм сього Миколу Чорного, а тепер велить воювати з його дворянином. А се, що Микола Радзївіл Чорний умер ще 1565 р, се д. Стельмашенко перед читачем замовчує. (Стельмашенко, ст. 50, Рихц., I, ст. 213, 214).

На напасти Воляна відповів Скарґа книжкою п. з. „Pro sacratissima Eucharistia contra haeresim Zuinglianam“ (Вильно, 1576). Рихціцкий дає з сього Скарґового писання (головно з передмови до біск. Протасевича і Радзївіла) деякі цитати, з яких скористав, очевидна річ, і д. Стельмашенко. Бо що ш. автор не бачив на свої очи згаданої книжки Скарґи, про се сьвідчить то, що д. Стельмашенио зацитував як правдивий заголовок Скарґової книжки переклад того-ж заголовку на мову польську, зладжений д. Рихціцким (Рихц. I, ст. 234, 235 і Стельмашенко, ст. 51, зам. 1). Се одначе не перешкаджає ш. авторови зацитувати де нещо зі згаданої книжки. І так ш. автор каже: „для насъ важна „przedmowa“ этого сочиненія, обращенная къ Протасевичу и Радзивиллу..“ (пор. Ryche. I, ст. 235: „W dziele tem zasługuje najprzód na uwagę przedmowa do Protaszewicza i Radziwiłła“), в якій Скарґа говорить таке і таке, — а вже-ж читач на дармо шукав би в „Pro sacratissima Eucharistia“ за подібними цитатами: се щонайбільше лихі переклади деяких уваг Рихціцкого на російську мову:

Нібито текст Скарґового писання, в перекладі д. Стельмашенка, ст.51.	Переповіданнє Рихціцкого, I, ст. 236 і 237.
...Скарга доказываетъ „что протестантское ученіе, колеблемое вѣтромъ сомнѣній, разрушая вѣру, ничего не даетъ людямъ взамѣнъ ея“. Мы видимъ, говоритъ Скарга, что „кальвинизмъ, выродившій ся изъ лютеранства и занявшій его мѣсто, теперь самъ сходитъ со сцены, уступая мѣсто то аріан-	Wykazuje niezbicie, jak różnowierstwo im dalej, tem bardziej gubi się w wątpliwościach, jak dogmata jego coraz robią się ogólniejsze, coraz mniej wyraźne i bledsze, i że wreszcie samo przeczenie, główną zostając jego zasadą, wszystko się obala a nic natomiast nie buduje. Pokazuje

ству, то новокрещенцамъ, таковъ конечный плодъ этого злого ученія (nasienia!)".

(розум. Скарґа) że kalwińhstwo, wyrodziwszy się z luterstwa, przesadziło i umorzyło, a stając się samo pośredniem do dalszego rozprężenia ogniwem, zrodziło aryanów i nowochrzczeńców szały, konieczny płód takiego nasienia".

Як отже бачимо, д. Стельмашенко глузує собі просто з читача, в тій добрій вірі, що чейже там нікому не схочеть ся заглядати до давніх полємічних брошур.

Тим часом Скарґа виєднює у короля „массу" нових привілеїв (очевидна річ, для єзуїтів) та протестанти теж не сплять (ст. 51). Скарґа одначе бере верх: він рішив „свою виленську колеґію" перемінити на академию. І йому се удаєть ся: король „выдалъ Скаргѣ соотвѣтствующій дипломъ" (ст. 52—53). Академия входить в житє. Безперечно ш. автор оповідає нам про звісні річи, а одначе кілько і тут помилок. Я помину вже ту дивовижну появу, що сей Баторий, названий найбільшим королем польським, не може просто одного кроку без Скарґи зробити, а зверну увагу лиш на одно. Чи знав про се учений автор, що проєкт заснованя в Вильнї академиї істнував вже 1563—1564 рр., та що вже тодї біскуп Протасевич думав про неї таки дуже горячо? Думаю, що нї. Бо коли-б учений автор знав про се, то був би не писав: „замѣчательно, что и здѣсь ходатаемъ за осуществленіе подобной идеи является не самъ Скарга (що за наївність!!!), а тотъ же бискупъ Протасевичь вмѣстѣ" і т. д. (ст. 52). Чи знає дальше учений автор, що „у нас нема певних даних до вияснення числа професорів і катедр в перших роках житя академиї" (Харлампович, op. cit. ст. 51), отже не можна сказати, що Скарґа „запрошує з заграницї популярних (sic!) професорів і відразу отвирає всї факультети?" (ст. 53). Чи знає учений автор, що число студентів в виленській Академиї було таке: в р. 1579 около 600, в р. 1586 около 700, а 1600 около 800? (пор. ст. 53, на долї) і т. д. По нашій думцї ш. автор повинен був більше вчитати ся в оповіданнє Рихціцкого та преосв. Макарія, а до помочи взяти ще найновійші публікациї д. Харламповича та кс. Заленского і невільничо за ними переповідати, а від себе не додавати нїчого.

Ідїм дальше. Вплив Скарґи росте страшно: король стає рабом його полїтичних ідей (ст. 54, на долї). Га! Тепер вже маємо ключ до зрозуміння полїтики Батория: властиво він не мав жадної полїтики, він робив се, що йому казав Скарґа, от що! Та ідїм дальше. Волян підносить ще раз голову (ст. 55). Але бо й знав він, коли виступити! На його нещастє приїздить ще саме тодї до Польщі папський кардинал

(sic!) єзуїт Поссевіно (хто не вірить, що Поссевіно був кардиналом, най прочитає ст. 55, стрічка 18. Кардинал-єзуїт! Rarissima avis! Д. Стельмашенко і не сподієть ся, що він відкрив). Протестантів стерли на мязку. (О скілько д. Стельмашенке „використовує Рихціцкого“ пор. т. I, ст. 292—294).

Я не буду виказувати детайлїчно, як безпардонно черпає дальше д. Стельмашенко з „історичного памфлєту“ Рихціцкого, не цитуючи його, своїм звичаєм, зовсїм: цїкавий нехай порівняє собі сам. (Стельм. ст. 55—56, Рихц. ст. 296 - 306). Ідїм дальше. Скарґа, оповідає д. Стельмашенко (ст. 57), використовує для опутання короля кожду хвилину. Баторий вибирав ся саме тодї в похід (перший московський похід, 1579 р.), ну і Скарґа, очевидна річ, не міг чейже не мати при королеви свого вірного чоловіка (звичайно — єзуїт, шпігун): ось і спроваджує він з „Южной Россіи“ (?') єзуїта Лятерну. Жаль великий, що д. Стельмашенко не попер свого бистрого спостереженя невеличкою пачкою документів, а то нам нїяк не збираєть ся на се, щоби ш. авторови повірити на слово. Нам все здаєть ся, що д. Стельмашенко, своїм звичаєм, розширює оповіданнє Рихціцкого тим способом, що до каждого факту оповідженого Рихціцким, додасть хитро слївце „подъ вліяніемъ Скарги“, або щось в тім родї, — ну і полїтична інтриґа Скарґи — виказана. Та позволить д. Стельмашенко, що на усї такі його поміченя, а є їх перед нами ще не мало, відповімо так: доказів, доказів і ще доказів! — Що-ж до „місиї“ Лятерни, щоб не тратити часу і місця, відсилаю ученого автора до кс. Заленского (I, 260) і коли д. Стельмашенко йому не вірить, нехай спробує з ним полємізувати.

Казка, яку д. Стельмашенко на стор. 58 переповідає за Рихціцким (I, 334—335) як історичний факт — лишить ся все таки казкою. Що кс. Заленский позволив собі теж вважати сю казку історичною подією — ще нїчого не доказує (I, 261). А коли-б д. Стельмашенко признав сю казку — казкою, він був би не писав, що „описанный выше фактъ въ лагерной избѣ короля ясно (!) убѣждаетъ насъ въ томъ, что Баторій прекрасно усвоилъ политическіе взгляды Скарги...“ (стр. 58, на долї). — Ну певна річ — тепер, оповідає д. Стельмашенко, Баторий має зносини вже лишень зі Скарґою... Єзуїти господарюють в Полоцьку як в дома, дістають від короля крім иньшого добра ще „въ полное владѣніе и шестнадцать тысячъ православныхъ крестянъ!“ (стр. 59). Ну — що до тих 16 тисяч — раджу щиро д. Стельмашенкови перечитати ще раз 325-ту примітку Рихціцкого (т. I, стр. 339), а я певний, що д. Стельмашенко застидаєть ся тим дуже... На закінченє каже д. Стельмашенко, що „мы не сомнѣваемся въ томъ, что грамота короля отъ 20, I, 1585 г. была редактирована Скаргой“ (стр. 59 — тут очевидно

мова про фундацийну грамоту полоцької колеґії...) Ну, д. Стельмашенко може навить ствердити свою певність присягою, — але ж бо се без доказів виглядає таки дуже комічно...

Заглянувши опісля троха до „Історії“ м. Макария (очевидно „своїм звичаєм...“, пор. т. IX, стр. 403, Стельмаш., стр. 60, в горі), переповідає ш. автор далї гарно за Рихціцким (тим разом цитуючи!) та переходить до нової полєміки: Скарґи з Воляном (стр. 61). — 1582 р. випустив Скарґа в сьвіт велику книжку п. з. „Dwanaście wybiegów sakramentarzów“ (повний заголовок подає Рихц., I, стр. 353, 354). Як звичайно — Рихціцкий подає у своїй совісній моноґрафії (по думці д. Стельмашенка „історичнім памфлєті“) широкий та дуже докладний зміст. Д. Стельмашенко „позичає“ собі у Рихціцкого знов своїм ориґінальним звичаєм не лишень заголовок Скарґової книжки (та і то — подав його крайно недбало — стр. 61, зам. 3), але й зовсім безсоромно ще й декілька цитатів Рихціцкого, та цитує як Скарґові слова — переповідання Рихціцкого!... Певна річ — на відповідне напятнованнє такого поступовання — я не маю слів. І хоч як на щось подібного нема часу і місця — я все таки, для доказання сказаного, вважаю своїм обовязком навести оттаке:

Нібито цитати із Скарґової книжки у д. Стельмашенка, стр. 61, 62.	Слова Рихціцкого т. I, стр. 356, 357.
Цитат „na dobro i wrost“... „Воланъ просилъ тебя — дать каждому свободу исповѣдывать вѣру по своему желанію, если сдѣлать это, то сектъ и религій намножится столько, сколько явится ученій и взглядовъ. Такая свобода должна бытъ названа дьявольской, такъ какъ каждый, если захочетъ, можетъ погубить себя...“ „Воланъ домогается преслѣдованія такихъ сектъ, какъ аріяне и новокрещенцы и въ тоже время проситъ для кальвинистовъ свободы, какъ будто они не отступники отъ католической церкви!... Оканчивайже свою заботу о набожности своего королевства и Богъ наградитъ тебя на всякомъ мѣстѣ!... Пустъ заботы о	у Рихціцкого стр. 355, стрічка 2. „Dawszy każdemu wolność iść za jaką sam zechce wiarą, sądzę, iż gdy nowe coraz nauki i błędy powstawać będą, tyle się w państwie tem namnoży sekt j religij, ile miast w niem liczymy. Pewien bardzo znakomity mąż słusznie wolność taką dyabelską nazywa, w której każdy jeżeli zechce zgubić się może“. Tak Wolan uniesiony gniewem na aryanów i nowochrzczeńców... domaga się wolności dla samych tylko kalwinów, innych wszystkich chętnie na prześladowanie poświęcając, ale tem właśnie na siebie i na kalwinów miecz w ręce królewskie oddaje, gdyż oni sami odszczepili się od katoli-

ростѣ религіи будутъ первымъ твоимъ дѣломъ и Богъ благословитъ тебя побѣдами не только надъ Москалями, но и надъ Турками и Татарами!“

ków.. Kończy pięknem zwrotem o pobożności królewskiej i jak ją wszędzie Bóg nagradza... prosi i zaklina, aby o religijnym jego wzroście zawsze najpierwsze miał staranie, rokując większe jeszcze od Boga błogosławieństwa i nie tylko nad Moskalami, ale i nad Tatarami i Turkami zwycięztwa“.

Ну — подібного поступовання — знайти в науковій літературі не легко. — Те що д. Стельмашенко повиписував на стр. 62—64 свого „сочиненія“ се теж незручний зміст сказаного у Рихціцкого на стр. 364, 367—389. Хто хоче, може у д. Стельмашенка знайти цілі реченя, взяті живцем з того „історичного памфлету“. — На кількох тих сторінках оповідає д. Стельмашенко про діяльність Скарґи в Кракові (від р. 1584). Вірний свому заложеню а при тім непохитно вірючи в демонічну силу Скарґи — кінчить д. Стельмашенко сю частину свого „сочиненія“ так: „Так довершив ся в Польщі важний державний переворот завдяки впливови одного (!) чоловіка на всї верстви суспільности, почавши від хатини бідолахи, а скінчивши на тронї короля. 15-лїтня дїяльність Скарґи убила житє реформацийного руху, відродила упавший католіцизм і внесла у внутрішні відносини польського королївства крайню релїґійну нетолєранцию до всіх людий иньшої віри, не виймаючи й „исповідників схізми“ (стр. 65).

Ну — блажен хто вірує...

Дальші два розділи (VI і VII) „сочиненія“ д. Стельмашенка (по нашому подїлу — 3-тий і 4-тий розділ II части) п. з. „Папскія притязанія на русскую церковь въ періодъ Московско-Польскихъ столкновеній и участіе въ нихъ Скарги“ (стр. 66—70) і „Положеніе православной церкви Литовскаго великаго княжества наканунѣ іезуитскихъ посягательствъ П. Скарги на ся свободу“ (стр. 71-80) — се неначе близший вступ до дальшого розділу, до части найважнїйшої, в якій Скарґа виступає — головним ініциятором і провідником уніятської пропаґанди. Затримаємо ся над ними дуже коротко.

Розділ VI — присьвячений місиї Поссевіна. По „глубокій“ розвазї доходить учений автор до вивода, що місия Поссевіна була рівночасно і місиєю Скарґи... (стр. 63)... Позволю собі пригадати д. Стельмашенкови таке: Скарґа і взагалї усї польські єзуїти не вірили в мрії римської куриї, себ то в можливість релїґійного порозуміння з Москвою. Навпаки — Скарґа вже в своїм писанню „O Jedności“ промовляє як найгорячійше за про-

паґандою над з'єдиненєм з римським престолом владик українських, а не московських. А коли Поссевіно наочно переконав ся про неможливість якого такого порозуміння з Москвою, — він теж переняв ся ідеєю Скарґи як найгорячійше, працював для її здійснення теж дуже горячо, а папа Клємент VIII проголосив вже сю ідею urbi et orbi: „O! mei Rutheni, ego per vos Orientem convertendum spero!“ — Се врештою річ ясна, як сонце, і д. Стельмашенко повинен се знати.

Розділ VII, — як можна було від разу припустити, се незвичайно незручні витяги з „Историї Р. Ц.“ м. Макарія, лишень що не з X тому, як зазначив (правдоподібно через помилку, пор. стр. 71, зам. 1) ш. автор, а з IX. Розумієть ся, що ш. автор — своїм звичаєм — черпає з цінної праці преосв. Макарія зовсім безцерёмонно (Пор. прим. Стельм. стр. 71. — М., т. IX, стр. 2, 4. — Стельм. стр. 73. — М., ibid. стр. 9, 10. — Стельм. стр. 74. — М., ibid. стр. 11, 309—310 і т. д.). — Прилишати ся довше при сім розділові — не варто. Зазначу лише, що в нїм ш. автор старав ся змалювати на кількох сторінках сумне положенє православного духовеньства та ввійти в причини сього явища. Ориґінальний тут д. Стельмашенко о стілько, що — по його думцї усї польські королї геньї від Ягайла розуміють вагу унії дуже ясно... А коли вони, надуживаючи своєї власти (прим. права патронату) — спроваджують церковні відносини на Руси до абсурда, — то роблять вони се з рафінованою облудою та византийським злобним вирахованнєм: вони хочуть руську церков ослабити, щоби тим лекше змусити її до унії. Ну, признавати польським королям таку валєнродівську бистрозорість — се просто комічно.

Як я вже в горі запримітив — розділ VIII і IX „сочиненія“ д. Стельмашенка — п. з. „Скарга какъ инициаторъ и руководитель уніатскаго движенія“ (стр. 81—103) і „Дѣятельность П. Скарги на пользу уніи въ царствованіе Сигизмунда III-го“ (стр. 104—163, — по нашому подїлу — останнї роздїли части II) — се найважнїйша частина в цїлім „сочиненію“ д. Стельмашенка. Перейдемо їх по черзї.

У першому зі згаданих розділів старається учений автор вмовити в читачів, що Скарґа, коротко кажучи, був одним-одиноким розважним в Польщі полїтиком, який усім своїм землякам, почавши від короля й скінчивши на останнім бідоласї, а навіть приблуді Поссевіно, що по думцї ш. автора був просто „помощникомъ и ученикомъ Скарги“ (стр. 97, стрічка 18), накинув свій сьвітогляд, свої полїтичні переконаня, — одним словом змусив їх своїм впливом думати так, як він сам думав, робити лишень се, що він їм вкаже... Як отже бачимо — д. Стельмашенко дуже консеквентно розвиває дальше ідею просто неземної сили сього справдїшнього над-єзуїта, а як побачимо дальше —

розвиває її аж до самого кінця... Очевидна річ — дивлячись крізь такі окуляри — д. Стельмашенко мусить видїти в Скарзї інїциятора і „руководителя“ униятського руху, який з желїзною витревалостю та при тім з єзуїтською підступністю працює над знищенєм руської церкви...

VIII розділ починає д. Стельмашенко деякими вирвками з „И. Р. Ц.“ м. Макарія — очевидна річ, не цитуючи його зовсїм (пор. Стельм. стр. 81. — М., т. IX, стр. 350, 355, 368 — одно реченє позволю собі навести: „Мало по малу, когда стали здѣсь привыкать къ іезуитамъ, когда увидѣли блестящіе успѣхи ихъ учениковъ, когда узнали, что дѣтей бѣдныхъ родителей іезуиты обучаютъ у себя безплатно, школу іезуитовъ стали посѣщать и дѣти православныхъ“ — Стельм. стр. 81 — у Макарія — т. IX, стр. 355). Далї констатує д. Стельмашенко, що „убѣжденія Скарги перешли въ сознаніе главнѣйшихъ представителей тогдашней Польши“ (82). Дорогою до того були Скарзї його брошури і проповіди. А що Скарґа як ґенїяльний полїтик зрозумів від разу, що Польща з унії люблинської без унії релїґійної не буде мати хісна, — отже ідеї релїґійної злуки „посвятилъ всѣ свои силы, пока, наконецъ, не привелъ ее къ исполненію“ (стр. 83). В тій то цїли і написав Скарґа своє писаннє „O Jedności“.

Розборови „O Jedności“ присьвятив д. Стельмашенко, як можна сподїватн ся, богато місця. Я одначе сьмію тут заявити, що д. Стельмашенко Скарґової „O Jedności“ не бачив на свої очі, анї в ориґіналї, анї — ще гірше — в передруку „Русскої Истор. Библіотеки“ (op. cit.). Певна річ — не бачити незвичайно рідкої книжки — се ще не гріх. Одначе думаю, що переповідати зміст Скарґової „O Jedności“ живцем за Рихціцким, не зазначивши сього, а навпаки вмовляти в читача, що користано з ориґіналу — се вже не добре. А воно тим більше видаєть ся чудним, що люди в Киеві не знають про істнованнє нового петербурського передруку Скарґової книжки!

Вже в самім заголовку, який ш. автор подав за Рихціцким (Стельм. стр. 84, зам. 1, Рихц. I, стр. 265, 266) зроблено, як я вже сказав, ... 56 похибок. [Справдїшнього заголовку я не подаю, вважаючи се зайвим. Зазначу лишень, що я мав під руками примірник бібл. ім. Оссолїньских у Львові, п. ч. 15.587]. Почавши від стр. 84—91 переповідає д. Стельмашенко зміст книжки, не жалуючи при тім цитатів. Всї ті цитати знайде читач у Рихціцкого на стр. 266—284. Очевидна річ — усї ті цитати в російськім перекладї д. Стельмашенка так нераз до не пізнаня зіпсуті, що просто сором! Усїх їх навести годї, та вжеж не можна просто минути мовчанкою одного цитату д. Стельмашенка, якого надармо шукати не лишень у Скарґи але й у Рихціцкого.

На стр. 87 (на долї) пише д. Стельмашенко так, кінчаючи розбір II части Скарґової „O Jedności“: „Въ 19 и 20 раздѣлахъ той же части Скарга съ особой силой распространяется о новомъ отступленіи Грековъ по примѣру Марка Ефесскаго и говоритъ такъ: „Исидоръ, Митрополитъ Кіевскій, возвратившись изъ Рима, привелъ къ единству съ Римской церковью всѣ русскіе народы, которыи жили въ великомъ княжествѣ Литовскомъ. Но когда онъ пріѣхалъ до Москви, нося съ собою миръ Христовъ, то тамъ уже были опередившіе его отщепенцы Греческой церкви: въ результатѣ вышли большіе споры, а Исидоръ присужденъ былъ къ строгому темничному заключенію“ (До сеї части пор. Рихц. I, стр. 274). Въ качествѣ эпилога къ этой же части, Скарга открываетъ ужасную картину Греческаго отступленія и при этомъ патетически восклицаетъ: „Византія пала вслѣдствіе схизмы и Греческая церковъ подпала самому позорному рабству! Турокъ взводитъ и низводитъ патріарховъ! Какія же это патріархи и какой клиръ возводится ими? Самый необразованный, грубый и развратный. Какова же можетъ быть чистота вѣры и жизни въ той рабской церкви, которая служитъ больше султанамъ и султаншамъ, чѣмъ Христу?“ — Вдохновеніе не покидаетъ Скаргу и тогда, когда онъ переходитъ къ русскому народу: „русская церковь также стонетъ въ рабствѣ у Московского царя (Іоанна IV-го), который по своей прихоти низлагаетъ митрополитовъ и распоряжается церковью, какъ своею рабынею. Въ результатѣ — невѣжество духовенства и варварство, въ силу которыхъ русскіе не считаютъ грѣхомъ — убивать латинянъ... (Се неначе відгомін із III ч. Скарґової „O Jedności“, 3 роздїлу, стр. 350). Нѣтъ, не та теперъ въ Москвѣ вѣра, какая была у святителей русскихъ — Михаила, Петра и другихъ жившихъ въ уніи (?) до схизмы при Еленѣ! Нѣтъ у нихъ теперь ни чуда Божія, ни духа любви, ни единенія! Москва и нашу Русь заразила схизмой: и у насъ теперь русская церковъ въ рабствѣ, но не у турецкого султана, а у каждаго пана, который что хочетъ, то и дѣлаетъ съ нею; у насъ рукополагаютъ священниками холоповъ и невѣждъ, которые сами не понимаютъ того, что они въ церкви читаютъ“. Опісля переходить д. Стельмашенко до III части „O Jedności“.

Для поясненя вважаю потрібним сказати таке: Скарґова „O Jedności“ складаєть ся з трьох частий: I ч. стр. 1—152, II ч. стр. 153—330, а III ч. стр. 331—401. Часть II-га, про яку саме тут розходить ся, п. з. „Wtora Część O Greckim od Jedności Kościoła Bożego y stolice Apostolskiey odstąpieniu“, обіймає передмову (стр. 153—154) і 20 роздїлів. Роздїл 20 (стр. 319) має такий заголовок: „Jako Grekowie do domu przyiachawszy za wzburzenim Czerncow prostych a vpornych przes Marka Epheskiego, Synodu S. y iedności

kościelney trzymać nie chćieli, y w ręce Pogańskie wpadli, y o Sidorze abo Isidorze Kijowskim Metropolićie“. Вже з самого заголовка виходить, що в тім роздїлї оповідає Скарґа про поворот Греків з фльорентийского Собору (z osmego Zboru) до дому, де застали народні замішаня, викликані Марком з Ефезу. Та д. Стельмашенко сеї части (нї взагалї цїлої „O Jedności“) не читав, тому то й пописав такі дивогляди. Але ідїм дальше. Д. Стельмашенко оповідає, що Скарґа „въ качествѣ эпилога къ этойже части (значить II-гої) открываетъ ужасную картину Греческаго отступленія и при этомъ патетически восклицаетъ“ (слїдує се патетичне місце). Тим часом частина II (чи там її останнїй розділ 20-тий) кінчить ся уступом п. з. „Zamknienie tey wtorey części Jako czterzmi (чотирма) cudy ten S. Zbor P. Bog wsławić raczyl na więtrze potępienie tych, ktorzy go nie trzymaią. A iż o vporze Grekow sami Grekowie świadczą“ (стр. 325). І деж тут місце на те „патетическое восклицаніе Скарги“? Д. Стельмашенко просто „сочинив“ собі текст Скарґи!

Подавши за Рихціцким зміст Скарґової „O Jedności“ — д. Стельмашенко кінчить, що Скарґа не сказав ясно, в чім властиво повинна лежати ся „унїя“. Ш. автор не помічає одначе сього, як Скарґа у цїлім своїм писанню акцентує дуже сильно, що, мовляв, Унїя не була жадною новиною, а лишень поворотом до старого, до того, що було „na osmym zborze, przed stem y kilka dziesiąt lat“. (Русская истор. библ. т. VII, стор. 227, моя студия, op. cit. стор. 19).

Вражіннє від Скарґової книжки було страшне: „черезъ 4 (sic!) года потребовалось второе изданіе“. Чому ш. автор не позволив собі сказати що „черезъ годъ“ — я не знаю (стр. 92). Духовенство польське прочитавши Скарґову книжку, пробудилось „отъ долгой, глубокой спячки“ (стр. 93). Просто — чародієм був той Скарґа.

Далї слїдує у д. Стельмашенка коротка характеристика Скарґи як проповідника (стр. 93—95) — за Рихціцким (т. II, стр. 156—167). Ш. автор любить говорити коротко і сильно, — от і тут кінчить він свою характеристику так: „нѣтъ сомнѣнія (!), что религіозное и политическое положеніе западно-русскихъ областей въ концѣ 16 вѣка во многомъ зависѣло отъ Скарги“ (стр. 96). Скарґа висилав на Русь місионарів, постарав ся у папи, що єзуїтам позволено „совершать таинство причащенія по православному обряду“ і т. д. і т. д. Цікаві речі оповідає нам д. Стельмашенко. Поссевіно стає „помощникомъ и ученикомъ“ Скарґи (стр. 97), — „ректоръ ярославской іезуитской коллегіи (?) Гербестъ издалъ ученые, увѣсистые фоліанты (sic!) о Флорентійскомъ соборѣ (?)“ Мартин Лятерна працював в Кракові при костелї св. Варвари — „словомъ, пропаганда латинства... была... въ большомъ ходу“ (стр. 98).

І чого ми тут не довідались! Гербест — ректор (!) Ярославської колеґії пише „фоліянти", про які польським бібліоґрафам і не снило ся, — Лятерна в Кракові живе — а на Руси (через духа сьвятого!) веде пропаґанду. І все те „силою воли одного человѣка" (стр. 98) — кличе одушевлений д. Стельмашенко.

На стр. 100—103 витягає д. Стельмашенко зі своїх фантазий конклюзиї. Читаєш се і волосє на голові стає дубом, а Скарґа виростає в наших очах на страшного велетня, могутного своїм впливом, фанатика з піною на устах.

Переходимо вкінци до IX розділу „сочиненія" д. Стельмашенка (чи там по нашому поділу — до останнього розділу II части) п. з. „дѣятельность П. Скарги на пользу уніи въ царствованіе Сигизмунда III-го" (стр. 104—163).

Учений автор починає характеристикою Жиґимонта III. Він „носитъ на себѣ отпечатокъ самаго отвратительнаго іезуитскаго вліянія, какое только можетъ отразить ся на заурядной и небогатой отъ природы натурѣ" (105). Коротко, — але кріпко! Учителями короля були єзуїти Височкий, Мацєйовский і Варшевіцкий. Хоч се і не годить ся з правдою, — але сказано певним голосом (пор. прим. Заленский op. cit. т. I, стр. 454). Жиґимонт стає „покорнымъ слугой" єзуїтів (стр. 106), але всї єзуїти блїднуть, просто никнуть перед... — ну, очевидна річ — перед Скарґою. „Скарга до того былъ близокъ къ королю, что послѣдній жилъ его идеями, мыслями и убѣжденіями. Достаточно прочесть оффиціальные акты, грамоты и письма, касавшіеся уніатскаго вопроса, чтобы понять, что они диктованы не Сигизмундомъ, а авторомъ jedności kościoła, что Скарга дѣйствительно былъ умомъ, словомъ и перомъ, а не проповѣдникомъ только своего короля" (стр. 106, 107). Ідїм дальше. Скарґа манить „дворъ, шляхту и короля въ невідомую даль — объединить всѣ народности Польской Короны единой вѣрой" (стр. 109).

Я умисно переповідаю зміст оповідання д. Стельмашенка його власними словами, аби показати, як властиво представляєть ся в очах ш. автора сей над-єзуїт. Ми побачимо одначе ще щось більше. Ш. автор вмовляє в нас власне (стр. 110, 111), що Поссевіно мав иньший проєкт унії, а Скарґа иньший: Поссевіно хотїв лишити Русинам обряд, „по мысли Скарги здѣсь не было бы jedności и такая унія не соотвѣтствовала бы всей его подготовительной работѣ въ пользу безусловнаго латинства". Звідкиля се ш. автор знає, — він не згадує,— запримічає лишень, що вкінци таки Скарґа годить ся на проєкт Поссевіно: „онъ видѣлъ, что русскіе не примутъ сразу чистаго латинства..." Але Скарґа знав, „твердо былъ убѣжденъ, что чистое латинство, проводимое въ жизнь іезуитами и католическимъ клиромъ, уничтожитъ по-

степенно всѣ примѣси схизматическихъ обрядовъ". В тій думці і написав Скарґа „O rządzie i jedności kościoła. Bożego" (стр. 110). Очевидна річ, ш. автор книжки сеї під руками не мав, анї не знав про істнованнє передруку (як я се на початку зазначив). Заголовок подав нам дословно за Рихціцким (т. II, стр. 55).

На ст. 112 і 113 говорить учений автор про „грандіозный механизмъ (ст. 113) сооруженъ и приведенъ въ дѣйствіе Петромъ Скаргой для уніи православнаго народа съ римскимъ престоломъ". Що одначе учений автор глузує собі просто з наївних читачів, про се сьвідчать зараз такі його найблизші слова: „внутренная работа отдѣльныхъ частей этого механизма въ настоящее время для насъ почти не уловима" (ст. 113). Справдї чудно, як міг д. Стельмашенко спостеречи сей „грандіозный механизмъ", коли не бачив його складових елементів, — ну але се вже секрет ш. автора.

Почавши вже від ст. 114 — оповідає нам ш. автор звісні річи про випадки, які попередили р. 1596, оповідає широко про сам берестейський синод, а вкінци про полєміку з поводу сього синоду, в якій, як звісно, брав участь і Скарґа (аж до ст. 163). Відомости свої черпає тут ш. автор з „И. Р. Ц." м. Макарія. І жаль великий, що ш. автор не пошанував авторітету поважного історика, а від часу до часу позволив собі сказати і від себе декілька уваг. Я певний, що ш. автор розваживши їх ще раз, буде їх сам стидати ся. Та поки я приступлю до специяльного розбору тих елюкубраций д. Стельмашенка — подам вперід короткий зміст його оповідання (ст. 114—163).

Православне духовенство, оповідає ш. автор, було на передодню берестейської унії просто нужденне (подано кілька прикладів: Онисифор Дївочка, Хрептович і Лозовський, Іона Борзобогатий Красненький (sic!), Терлецький). До такого стану допровадили їх польські королї (ст. 117) надуживанєм своєї власти, а власне права патронату. Тим часом в підмогу православній церкві іде „православно-русскій патронатъ" (ст. 119 — ш. автор розуміє мабуть під тим патронатом людий сьвітських) і братства. Серед того приїздить на Русь патріярх Єремія II, та вороги православія (!) компромітують його „оскорбительными" грамотами (ст. 123). Починаєть ся цїлий ряд з'їздів-нарад руського владицтва і виринає ясно і отверто проєкт унії. Заразом єзуїти не сплять: Львів стає центром (!) уніятського руху, а Лятерна пише уніятську книжку „Арфа духовна" (sic! ст. 130). Виступає на ширше поле Потїй, обдурює (sic! ст. 133) князя Острожського. Настає рік 1594 — владики підписують грамоту з дня 2 грудня 1594 (ст. 135), Скарґа диктує королеви його „маніфести" в справі унії. Потїй і Терлецький їдуть до Риму (ст. 138), а на Руси Лобода і Наливайко проливають кров — в оборону право-

славія (ст. 139). Поворот владик з Риму і сойм в Варшаві 1596 (ст. 140, 141). Вкінци синод в Берестю і його історния (ст. 142—149). Полеміка з поводу берестейського синоду: православні друкують ще 1595 р. „Уния, альбо викладъ преднейшихъ артикуловъ“ і „Ekthesis“, „Скарга долженъ былъ ослабить вліяніе противной стороны“ і він видає „Synod Brzeski“ і „Obrona Synodu Brzeskiego“ (sic!). Критична аналіза згаданих писань Скарґи (ст. 156—158). Православні відповідають Скарзї „Апокрізісом“. Бесїда Потїя на соймі в р. 1600 (sic! що такої бесїди Потїй нїколи не сказав, — автор незнає!) Сьвідоцтва з „Перестороги“ (! ст. 160—161). Фанатизм єзуїтів (ст. 162—163).

Вже з поданого змісту може кождий, обзнайомлений здебільша з історнєю берестейської унїї, уявити собі бодай в приближеню образ того „язикосмішенія“, з яким ш. автор писав своє „історичне“ оповіданнє. І хоч я признаю ся отверто, що усїх „неісторичних“ подробиць студиї д. Стельмашенка я просто не в силї обняти (на се треба би хиба писати книгу, ледви чи не більшу від „сочиненія“ д. Стельмашенка), все-ж таки денечого минути мовчанкою просто не можна.

Що стан православного духовенства в доберестейській добі був сумний, що владицтво було дуже нужденне, в тім нїхто не сумнїваєть ся. Що багато до сього причинили ся польські королї надужитєм свої власти, головно правом патронату — се те-ж певна річ. Щоб одначе бачити в поводженню польського правительства „злое, тенденціозное стремленіе обезсилить и принизить православную церковь“, бачити явне „вліяніе королевскаго двора, которому невыгодно было для будущей уніи заботиться объ истинныхъ владыкахъ и объ удовлетвореніи назрѣвшимъ нуждамъ православной церкви“ (ст. 117), се значить, як я вже в горі зазначив, признавати польським королям якусь валєнродівську бистрозорість, признавати якої їм нема жадної підстави. Для характеристики історично-фантастичних комбінаций д. Стельмашенка позволю собі навести ще отсе його спостереженє: „Мы не станемъ приписывать Скаргѣ личнаго и непосредственнаго участія въ процессѣ избранія на епископскія мѣста такихъ недостойныхъ лицъ, какія отмѣчены нами выше. Доказать это мы не можемъ до тѣхъ поръ, пока не будетъ у насъ подъ руками положительныхъ фактовъ (!). Но мы рѣшительно останавливаемся на той мысли, что пагубная политика Сигизмунда по отношенію къ русской церкви есть прямой результатъ вліянія Скарги и его политическихъ идей“ (т. 118). „Нѣтъ — всѣ факты подобнаго рода, указывающіе на печальный внутренный строй православной церкви, являются нѣчимъ другимъ, какъ только спокойнымъ и строго обдуманнымъ (!) исполненіемъ плановъ уніи (sic!), данныхъ Скаргой (!). Польскому правительству предстояло исполнить весьма трудную задачу: съ одной стороны

нужно было обезсилить іерархію православной церкви и сдѣлать ее негодной въ глазахъ православнаго народа, — съ другой — усилить авторитетъ католическаго духовеньства и пробудить въ русскихъ людяхъ самый глубокий интересъ къ славѣ и величію римскаго костела".

Аналїза грамоти, якою король надає митрополичий престіл Михайлу Рагозї переведена у д. Стельмашенка теж монструально (ст. 121). Раджу ш. авторови перечитати ще раз, а тим разом уважнїйше, критичні уваги м. Макарія в И. Р. Ц. т. IX, ст. 482—483.

З нагоди, що ш. автор покликуєть ся так на ст. 121, як і дуже часто опісля на „Пересторогу" Юрия Рогатинця, зверну увагу ученого автора вже тут на се, що „Пересторога" як історична памятка — документ незвичайно непевний, як лїтературна памятка — річ неоцїнена. Виказали се вже давно др. Франко і проф. Студинський (op. cit. в данім разї пор. ст. 47).

Коли-б д. Стельмашенко був читав пильнїйше Исторію Р. Ц. м. Макарія та знав студию проф. Студинського про „Пересторогу", був би він з всякою певностю не повиписував таких баламуств, які читаємо на ст. 123. Д. Стельмашенко оповідає, що на Руси курсувало „много подложныхъ грамотъ..." „крайне оскорбительныхъ какъ для экзарха такъ и для Кіевскаго митрополита". „Наконецъ въ народѣ стали распространяться очень не выгодные для патріарха слухи, что будто бы онъ требовалъ отъ Рогозы за посвященіе его въ санъ митрополита 15 тысячъ червонцевъ". А се все, каже учений автор, інтриґа ворогів! Ог що! „Такъ искусно", заключає дуже „бистроумно" д. Стельмашенко, „враги западно-русской церкви сѣяли въ народѣ и духовенствѣ предубѣждеиія и неудовольствія противъ цареградскаго патріарха! Имъ нужно было это потому, что обаяніе личности патріарха въ народѣ и его подозрительное отношеніе къ дѣйствіямъ короля, составляли повидимому неодолимую преграду для скорѣйшаго осуществленія уніятскихъ плановъ". Як отже бачимо — скрізь уніятська інтриґа, інтриґа і ще раз інтриґа. Навіть ті грецькі пройдисьвіти, що називали себе на Руси митрополитами та архиепископами і немилосердно обдирали темний руський народ, як раз автори тих фальшивих, підроблених грамот — навить вони були союзниками уніятських інтриґантів...

Мало сього, оповідаючи на ст. 123 про звісних тих „пятнадцять тысячей аспръ" (Акты Зап. Россіи, т. IV, нр. 149, Пересторога), яких патріярх мав домагати ся від Рагози, д. Стельмашенко вірить ще й тепер, що „патріархъ израсходовавъ на свою поѣздку по Литвѣ около 15 тысячъ аспръ, какъ человѣкъ бѣдный, потребовалъ отъ Рогозы, чтобы онъ возвратилъ ему деньги, сдѣлавъ раскладку на всѣ церкви Литвы. Требованіе патріарха было вполнѣ законно" (ст. 123). Певна річ, що

ш. автор не був би写 написував ся так нужденними відомостями, коли-б був знав, що всї ті поголоски про патріяршу захланність викликав грецький пройдисьвіт „епископ тарнавський Дионїзий...“ (пор. нпр. Студ. op. cit. ст. 58, Likowski, op. cit., ст 97).

Про берестейський собор з дня 20 липня 1590, — про який д. Стельмашенко оповідає за м. Макарієм (Стельм. ст. 124, М., IX, ст. 497), не згадую, відсилаючи ш. автора до Лїковского (op. cit. ст. 107 et seq.). Сказати-ж про стилїстичний зворот грамоти з дня 20. VI, 1590: „на нашу церковь происходятъ частыя гоненія и великое преслѣдованіе... отъ разныхъ чиновъ“ (Стельм. ст. 124, Макарій, IX, ст. 497), що „это первый по времени историческій документъ, гдѣ говорится о гоненіяхъ на русскую церковь со стороны правительственныхъ чиновъ“ (ст. 125) — се звучить доволї гумористично. Вважати сварнї й бійки між такими галабурдниками, як Терлецький і Семашко (Мак. т. IX, ст. 510, Стельм. ст. 125) теж інтриґою „со стороны исполнителей уніятскаго проекта“, яким „нужно было залучить Кирилла въ свой лагерь или путемъ мирныхъ убѣжденій или путемъ гоненій и неслыханныхъ отягощеній, поручивъ послѣднія тому или другому чину“, — бачити в нападах Семашка „характеръ упорнаго и строго обдуманнаго преслѣдованія, вполнѣ разсчитаннаго на полнѣйшую безнаказанность и на поддержку свыше“ (ст. 125), се також чогось варте! Се вже верх гумористичного метода д. Стельмашенка в науковій роботї. „Тутъ видно строго обдуманное намѣреніе довести Терлецкаго и Балабана до сознанія необходимости искать выхода изъ своего затруднительнаго положенія“ (sic! — ст. 126)!

Про наради руських владик в роках 1590—1592 має ш. автор дуже скупі відомости. Раджу щиро переглянути Лїковского (ст. 106), Студинського (op. cit.. ст. 59) і Жуковича (op. cit.). Пригадую ще раз, що „Пересторога“ для недосьвідчених та легковірних істориків, річ дуже небезпечна (пор. Стельм. ст. 128 et seq.).

До ст. 130 запримічу не багато. Єзуїтська пропаґанда на Руси в доберестейській добі для шановного автора — terra incognita. Він знає одного Скарґу, з писання Рихціцкого довідав ся денещо про єзуїтську колеґію у Львові (специяльної студиї про сю колеґію кс. Заленского, написаної на основі цїнного рукописного кодексу Велевіча, власности цїсарської бібліотеки в Відни п. ч. 11.988, ш. автор не знає нїчого!), довідав ся про істнованнє єзуїти Лятерни — ну тай пише — фантазує про уніятську книжку (sic!) тогож Лятерни (Harfa duchowna), яка мусїла робити страх велике вражінє, коли дїждала ся аж 60 видань! А — можна би — думаю — вимагати від письменника, що пише про єзуїтську пропаґанду на Руси в доберестейській добі, аби він знав щось

про істнованнє заміток проф. Любовича „Къ исторіи Іезуитовъ“ (op. cit.), специяльних праць кс. Заленского, знав вкінци про головний центр єзуїтської пропаґанди на цілу Русь, про колеґію в. Ярославі. Хто не знає сього, а додаймо до того ще й дневники Велєвіцкого, для того єзуїтська пропаґанда на Руси — terra incognita.

Ориґінальні відомости має ш. автор і про Потїя, хоч м. Макарій (IX, 534), д. Студинський (op. cit. 62, 84) і Ор. Левицкій (не згадую вже писання Кішки видрукованого не „w suprastu“, але в Супраслю 1714 р.), зібрали вже до його характеристики цінний материял. Пригадую ш. авторови, що єзуїт, який 1588 р. перебував на дворі біскупа Мацєйовского, був Бенедикт Гербест, голова єзуїтської пропаґанди на Руси в доберестейськії добі (пор. мою студию п. з. „Єзуїти в заведеню унії на Руси в доберестейській добі“ і „Предтеча унії“ в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“ т. LIII).

Просто прикро читати, коли д. Стельмашенко хоче вмовити в читача, що Потїй піддурив кн. Острожського (стр. 133), або що митрополит висьвятив Потія на наказ короля (стр. 132). Треба не мати найменьшого понятя про се, що кн. Острожський вже 1583 р. промишляв над унією, що він сам наставав на Потія, аби той постриг ся в черцї та приняв владичий престіл, та що король грамотою з дня 20 III, 1593 р. поручив Рагозї посьвятити Потія на владику на пропозицию самого князя Острожського, треба — кажу ще раз — не мати про все те найменьшого понятя, щоби кидати на Потія такі важкі підозріння, як се — зовсїм безпідставно і несправедливо вчинив д. Стельмашенко (стр. 132, 133).

Вкінци доходить ш. автор до р. 1594. Владики підписують грамоту з дня 2 грудня 1594 р., а в червни 1595 р. їдуть до Кракова. Король видає три грамоти: одну до кн. Острожського, другу до Рагози а третю до старостів пограничних замків. Ш. автор вмовляє в нас, що „грамоты эти были диктованы Скаргой, въ томъ не можетъ быть никакого сомнѣнія“ (стр. 137). Невдовзї Потїй і Терлецький їдуть до Риму (стр. 138). Тимчасом на Руси рознеслась вістка про зраду владик: повстає ворохобня. На чолї стають Лобода і Наливайко, які невдовзї „поплатились своею жизнію за защиту вѣри“ (стр 139). Серед того владики вертають з Рима (головним „жерелом“ для ш. автора тут Макарий: пор. Стельм. стр. 131 et seq. — Мак., IX, стр. 638 et seq. Денещо зовсїм дословно, без цитованя, пор. прим. Стельм. стр. 141, Мак., IX, стр. 649). Весною 1596 р. відбув ся в Варшаві сойм, а вкінци настав і довго жданий собор. Перебіг собору, розслїджений в писаннях преосв. Макария, Ліковского, Жуковича та Студинського до найменьших подробиць, зайняв у д. Стельмашенка чимало місця (стр. 142—149).

І хоч се, як кажу, річи загально звісні, всеж таки позволю собі і до сеї частини зробити декілька уваг. Очевидна річ, не оплатить ся пригадувати д. Стельмашенкови, що холмський біскуп, присутний на берестейськім соборі звав ся Ґомоліцкий, а не Ґомолїньский, подібно холмський владика звав ся Збируйський, або Зборовський. Та вже нїяк не можна згодити ся з ш. автором, нїби „планъ дѣйствій, порядокъ засѣданій и характеръ отношеній къ православной сторонѣ“ на нарадах унїятської сторони, — „все это въ мельчайшихъ подробностяхъ было обдумане Скаргой и строго (!) разчитано на успѣхъ“. Не перечу, що годї собі уявити неприсутности Скарґи на берестейськім соборі, годї щоби він не був при тім, де відбував ся останнїй акт сеї великої історичної драми, в яку він вложив тілько свого труду, одначе надавати йому аж так незвичайно великий вплив на самім соборі, як се вчинив д. Стельмашенко, се без певних доказів лишаєть ся пустим здогадом, в який можна вірити, або й нї. Вкінци я не можу зрозуміти, як можна припустити, щоби один єзуїт міг так, даруйте за слово, водити за чуба усїх членів унїятської сторони, по якій були прецїнь люди такої поваги і авторитету, як митрополит Рагоза (дарма що і він був характеру дуже хиткого) та бувший сенатор, енерґічний Потїй. Та здогадів д. Стельмашенко не жалував перед тим, отже і тут пописуєть ся ними. І так на стр. 146 каже д. Стельмашенко канцлерови Львови Сопізї говорити до депутатів православних „длинную рѣчь составленную Скаргой“. Та зі всїми вітраками д. Стельмашенка воювати годї, то й і тут відішлю я ш. автора до м. Макарія, т. IX, стр. 665, 666, а головно 668, замітка. Вкінци годить ся звернути увагу ш. автора на се, що говорити на основі „Пересторога“ про голодову смерть протосінґела Нїкифора, се досить наївно (стр. 147). Чейже ш. автор міг переглянути собі про долю Нїкифора цїнні, незвичайно обережні уваги проф. Жуковича (Сеймовая борьба, 1901, стр. 350).

Очевидна річ, так перед тим як і опісля „запозичаєть ся“ д. Стельмашенко головно у преосв. Макарія. Се починає згодом вже бавити і не робить прикрого враження (пор. прим. у д. Стельмашенка стр. 151 і у преосв. Макарія, т. IX, стр. 673 і 674 — просто дословні уступи без відкликування!).

„Такъ состоялась церковная унія в Литвѣ, раздѣлившая западнорусскую церковъ на двѣ далеко не равныя половины“ (Мак. IX, стр. 674, Стельм. стр. 157). Розпочав ся тепер звісний процес: православні хотїли доказати леґальність свого собору, а унїяти свого. Сеж так зрозуміла річ! І комуж, як не Скарзї прийшло тепер боронити унїятів? (стр. 153—155). „Онъ долженъ былъ отразить отъ нея тѣ удары, какіе наносили ей православные въ своей полемической литературѣ. По-

слѣдняя началась еще за нѣсколько мѣсяцевъ до Брестскаго собора (sic!). Такъ, въ 1595 году издана была Виленскимъ братствомъ книга: „Уния, альбо выкладъ преднейшихъ артыкуловъ ку зъодноченью Грековъ съ Костеломъ Римскимъ належащыхъ за дозволениемъ старшыхъ". Въ 1596 году была выпущена замѣчательная книга „Ekthesis". Книги эти производили большую сенсацію въ средѣ православныхъ магнатовъ и простого народа. Скарга долженъ былъ ослабить вліяніе противной (sic!) стороны и онъ издаетъ двѣ апологіи въ защиту уніи: „Synod Brzeski" и „Obrona Synodu Brzeskiego".

Я умисно навів дословно слова д. Стельмашенка: хай він сам сьвідчить про свої відомости. Так отже по думці ш. автора „Уния" з р. 1595 се полемічна брошура православних?! То ш. автор не знає того, про що вже давно перестали писати в Росиї, не знає, що автором Унії був Потїй? Та для ш. автора не істнують замітки м. Макарія (т. IX, стр. 603) та проф. Завітневича (Палинодія op. cit. стр. 104—106), не істнують специяльні студиї про „Унию" проф. Студиньского: Polemiczne pismo Pocieja, Przegląd powszechny, т. LV, 1897, за місяць вересень, стр. 371—394. 2), Pierwszy występ literacki Hipacyusza Pocieja, Львів, 1902). То ш. автор не знає вкінци про се, що „Уния" в цілости (крім дедикациї Скуминови і деяких дрібних уступів) передрукована в II томі „Памятників полем. литературы" (Русская истор. библіотека) стр. 111—168?

На стор. 156—158 подав д. Стельмашенко критичну аналїзу обох згаданих висше Скарґових апольоґій унїї. Переведенє аналїзи крайно наївне, що й не варто згадувати.

Брошури Скарґи, оповідає дальше д. Стельмашенко, утїшили унiятів дуже. Не стерпіли православні і видали „Апокрисисъ". Довше при сїй преінтересній памятцї полемічної лїтератури ш. автор не прилишаєть ся. За се він не стерпів зазначити, що „злѣйшимъ врагомъ православной церкви, какъ и слѣдовало ожидать, оказался Ипатій Поцѣй". Ось і наводить ш. автор „очень итересную" бесїду Потія, сказану на соймі з р. 1600,—дарма, що такої бесїди Потїй нїколи в житю не сказав (гляди про се: Студиньский, Пересторога, стр. 120—123). Чому одначе ш. автор цитує Лїковского „Uni-ю brzesk-у", якої він не бачив, а не просто „Пересторогу", видруковану в„Актах зап. Россіи" т. IV, пр. 149, а яку, судячи по частих цитатах, мав д. Стельмашенко під руками, я не знаю.

Стор. 162 - 163 се гідне закінченє цілого сього „столпотворенія". Настають „гоненія" православних. „До чего простирались гоненія на православную церковь, видно изъ того, что полемическія сочиненія противъ уніятовъ признавались государственной измѣной и тяжкимъ пре-

ступленіемъ". Ну — очевидна річ — учений автор дає декілька прикладів. „Такъ, западно русскій (sic!) поетъ Кленовичъ за свое сочиненіе „Actio prima contra Jezuitas" былъ доведенъ іезуитами до голодовой смерти (цитує ш. автор так: Wiszniewski, Hist. lit. Pol., Jezuici: шукай, коли маєш охоту!), а другой: Піотроковичъ (sic!) осмѣявшій іезуитовъ въ своей (!) брошурѣ „Gratis blebań ki", былъ подвергнутъ по приговору суда самому тяжкому публичному наказанію — палочнымъ ударамъ..."

І люди з такими нужденними відомостями мають місце в поважних видавництвах!

Всеж таки годить ся дати д. Стельмашенкови маленьку відповідь на згадані його нїсенїтницї. Сьмію отже пригадати ш. авторови, що у нас, а з всякою певностю і в Росиї, школярі знають, хто був Кльонович (прозваний Acernus). Щоби він був „западно-русскимъ" поетом та до того писав якісь „сочиненія" против уніятів, така гадка навить в снї не може приснитись. (Про нього най поінформуєть ся ш. автор у кс. Заленского, т. II, стр. 173 et seq.). Те саме скажу і про автора брошури п. з. „Gratis plebański": автором сеї інтересної брошури був не „Піотрокович", а професор краківської академиї і канонік Брожек (Broscius) Писати в обороні православних йому і не снилось. Друкаря, який видрукував брошуру Брожка, Андрія Пйотрковича (а не Пйотроковича) справдї укарано публично. Добрі інформациї дає до сього теж кс. Заленский (ibid.).

Кляссичне закінчене сеї части у д. Стельмашенка. Положенє православних стає з кождим днем сумнїйшим. Літературний плач як Пересторога і *Θρῆνος* — „затихъ и замолкъ, — пала, наконецъ, и письменность православныхъ западно-русскихъ областей" (ст. 162). О божеська наївности! То ш. автор не бачить того блескучого просто розцьвіту інтелектуального житя православних Русинів-Українцїв по так тяжкім ударі, як була берестейська унія? То ш. автор не бачить ясної зорі нового культурного житя православних, що зійшла над Київом, та своїм сьвітлом мала в недалекій будучинї озарити Московщину, не бачить київо-могилянської колеґії з її пишним кружком талановитих письменників, не чує громового голосу Захарії Копистенського, що ось вже „оминают за ласкою Божею, нашу россійскую церков літа грубой простоти, сьвітити єй почала сьвітлость умієтности и правди" (Палїнодия)?!

„Такъ подъ вліяніем религіозно-политическихъ идей одного человѣка измѣнились судьбы всего православно-русскаго народа!" (стр. 162)

Як зачав, так і скінчив... І хоч д. Стельмашенко поглузував собі своїм „сочиненіем" зі всїх і зі вся таки дуже здорово, — все таки —

треба признати, перевів свою історично-гумористичну ідею з взірцевою консеквенциєю.

Про останню частину студиї д. Стельмашенка (розділ X, по нашому поділу: частина III) п. з. „вліяніе Скарги на внутреннюю и внѣшнюю политику Польши“ (ст. 164—193) скажу дуже коротко. Не тому, щоби в сїй части не знайти вже нічого „неісторичного“, а тому, що пора вже кінчити. Сї „перлини“, які я добув вже до тепер зі студиї д. Стельмашенка — сподїю ся — вистарчають. Зрештою не треба забувати, що X-тий розділ ш. автора се вже лишень фінал, чи там заокругленє сього „сочиненія“. Я подам лишень коротенький зміст.

Згадавши коротко про комбінациї в заграничній полїтицї Польщі, яких результати треба приписати теж „полїтицї“ Скарґи (ст. 164—175) — переходить д. Стельмашенко до внутрішної полїтичної діяльности Скарґи. Ну — хто хоче про се близше знати — зволить ласкаво взяти в одну руку „сочиненіе“ д. Стельмашенка, а в другу „історичний памфлет“ Рихцїцкого, і читати в такім порядку: д. Стельмашенко: ст. 176, — Рихцїцкий т. II, ст. 162—270; — д. Стельмашенко ст. 190 до кінця — Рихцїцкий т. II, ст. 387—468 і ст. 555-559+580.

На самім кінци годї менї не звернути ще якої такої уваги на „специяльне“ знанє польської мови д. Стельмашенка. Ну — се вже справдїшна „притча во язицїх“ — отсе знанє польської мови як раз деяких людцїв з Київа. Я пригадаю тут лишень се, що недавно тому писав професор др. Колесса про „неуцтво“ професора славянської фільольоґії на київськім унїверситетї Т. Флорінского. Одну з його статей називає проф. Колесса просто скандалом, „що компромітує київський унїверситет“, а на доказ його „неуцтва“, чи там його теж „специяльного“ знаня польської мови, наводить преінтересні приклади (Пор. Погляд на сучасний стан історичних розслїдів українсько-руської лїтератури, Львів 1901, ст. 3, замітка 1). Коли-ж отже я посьмію д. Стельмашенкови закинути теж незнанє польської мови — нехай він потїшаєть ся вже тим, що і його професорам закидують такеж неуцтво.

Для куріозности одначе та для прикладу —позволю собі навести такі „докази“ специяльного знаня польської мови д. Стельмашенка: 1) „Z dziejów Unii Brzeskiej“ дїлить ш. автор так: „Z dzi-ejow Unii Brzeskiej“ (ст. 10); 2) „Dzieje kościołów wyznania Helweckiego w Mały Polske“ (у нас називають се жидівським жарґоном) (ст. 8); 3) Grojec — loc. „въ Гроецѣ (или въ Грудкѣ)“! ст. 38; 4) 12 wybiegów = 12 отступленій (від wybiegać — просто чудово!) ст. 61; 5) знаменитый = kaznodzie (???) ст. 120 і т. д.

Чи годило ся, спитає певно неоден, над таким „сочиненіем“ тратити тілько часу, присьвятити його оцїнцї тілько місця? Безперечно — нї.

Та саме „сочиненіе“ тут не так важне. Нас інтересує щось далеко важнійше.

Бо-ж чи можна винувати так дуже самого автора за се, що він не міг збогатити наукової лїтератури чимсь лїпшим ніж се, що дав? Певно що нї! І за се годї гнївати ся на ш. автора, що він не зібрав навить відповідної лїтератури до свого предмету, не знав нпр. про істнованиє так важних для нього публїкаций, як дневники Велевіцкого, „Памятники полем. литературы“, Monumenta Мільковича, працї Любовича, Ореста Левицького, Студинського, Лїковского, кс. Заленского і т. д. і т. д. Тут вина не д. Стельмашенка, а вина професорів, що під їх рукою працював д. Стельмашенко, що не запізнали його з відповідною лїтературою, засуджуючи його тим просто на пляґіят. В тім, думаю, сумнївати ся не можна.

Та на тім не конець. Усе можна припустити, усе можна вибачити: і те, що д. Стельмашенко, проживаючи в Київі, не знав про важні публїкациї польські і російські, і те, що пп. професори не вважали за відповідне поінформувати належно молодого, та як видить ся, охочого до працї історика. Та вже-ж просто не зрозумілим видаєть ся нам се, що так нужденно склеєну роботу, до якої мусїли бути чейже якісь панове референти, чи там знавцї, предложено „історико-фільольоґічному факультетови“ до преміованя золотою медалею (!) — та на сьміх і наругу доброї слави київської учености — опублїковано в офіцияльних „Университетскихъ Извѣстіяхъ“ !!! *Ол. Сушко.*

Е. Голубинскій — Исторія канонизаціи святыхъ въ русской церкви, Москва, 1903, ст. 597 (з Чтеній въ Имп. Обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ).

Праця проф. Ґолубінского складаєть ся з двох частий, а власне з розвідки (ст. 370) і з матеріялів та доповнень. Сама розвідка подїлена на 6 роздїлів і просторий вступ про понятє канонїзациї взагалї та про канонїзацію сьвятих у грецькій церкві давнїй і новійшій. В першім роздїлї говорить ся про канонїзацію сьвятих у руській церкві від заведеня християнства аж до Макаріевих соборів 1547 і 1549 років, у другім оповідаєть ся про гуртовну канонїзацію многих (39) сьвятих доконану на тих соборах, у третїм говорить ся про час від тих соборів до заведеня Синода, в четвертім від заведеня Синода до наших днїв, у пятім подано реєстри руських сьвятих що містять ся в друкованих сьвятцях, а в шестім маємо загальні уваги про канонїзацію сьвятих у російській церкві, про мощі сьвятих та їх культ, і подано реєстри сьвятих, яких память шануєть ся в ріжних місцях, хоч вони не були канонїзовані.

Матеріяли додані до сеї розвідки двоякі: грецькі (про форми канонізації, всїх 8) і великоросийські, з XVII—XIX віку.

Праця проф. Ґолубінского була з разу написана на замовленє для спеціяльного теольоґічного видання „Богословскій Вѣстникъ", де була надрукована 1894 р. Тепер автор доповнив свої досліди і видав їх окремою книгою, але не зміг затерти тої теольоґічної закраски, яку, здаєть ся, вона мусїла мати в офіціяльнім орґанї Московської духовної Академії. Справдї, троха чудно читати в працї такого скептика та острого критика всякої історичної традиції, як проф. Ґолубінский, на кождім кроцї признанє, що ті й ті мощі „Бог сподобив дару чудодіяня", що при їх відкритю чи перенесеню стало ся стілько то й стілько чудес, а сей або той сьвятий ще при житю надїлений був даром-чудодіяня. Певна річ, історик, маючи перед собою факт, що на Руси канонїзація були привязана виключно лише до чудодіяня чи то за житя, чи по смерти, не може поминути сього факту, та з другого боку ми певні, що історик тої міри, що проф. Ґолубінский, пишучи про сю делїкатну матерію в иньших, свобіднїйших обставинах, був би зумів у фактах канонїзації чи то місцевої, чи загальної добачити по за церковною формалїстикою та надприродними явищами дуже конкретні матеріяльні та полїтичні чинники та піднести їх відповідно для повного вияснення значіня ріжних канонїзацій. Се особливо треба сказати про Макарієві собори, на яких канонїзовано 39 сьвятих з виразною метою — зробити російську церкву гідною спадкоємницею Константинополя завойованого Турками, гідною назви „третього Риму" і звязаного з сим верховодства над цїлим православним сьвітом.

Та лишаючи на боцї сю обставину, сей більше теольоґічний ніж історичний тон книги, мусимо сказати, що вона визначаєть ся звичайним у проф. Ґолубінского богацтвом вишуканих матеріялів та звичайною основністю й ясністю в викладї предмету. Історик українсько-руських церковних відносин знайде тут не мало цїкавого, бож перші факти канонїзації сьвятих (Бориса і Глїба, Теодосія Печерського, князя Игоря Ольговича, княгинї Ольги, Антонія Печерського і т. п.) стали ся на Українї в часи домонгольські. Особливо інтересне те, що говорить автор на ст. 209—223 про печерських і загалом київських сьвятих та про надзвичайну малочисленність українсько-руських канонїзованих сьвятих в порівнаню до великоруських. Проф. Ґолубінский пояснює сю ріжницю тим, що в північних землях канонїзовано майже головно основателїв манастирів, а в південній манастирів не було так богато, польський уряд ставив ся до них ворожо і під його тиском монахам нїколи було дбати про канонїзацію своїх трудовників. Дуже правдоподібно, що се й була одна з причин, та все таки нам здаєть ся, що певну ролю віді-

грала тут більша темнота Московщини і розвита в нїй потреба чудес, а надто полїтика уряду сьвітського й духовного, що з певних полїтичних і економічних причин дбав про те, аби мати як найбільше своїх сьвятих. *Ів. Франко.*

Zygmunt Gloger — Geografia historyczna dawnej Polski, wydanie II poprawione, Краків, 1903, ст. 387 малої 8°.

Друге виданнє сеї книжки, три роки по першім, показує, як великий в суспільности польській попит на таку працю, яка потреба в історичній ґеоґрафії Польщі, потреба – яку за браком чогось лїпшого приходить ся задоволяти легенько, нещасливо написаною й повною прогалин книжкою Ж. Ґльоґера. Головна хиба — недостача мапи, зістала ся далї; як при першім виданню, так і тепер хвалить ся автор в передмові, що вирисував для себе детальїчну історичну мапу Польщі, як підставу своєї студиї, але далї держить її для себе. Не змінив ся, розумієть ся, й виклад книжки, зовсїм не відповідний для популярного підручника: незвичайно сухий, механїчний, не то що без тїни артизму, але й без цікавости. В текстї дещо дїйсно „поправлено", як заповідає автор на окладинцї, але до поправлення зістало ся кілька разів більше — вся та безлїч перестарілих відомостий і простих помилок, недокладностей, якими переповнений виклад автора. В цїлости лишила ся й та перла польського гумору й історичного сьвітогляду, що прикрашала собою перше виданнє книги й прикрашає далї собою — не кажу вже книжку, а польську історичну лїтературу взагалї, розумію **портрет Хмельницького з ослячими ухами і козячими рогами** на с. 251 в текстї „Київського воєводства".*) Образок підписаний: wedle sztychu Wilhelma Hondiusa z roku 1651, і пересїчний читач, прочитавши до того на окладинцї, що книжка містить 63 autentycznych rycin, буде, розуміеть ся, певний, що має перед собою дїйсно автентичну ґравюру. Ґравюра Гондіуса дїй-

*) До річи сказавши, в текстї „Київського воєводства" сам Хмельницький не згаданий анї словом, про війни Польщі з козаками нїде анї слова, і істория утрати українських земель описана так: na sejmie lubelskim roku 1569 województwo kijowskie wcielone zostało do Korony i pozostawało przy niej do 30 stycznia 1667 roku, w którym to czasie odstąpiony został Kijów pokojem andruszoskim Rosyi na dwa lata (с. 247). Скромно й благородно! На другім місцї, при загальнім оглядї змін териториї Польщі в XVII в., також поминено козацькі війни, але не обійшло ся вже без згадки про Хмельницького: Dnia 28. września 1651 r. zawartą została w Białocerkwi ugoda z Chmielnickim, podług której tylko województwo Kijowskie i królewszczyzny miały być siedzibą kozaków, starostwo czehryńskie zaś wyposażeniem hetmanów zaporoskich. При дальшім поправленю сього видання д. Ґльоґеру випадало б імя Хмель-

сно скопіована досить докладно — з виїмком сих ослячих і козячих додатків, що становлять власність сучасного польського рисовника і йому вповнї належать ся.

Осли, що копають мертвого льва, явище занадто звичайне само по собі. Але уміщеннє сеї репродукциї в польській книжцї, писаній чоловіком з претенсиями на науковість, видрукованій одною з поважнійших польських фірм, призначеній для широких кругів суспільности і в нїй дійсно почитній — факт занадто інтересний, характеристичний, симптоматичний. Людям, які зі слів Поляків готові вірити, що польська суспільність, польська наука виломила ся з узкоглядности, застїнковости історичної Польщі й може об'єктивним зором слїдити свою минувшість, не завадить справити собі книжку Ґльоґера й заглядати від часу до часу на стор. 251 її. З шумовини привабних фраз про потребу забути історичні рахунки й дивити ся наперед, про свободу науки від національних рахунків, і т. д., — вигляне до них правдива plica polonica, той Поляк, який єсть, і з яким треба рахувати ся — а не з тими — дуже нечисленними об'єктивнїйшими виїмками, які дуже мало значать в загальнім концертї, та й дуже мало дбають про те, аби дати сьому концертови иньший тон. *М. Грушевський.*

Jan Babirecki — Mapa rzeczypospolitej Polskiej z przydaniem kart oryentacyjnych trzech podziałów, ks. Warszawskiego i okręgu Wolnego miasta Krakowa, wydanie trzecie poprawione, Краків, без року.

Ся мапа, видана тоюж „Польскою видавничою спілкою", що й ґеоґрафія Ґльоґера, продаєть ся як доповненнє до неї. Виконана вона добре, уложена також не зле. Границї воєводств переважно зроблені добре; шкода, що нема зовсїм границь земель і повітів. Мапа представляє стан границь з р. 1771, як означено в серединї її, окрім того є на нїй границя „ziem odpadłych przed r. 1772", але як і треба було надїяти ся, така сумарична границя, зводячи в одну фіктивну цїлість зміни границь з ріжних часів, дає досить фальшиве представленнє про сї давнїйші границї. На сходї і полудневім сходї нпр. вони зовсїм не відповідають максимальним границям в. кн. Литовського перед 1569 р. Хибою треба признати польонїзацию імен, нїкому не потрібну і тільки шкідливу —

ницького і звідси счеркнути. Але і без того його стилїзация дуже нагадує звісне wycięcie Chmielnickiego з видрукованого вже шкільного підручника, доконане галицькою шкільною радою за розпорядженнєм її тодїшнього президента, звісного польського історика Бобжиньского, — аби школярі не побачили на папері страшного сучасній Польщі імени козацького гетьмана.

такі нпр. Gronostajpol, Narodzicze, Jeziorna, Kalnebłota і т. д. в Київщині (тільки в лївобічній Україні чомусь сї імена лишені в автентичних формах). Далї, богато імен історичних місць опущено, а подавано нїчим в історії невизначні осади, і т. д. *М. Грушевський.*

Е. К. — Колонизація Армянъ въ Юго-Западной Россіи, Камінець, 1903, 1—27.

Такий заголовок має відбитка з Подольских Епарх. Вѣдомостей 1903 р. — статя подільського епископа Кіріона. Вп. автор здобув вже собі відомість в науковій лїтературі працями по історії Грузинськоі церкви, з котрих найлїпша, що вийшла в сьвіт в останні часи, має таку назву: „Краткій очеркъ исторіи Грузинской церкви и экзархата за XIX столѣтіе“. Еп. Кіріон з походженя Грузин і усе житє своє присьвятив праці на користь рідної країни; за те й терпить ріжні нагінки: яко ревного націонала його вислано з Грузиї, з місця єкзаршого вікарія на місце вікарія подільського. Одначе се не зломило його енерґії, і на новім місцї він звертаєть ся до місцевої історії — в перших числах „Под. Епар. В.“ 1903 р. надруковано його вище зазначену статю. Нїчого нового, в порівняню з тим, що доси писалось про залюдненнє Вірменами західньої України, ся статя не дає; не використовує вона навить і всього зібраного вже попередніми дослїдниками матеріялу (нпр. автору незвісними зістали ся праці по історії Вірмен Баронча, Бішофа, Ґромнїцкого, Лозїньского, навить Линниченка). Є богато в його оповіданню звісток некритичних, апокрифічних. Ш. автор, очевидно, ставить перші кроки на новім собі ґрунтї. Невеличкий матеріял, розкиданий в статях ріжних российських видань, він зводить коротко до купи, стараючи ся дати на підставі його можливо живий образок, не вдаючи ся в критику звісток.

Першу міґрацию Вірмен він кладе на 1009 р., коли вони були запрошені, мовляв, Киянами на підмогу в боротьбі з Болеславом Хоробрим. Галицький князь Лев Данилович наймав Вірмен, щоб воювати сусїдів (1280 р.). Між 1358 і 1368 роками щось близько сорока тисяч їх стало в ряди дружини Витовта, а потім і Коріятовичів. Центрами їх кольонїзациї були Камнянець і Львів. На житє Вірмен в першім ш. автор і звертає увагу. Він з деякими подробицями розповідає про їх ворожі відносини до тубольців-Українців — сї відносини, мовляв, зникали тільки тодї, коли боротьба за віру лучила інтереси тих і других. Боротьбі за віру присьвячено другий розділ статї. На нїм відбили ся національні погляди автора, через те він для нас стає більше цікавим.

Дві великих сили нищили в західнїй Україні православє — римська курія і польський уряд. Перша змагалась підгорнути Україну під власть папи, другому для зміцнення Польщі треба було стерти націо-

нальні ознаки елєменту, що залюднював Україну. Рим, щоб осягнути свою мету, повинен був звернутись до посередництва Польщі. На сцену виступили вірні слуги папізма — єзуїти. В короткий час вони з'уміли виховати Польщу так, що вона забула своє недавне пригноблене становище, зреклась спочування всїм, кого перше гнобив римський уряд, забула навіть лїберальні змаганя на Тридентськім соборі, щоб польській церкві дозволено було відправляти службу Божу на рідній мові, і з упертим фанатизмом почала ширити власть римської курії. Тим то XVII і XVIII віки в історії західньої України становлять дуже сумну картину. Для ілюстрациї автор уживає звісних слів Шевченка:

Болить серце, як згадаєш
Старих Славян діти
Впились кровю, а хто винен?
Ксьондзи, єзуїти!

З отсими фанатичними змаганями Риму і Польщі прийшло ся боротись і Вірменам на Українї. Та на перших же кроках сеї боротьби їм зрадили свої таки епископи — Мельхіседек і Микола Торосович. Про сього Торосовича автор говорить найбільше й підкреслює всю огидливість його зради та ренеґатства що до своєї віри та нациї. Гнобителям такі люди були на руку. Не минуло й сто років, як Вірмени зреклись своєї віри, а з стратою її зденаціоналїзувались. Тепер тільки історичні памятки сьвідчать про їх колишнє перебуванє в Камінці. *П—кий.*

Исторія русскаго искуства, соч. А. П. Новицкаго вып. XI—XII, Москва, 1903, стр. 401 - 532.

В огляді сеї публїкациї, котрої докінченнє маємо отсе перед собою, ми спинили ся на Ріпинї, як малярі побутовім.

З побутових образів Ріпина описані докладнїйше „Бурлаки на Волгѣ", а згадані ще „Крестный ходъ въ Курской губерніи" і „Не ждали", з тим додатком, що образ сей викликав „бурю невдоволеня поміж критиками противними реальному напрямови в штуці, а публїкою був стрінутий дуже симпатично". Для поясненя сього треба додати, що образ сей представляє хвилю, коли вертає із засланя до своєї родини нежданий її голова. Дїти здивовані дивлять ся на гостя і не пізнають його, мати сильно зворушена йде йому на зустріч. Родина українська — се видно із ріжних портретів завішених на стіні в кімнаті, між иньшими портрету Шевченка.

Дальше стрічаємо імя Константина Трутовського, що брав майже виключно теми до своїх праць з українського побуту, як: „Сїнокоси на

Українї“, „Прощанє рекрутів“, „Українські дївчата ворожать з вінків“, „Ніч під Івана Купала“, „Сільське весїлє“, „Пасїчник“ і ще дуже богато иньших.

Крім сих важне місце у сїй области малярства займають ще Українцї: Константин Маковський, Микола Ярошенко („Всюди житє“ — засланцї через віконце у ваґонї дивлять ся на голубів, що підлїтають до ваґона) і Микола Пімоненко. З черги д. Н. переходить до портретного малярства — і знов тут між найзнаменитшими артистами стрічаємо Українцїв: Рїпина, Володимира і Константина Маковських, Миколу Ґе (портрет Костомарова, Ґерцена, Толстого) і Миколу Ярошенка.

В области краєвиду виступає третий з родини Маковських — Микола, дальше Микола Гриценко і деякі иньші.

Опісля д. Н. переходить ще по черзї: ґравюру, штуку декорацийну, присьвячує богато місця архитектурі й різьбі, а кінчить свою працю оглядом артистичної дїяльности жінок-артисток, де стрічаємо також Українку, сестру трех Маковських, Олександру, що визначилась в области пейзажа, як нпр. її прегарний краєвид „Березова алея“.

В кінци останнього випуску додано ще коротенький ретроспективний огляд, виказ лїтератури і поазбучний показчик імен.

М. Грушевська.

Русская словесность съ XI по XIX столѣтія включительно. Библіографическій указатель произведеній русской словесности въ связи съ исторіей литературы и критикой. Книги и журнальныя статьи. Составила А. В. Мезіеръ. Часть II — Русская словесность XVIII и XIX ст., съ предисловіемъ Н. А. Рубакина, Спб., 1902, ст. 652.

Про першу частину сього показчика писав я в т. XXXVIII. Про сю другу п. Рубакін, що поблагословив її своєю передмовою, пише в тій передмові, що п. Мезієр сповнила свою „трудную и кропотливую задачу и, втеченіе трехъ лѣтъ усидчиваго труда, безъ всякихъ помощниковъ, успѣшно довела ее до конца“. Вправдї п. Рубакін припускає, що спеціалїсти-біблїоґрафи „укажутъ безъ сомнѣнія кое какіе промахи“, але уважає сей показчик дуже цїнним для широких кругів публїки. З тим усїм хиби сього показчика виступають в сїй другій частинї ще виразнїйше нїж у першій. Се анї наукова біблїоґрафія, анї провідник до читання для публїки. Не треба бути „спеціалїстом-біблїоґрафом“, аби на кождім кроцї виказати прогалини, неконсеквенциї, безсистемність працї.

Книга поділена на три розділи: „Пособія при изученіи новаго періода русской литературы“, „Изящная словесность XVIII и XIX вв.“. і „Исторія литературы, критика и публицистика XVIII—XIX вв.“ Перший розділ властиво повинен бути злучений з третїм, між ними в дїйсности нема границї. Головне місце займає другий — виказ белєтристичних писань, не всїх — але дещо важнїйших (хоч і тут вибора властиво нема), які авторка познаходила в курсах історії лїтератури, з вказівками статей про них. Сюди увійшли й важнїйші українські письменники, що друкували ся в Росиї, але їх твори показані также неповно й безсистемно, а властиво — ще гірше, як российських лїтератів. *М. Грушевський.*

Письма П. А. Кулиша къ А. Ф. Кистяковскому (К. Старина 1902 II ст. 298—312, III 618—31, IV 6—24).

Ся публїкация входить в серию збірок кореспонденциї Кулїша, від кількох років дуже інтенсивно публїкованих на сторонах Київської Старини, як матеріал для пізнаня широкої і ріжнородної лїтературної і громадської дїяльности Кулїша (див. про них Записки т. XXIX). Кореспонденция Кулїша зі звісним його земляком, також вже покійним, криміналїстом Ол. Кистяковським обіймає час від кінця 1867 до поч. 1881 р. Всїх листів 45, а писані вони з Варшави, Москви, Венециї й Мотронївки. Звістки чисто приватного характеру опущені. З річей для нас інтересних подибуємо тут часті згадки про наукові зайнятя Кулїша, а передовсїм про „Исторію возсоединенія Руси“, яка його тодї дуже живо займала. Видимо з листів, яку велику вагу привязував автор до тої своєї працї, прим. з запевненя, що вона скаже публїцї се, „про що нїхто її не говорить, зовсїм так, якби воно нїколи і не було“. Заповідає також, що пише не оглядаючись на загал, не говорить того, що могло б принести йому розголос і гроші, бо волить догодити двом, тром правдивим знавцям і не хоче морочити публїки (що знова закидує Костомарову, котрого роботу на иньшім місцї зве поверховною й закидує йому гонене за популярностию, хоч в Москві з ним дружно жиє і признає йому роботячість, 1876 р.). Вкінци він і не дуже й журить ся тим, щоб публїка скоро порозумнїйшала в своїх поглядах на руський сьвіт (1867 і 1875 р.). Всюди підчеркує свою об'єктивність „не-українофільську“ і спромогу без козацького ентузиязму розуміти і Польщу і Москву. В тій „неентузиястичній об'єктивности“ повно лайок на козацтво: вони у нього прості добичники, без порядку, з релїґією низше турецької, башибузуки, розбійничі елєменти серед руського народа і т. п. Та не тільки козакам, а й сучасній громадї київській та її вченим влетїло: сих Кулїш погірдливо зве „ковалями“ і каже, що „наша епоха

полишить по собі не одну памятку умового варварства“ (1876 р.). Тота неохота і галицьких Русинів не минула: відзиваючись про І. Пулюя (тепер професора технїки в Празї) К. зве його чесним, „хоч він Галичанин, а між ними се рідка річ“ (1876 р.).

Як бачимо отже, кореспонденция К-ша дає відбитє тих поглядів, які в нїм тодї формували ся і які знайшли свій вираз в його творах (Исторія возсоединенія Руси, оборона її в „Русскім Архиві“ 1877 р., „Галицка Русь в починах козацко-шляхоцкої усобицї“ в „Рускій хатї“, „Мальована Гайдамаччина“ і т. и.); сьвідчить вона також про роздражненнє, в якім він тодї був, а яке також нам звістне з листів до Хильчевського, а хоч з дебільша не приносить нам зовсїм нового материялу, все таки заслугує на увагу для слїдження поглядів Кулїша.

Д. Коренець.

En Nouvelle Russie, souvenirs d' une mission par le baron de Baye, Париж, 1900, ст. 32.

Une visite à Gavrontzy près Poltava (1902) par le baron de Baye (extrait de la Revue de géographie), Париж, 1903, ст. 16.

Мало хто з поміж нас знає, якого ми маємо приятеля в французькім панку боронї де Бай, а тим часом він від десяти лїт опублїкував про наш край і його старовину щось чи не з десять „праць“ *), а сього року, бувши в Парижі, в місяцї маю, трапив я на українську виставу, зладжену тим самим „невтомним“ ученим і приміщену в павільонї Musée Guimet. Була тут усячина, яку удало ся повипрошувати проворному баронови під час його подорожі в Полтавщину — вишивки (де в суміш були подані українські, великоруські й финські), гончарські вироби, ікони і т. и., без найменьшого вибору й пляну; гостям роздавали брошюрку з сеї подорожі (титул в горі). В ній автор описує свою гостину в маєтности ґр. Шерметєвих, свої враження, що він там бачив і чув — се правдива causerie, як і сам автор називає деякі з сих своїх писань — дуже поверхова, безсистемна й мало інтересна, а при тім претенціозна. Подібний характер має й друга брошюра: автор описує, як він на запрошеннє катеринославського ґубернатора, свого excellent ami, поїхав в Катеринославську ґубернію, по дорозї гостив його ґр. Бранїцкий в своїй резіденциї (де on est presque Français, bien plus — on est Parisien),

*) Декотрі з археольоґічних його писань (п. де-Бай уважає себе археольоґом з фаху) були обговорені в Записках (див. т. XIV і XXVII). З иньших одна присьвячена була спеціально Києву: Kiev, la mère des villes russes, Париж, 1896.

з гостинністю la plus somptuense et la plus charmante; з Катеринослава їздив автор в маєтність маршалка дворянства Каменского — тож подає його портрет, описує його шляхетні прикмети, вельосипеди й симпатиї для Франциї; не забуває згадати, як йому разом з сим Каменским підносили селяне хлїб-сіль, коли вони вибрали ся в екскурсію в сусїдне село, на сьвято. Тут п. де Бай бачив селянські забави, виписує, хто в котрій боротьбі брав участь, і дає фотоґрафії побідників. Низше оглядаємо портрет ґенерала Крижановского, тим визначного, що він запросив п. де-Бай в товариство офіцерів і посадив праворуч від себе. По дорозї між сими приємними спогадами довідуємось, що Запорожцї то еміґранти „з Росиї“ з часів Івана III і Бориса Годунова, що людність Катеринославщини est cosmopolite à cause des nombreuses colonies, і т. и. інтересні річи.

Взагалї для п. де Бай Україна се тільки частина Росиї, в якій він, як типовий французький централїст нїчого не знає окрім держави — його „чарує ся мішанина ріжних елементів, ріжнородність рас і звичаїв, контраст доведеної до свого апоґея сучасної цивілїзациї і останків старої культури, яку уважають за вигаслу“. Своєю місиєю він називає — розповсюдженнє у Франциї звісток про сю величезну Росию, „з котрою вяже його велика цїкавість, яку має вона для західнїх людей, і чар гостинности, яку там стрічають“. Як бачимо, за гостинність він відвдячуєть ся старанно — компліментами, портретами, і т. и. Злобні люде кажуть, що всї сї місиї ученого автора мають іще иньшу — конкретнїйшу мету: осягненнє червоної стяжечки від французького правительства; та видно навіть роздавателям сього блага учені труди й працї п. де-Бай виглядають за мало серіозними. *М. Грушевський.*

Отчетъ о сорокъ первомъ присужденіи наградъ графа Уварова (Записки императорской Академіи Наукъ, по ист.-фил. отд., т. V, N. 1, 1901).

Сїм праць в тім роцї піддано було конкурсовому осудови.

1) Головну премію (1500 р.) здобув другий том давно початої працї проф. Голубєва п. з. „Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники“, 1898. Рецензував її проф. Знаменский. Розбір його обмежаєть ся на переказаннє змісту (ст. 23—50) працї і вказаннє її наукового метода — усе з великим признаннєм для автора. Раз тільки висказує рецензент свою думку, що автор може занадто обороняє Могилу від закидів про інтріґованнє проти православної єрархії, поставленої патріярхом Теофаном (сей закид зробив був ще перше проф. Ґолубинський). Остаточно, праця проф. Голубєва вповнї заслугує такої прихильної опінії.

2) Працю М. Дяконова — „Очерки изъ исторіи сельского населенія въ московскомъ государствѣ“ (XVI XVII вв.), 1898, обговорив Л. Лаппо-Данилевский (ст. 51—175). Рецензия взагалї прихильна, але при тому навів її автор цїлий ряд заміток, що більш або меньш не годять ся з думками д. Дяконова.

3) Третя нагороджена праця була проф. д. Багалїя — „Опытъ исторіи Харьковскаго университета“, т. І. Обговорив її В. Срезневський (ст. 177—216). Критика випала доволї остро. Рецензент закидає авторови: несистематичність у розслїдї жерел, припадковість у їх виборі, не використаннє деяких, на його думку, важних материялів, як писаних (прим. Чирикова), так і друкованих („Украинскій Вѣстникъ“, „Сѣверная Пчела“), поміщеннє у працї богатого дечого, мало звязаного з історією харківського унїверситета, анекдотичність в части біоґрафічній, а пропущеннє важнїйших річей, дальше — мало оброблений матеріял, недостача пляну у працї, зміст глав не відповідає заголовкам і т. и. Взагалї рецензия неґативна, добрих сторін піднесено мало (дві перші глави), але й від себе рецензент сказав дуже не богато... В додатку подав три документи: замітки сучасника про професорів харківського унїверситета Г. Успенского й І. Срезневского, та записку А. Венедиктова про перше харківське студенство.

Иньші працї дістали тільки почесні нагороди, а се: 1) В. Шенрока — Матеріялы для біографіи Гоголя, тт. I—IV, Москва 1892—97. В рецензиї (А. Кирпічнїкова) зазначено наукову стійність працї, як незвичайно повного і солїдно зібраного матеріялу, що служить неначе енцикльопедією про Гоголя, але при тім закинено авторови цїлий ряд методичних і фермальних хиб, як: невідповідний белєтристичний тон, необережність у висловах, неясність, недостачу пляну і порядку, повторення і суперечности, повне нереспектованнє впливу европейської лїтератури на Гоголя і т. ин. Ті похибки, по думцї рецензента, дуже обнижають стійність дуже користної і поважної працї д. Шенрока (ст. 217—227).

2) Працю П. Бобровского — „Исторія лейбъ-гренадерскаго Эриванскаго Е. В. полка“, 7 томів, С. Петерб. 1892—98, обговорив А. Мишлаєвский (ст. 229—243).

3) А. Неустроєва — „Указатель къ русскимъ повременнымъ изданіямъ и сборникамъ за 1703—1802 гг.“, П., 1898, обговорив акад. Л. Майков; вкінцї — 4) працю І. Тимошенка — „Литературные первоисточники и прототипы 300 русскихъ пословицъ и поговорокъ“ піддав основній критицї Е. Курц; з огляду, що в працї і рецензиї користано і з української етноґрафії, полишаємо їх обговореннє нашим специялїстам (ст. 245 - 77).

С. Т.

Отчетъ императорской публичной бібліотеки за 1897 г., Спб., 1900, ст. 192+236+7.

Зі справозданя бачимо, що річний оборот грошевий бібліотеки виносив за р. 1897 — 288.375 рублїв — з чого на закупно книжок і оправу видано 45.000 р. Бібліотека видала за сей рік 15.316 білєтів для занять в бібліотецї — з того 2.728 для женщин. Читачів було за цїлий рік 136.476, а видано загалом 435 614 томів.

З рукописий, які придбала бібліотека за р. 1897, варті згадки отсї:

1) Збірка документів з XVI—XVIII в. дарована п. Полевим. З 16 в. всего один акт — окружна грамота патриярха Йова з 15 марта 1598 р. з наказом триднсвих молитов при вступленю на престіл царя Бориса.

2) Лїтописець списаний св. Дмитрием на Українї до 1617 р.

3) Четвероєвангелиє з кінця XV в. Рукопись без початку — правопись сербська.

4) Бесѣди Іоанна Златоустаго на евангелиє отъ Матѳея з р. 1615. Рукопись без початку і кінця.

5) Учительное Евангеліе - полууставом в дві колюмни з р. 1516. При кінци рукописи записка „Сия книга Ивана Микитичя Боутоурлина списана бисть мѣсяца декабря 6 день а писалъ Василей Остафьевъ синъ Наоугородовъ, государя великого князя пушечникъ на Иванѣ городѣ".

6) Златоустъ з половини XVI в.

7) Лѣтописецъ русскій, рукопись походить з XVII в. (перша і остання картка з XVIII в.). Наголовок рукописи з XVII в. „Повѣсть о древнихъ лѣтехъ, откуду пошла Руская зѣмля и кто въ ней первее нача княжити и откуду Руская земля прияла себѣ начало" — в XVIII в. дано сїй рукописи такий наголовок: „Гистория, описующая о начале Розисскаго государства и о различнихъ владеющихъ имъ князехъ, иже помрачени биша тмою идолобесия, покляняху ся бо и почитаху вместо Бога идола Перуна и о частыхъ бранехъ, бывающихъ отъ нихъ на Греческое государство, яко даяху грекі дань княземъ розсискимъ и о князехъ православнихъ произшедшихъ отъ кореие Владимирова, отъ него бо просвети ся Розсіская земля святымъ крещениємъ и о всемъ описуется зде подробно". Останні події записані в лїтопись — з р. 1390—1.

Осібний відділ бібліотеки становлять рукописи даровані археоґрафом П. И. Савваітовим, але вони належать переважно до новійших часів російської історії, — тому й не мають для нас більшого інтересу. З давнїйших варті уваги хиба:

1) Четвероевангелиє з половини XV в. і таке саме з XVI в.

2) Бесѣди св. Григорія Двоеслова на Евангеліе з кінця XIV і початку XV в.

3) Соловецкій Лѣтописецъ з XVIII в

4) Исторія объ Александрѣ Македонскомъ — і Тисяча и одна ночь з XVIII в.

В відділї східних рукописий збогатила ся бібліотека в р. 1897 одною дуже цінною памяткою. Завдяки щасливій нагоді бібліотека придбала стару рукопись цілого нового Завіта в сирийськім перекладї Пешитти, в несторяньскій редакциї. При кінци кождого євангелия і посланий Павла є цікаві замітки, що дотикають місця написаня згаданої книги. Рукопись походить з р. 981. *С. Гм.*

Видання й статї обговорені в сім томі:

Ѳ. Браунъ — Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній, 1889.

А. Веселовскій — Изъ исторіи древнихъ германскихъ и славянскихъ передвиженій, 1900.

W. Kętrzyński — O Sławianach, mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Salą i czeską granicą, 1901.

— Kl. Ptolomeusza Germania wielka i Sarmacya nadwiślańska, 1902.

— Swewowie i Szwabowie, 1902.

— Co wiedzą o Słowianach pierwsi ich dziejopisarze Prokopius i Jordanes?

Ю. Кулаковскій — Карта европейской Сарматіи по Птолемею, 1899.

K. Potkański — Lachowie i Lechici, 1898.

K. Chamiec — Wśród stepów i jarów, 1900.

Н. Никольскій — Ближайшія задачи изученія древне-русской книжности, 1902.

А. Кадлубовскій — Очерки по исторіи древне-русской литературы житій святыхъ, 1902.

А. Петрушевичъ — Архіератиконъ кіевской митрополіи съ половины XIV столѣтія, по списку съ конца XVI столѣтія, 1901.

И. Якубовскій — Земскіе привилеи великаго княжества Литовскаго, 1903.

М. Стельмашенко — Политическая дѣятельность Петра Скарги, 1902.

Е. Голубинскій — Исторія канонизаціи святыхъ въ русской церкви, 1903.

Z. Gloger — Geografia historyczna dawnej Polski, 1903.

J. Babirecki — Mapa rzeczypospolitej Polskiej.

Е. К. – Колонизація Армянъ въ Юго-Западной Россіи, 1903.

А. Нсвицкій — Исторія русскаго искуства, XI—XII, 1903.

А. Мезіеръ — Русская словесность съ XI по XIX столѣтія включительно ч. II, 1902.

Письма П. Кулиша къ А. Кистяковскому, 1902.

De Bay — En Nouvelle Russie, 1900.

— Une visite à Gavrontzy près Poltava (1902), 1903.

Отчетъ о сорокъ первомъ присужденіи наградъ графа Уварова, 1901.

Отчетъ императорской публичной бібліотеки за 1897 г., 1900.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševškyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylškyj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvińskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylškyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivškyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevškyj's. Desiderata von M. Hruševškyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovškyj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanći", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševškyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševškyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovškyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševškyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševškyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuauischen Chronik, von M. Hruševškyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovśkyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivśkyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševškyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinškyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševškyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen wahrend der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivškyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševškyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševškyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševškyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovškyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševškyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševškyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivškyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševškyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyćkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten", Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševškyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer", mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratškyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratškyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratškyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratškyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus" in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševškyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda. von L Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševškyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševškyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševškyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševškyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševškyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševškyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševškyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyskyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M, Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševškyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's: von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik, Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj 1—8: 5. Bibliographie 1—58.

XXXV XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorworf (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen. von A. Barvinškyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedet vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovškyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratškyj. 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars", ein altukrainisches Poem au, apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenškyj. von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der 'Αντίῤρησις (1599)? von Dr. C. Studynškyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hrusevškyj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč. 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševškyj, S. 1-4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovškyj zu Polen in den Jahren 1657 8, von D. Koreneć, 1—20; 3 *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh, von Dr. I. Franko, Beilagen, XII - XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26-38; 6. Bibliographie, 1—56: 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj, von M. Hruševškyj, S. 1-14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Pe-

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

---

riode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1–40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S 1–2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1-56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanyćkyj, S. 1–6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.- kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1–10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratśkyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševśkyj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševśkyj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes. Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko. S 1—50; 3. Miscellanea, S 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivśkyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukidideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1–20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryćkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19; 6. Bibliographie. S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beitrage zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryćkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studyński, S 1—66; 3. Miscellanea, S 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6 Von dem Museum der Ševčenko Gesellsshaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zue Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1–14; 2. Beiträgt, zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens von J. Verchratśkyj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wiesenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko S. 1–28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M Hruševśkyj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Halusčynśkyj, S. 1–12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent von J. Verchratśkyj (Schluss) S. 225–280; 4. Miscellanea, S. 1–16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, I—VI, von Dr. I. Franko, S. 1–42; 6. Bibliographie S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichniss des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1–14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypien), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1–44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheil von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54). S. 1—68; 4. Miscellanea. S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie. S. 1—44

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevśkyj, von M. Hruševśkyj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Bybelśkyj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovśkyj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševśkyj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonnesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende. von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylycia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss). S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševśkyj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des L Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von M. Hruševśkyj, S. 1—6; 2. Dr. Eustachius Terlećkyj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt), S. 1—37; 4. Miscellanea, S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des LI Bandes. 1. Die Tragoedie von Ostroh, eine litterarische Untersuchung von P. Žytećkyj, S. 1—24; 2. Einige Urkunden von Vladislaus von Oppeln, mitgetheilt von M. Hruševśkyj, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyćkyj, J. Levyćkyj, J. Lozynśkyj), von Dr. J. Makovej S. 1—58; 4. Miscellanea, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von M. Hruševśka, S. 1—18; 6. Bibliographie, S. 1—67; 7. Inhaltsverzeichniss des XI Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XLV—L), S. 1—14.

Inhalt des LII Bandes. 1. Presburger Congress in Sachen der Babenbergischen Erbschaft. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen österreichischen Interregnums, von B. Barvinśkyj, S. 1—27; 2. Zur Frage des chronologischen Zusammenhanges in der Chronik von Halyč und Vladimir, einige Bemerkungen zur Abhandlung des B. Barvinśkyj, von M. Hruševśkyj, S. 1—5; 3 Galizisch-Ruthenische Bibliographie vom J. 1772—1800, von I. Levyćkyj, S. 1—44; 4. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Schluss) S. 38—67; 5. Miscellanea S. 1—18; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela S. 1—25; 7. Bibliographie S. 1—43.

Inhalt des LIII Bandes. 1. XII archäologischer Congress in Charkov im J. 1902, von Dr. Al. Markevyč S. 1—17; 2. Die Lavrover Pergamentblätter vom XII—XIII Jhrh., von Dr. A. Kolessa (mit drei Lichtdrucktafeln) S. 1—26; 3. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritischhistorische Untersuchung von A. Suško S. 1—71; 4. Miscellanea, von M. Hruševśkyj. I. Franko und V. Hnatiuk S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivśkyj und A. Suško S. 1—17; Bibliographie S. 1—49.

	Корон
Збірник історично-фільософічної секциї т. I: Істория України-Руси, нап. М. Грушевський, т. I — 4·00, на ліпшім папері 5·00, в оправі	6·40
„ т. II: Істория України-Руси, нап. М. Грушевський, т. II. — 2·00, на ліпшім папері 5·00, в оправі	6·40
„ т. III—IV: Істория України-Руси т. III, на звич. пап. 5·00, в оправі	6·40
т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII XIX в.	4·00
„ т. VI і VII: Істория України-Руси, нап. М. Грушевський т. IV. 4·50, на ліпшім папері	5·50
Збірник математично-природописно-лікарської секциї, т. I, II і III по 3·— т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) по	2·00
„Зоря“ письмо літературно-наукове р. II, V без Бібліотеки по	6·00
„ „ „ „ р. VI, IX по	10·00
„ „ літерат.-наук. ілюстроване р. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	12·00
Руська історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка істория Руси	2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности, Федеративні засновини, Нарис народ. історії	4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий период України-Руси	6·80
т. V. М Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Монографії до історії України-Руси	3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Істория великого князівства литовського	3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	3·20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12·80
XIII „ Гетьманованє Виговського і Ю. Хмельницького	3·20
XIV—XVI. „ Руїна	8·40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович Останні часи козачини на Правобережі	6·60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3·60
XX. Шульгин — Начерк Коліївщини	3·00
XXI. Розвідки про селяньство на Україні-Руси в XV XVIII ст.	2·00
XXII теж — ч. II	3·00
XXIII. Розвідки про міста і міщанство	2·00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки	0·60
Калитовський Ом. Др. — Материяли до літератури апокрифічної	0·70
Кельнер Л. Др. — Істория педаґоґії	1·20
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0·60
Костомарів М. — Руська істория в житєписах ч. II і III по	1·00
„ Письмо до ред. Колокола	2·00
Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	0·60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7·00
„ Руська Правда	1·00
Левицький Ю. 1 і 2 падолиста 1848 р. у Львові (уряд. справозданнє)	0·60
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16·00, повні річники 1899—1902 по 16·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих в попередніх книжках статей	12·00
Масарик Т., Ідеали гуманности	0·36
Материяли до українсько-руської етнольоґії т. I. (з численними рисунками і хромоліто́ґрафіями	7·00
т. III.	4·00
„ т. II, IV—V (містить моноґрафію проф. Шухевича про Гуцулів, з численними ілюстрациями)	16·00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2·00
Міцкевич А., До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями	0·46
Огоновський Ом. Др., Істория руської літератури т. II. 6·00, т. III. 8·00, т. IV	2·00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3·00
Олехнович В., Раси Европи	0·70

	Корон
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3·00
Памятки україньско-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4·00
„ „ „ „ „ т. II. ч. I. Апокріфи новозавітні	5·00
„ „ „ „ „ т. III.	5·00
Павлик М. — Про читальні	1·00
„ М. П. Драгоманов, єго ювілей, похорон, автобіоґр. і спис творів	4·00
„ Якуб Ґаватович	1·00
Партицький О. — Старинна істория Галичини	6·00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0·20
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0·70
„ Скандинавщина в давнїй Руси	0·40
„ Слово о полку Ігоревім	1·60
Партицький О., Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2.80
Правнича часопись, річник IV—V по 6·00, VI, VII — X по	2.00
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3·00, т. IV—V по	4·00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4·00
„ з р. 1878 2·00, річн. XIII з доповненєм	3·00
Пулюй І., Непропаща сила	0·20
„ Нові і перемінні звізди	0·16
Раковський І., Вік нашої землї	0·10
„ Вульканп	0·30
Рудницький С. — Українські козаки в 1625–1630 р.	1·00
„ Руські землї Польської Корони при кінці XV в.	0·80
Сеньобо́ Ш., Австрия в XIX ст.	0·80
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його лїтературної діяльности	1·00
Стоцький С. — Буковинська Русь	2·40
Студинський К. Др. — Лїрники, студия	0·40
„ Пересторога, історично-лїтературна студия	2·00
Тен Г., Фільософія штуки	1·00
Терлецький О., Москвофіли й народовці	0·30
Томашівський С. З житя галицько руських соймиків 1648—1649 р.	0·70
„ Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р.	2·00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3·00
„ Київська Козачина 1855 р.	0·10
„ Маруся Богуславка в укр. лїтературі	2·00
Уайт Д. А., Розвій ґеоґрафічних поглядів	0·30
„ Розвій астрон. поглядів	0·46
Українсько-руська бібліотека т. I, 6·00, II, 4·00, IV, 3·00, оправні о 1·20 дорожші.	
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I–IV	12·00
Флямаріон К., Про небо	2·00
Франко Ів. Нарис історії фільозофії	0·60
„ Наші коляди	0·40
„ Іван Вишенський	2·00
„ Про панщину і її знесенє 1848 р.	0·60
„ Хмельнищина 1648–9 р. в сучасних віршах	2·00
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0·50
„ Апокріфічне євангелиє Псевдо-Матвія	0·30
„ Шевченко героєм польської революцийної леґенди	0·40
Целевич Ю Др. — Істория Скиту Манявського	2·40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0·40
„ Участь козаків в Смоленській війнї 1633—4 рр.	1·00
Щурат Чернеча република на Афоні	0·20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студия	0·20

Адреса Товариства: **Львів**, Чарнецького 26.

Adresse der Gesellschaft: **Lemberg**, Čarnecki-Gasse 26.

Всякі виплати для Товариства в Росиї приймає книгарня Кіевской Старини в Київі, Безаковська 14 (1 злр. = 1 ґульден = 2 корони).